VASFİ MAHİR KOCATÜRK

NAMIK KEMAL'İN HAYATI

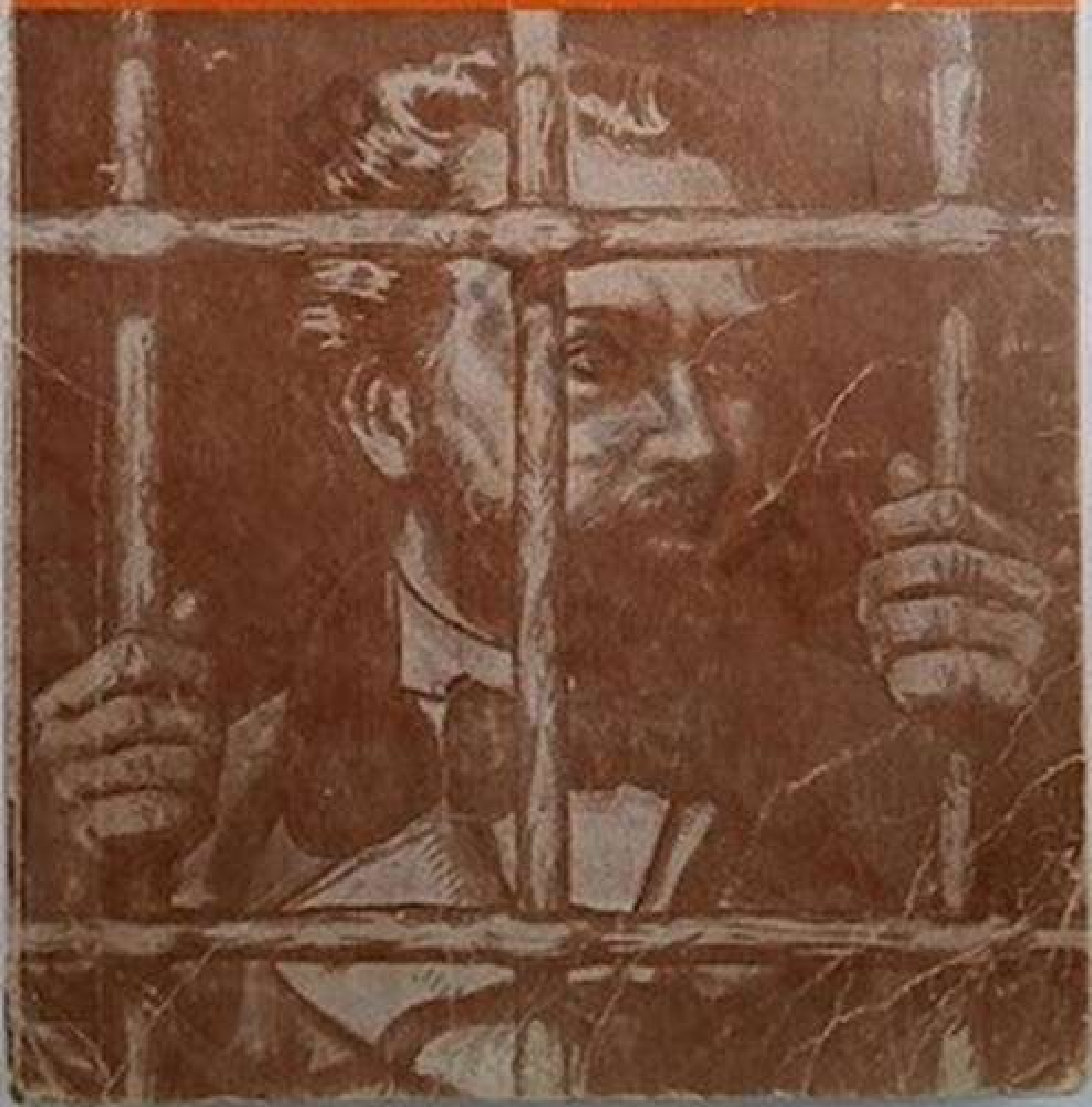

VASFİ MAHİR KOCATÜRK

Namık Kemal'in Hayatı

ÜÇÜNCÜ BASIM

EDEBİYAT YAYINEVİ

Denizciler Caddesi, 58/C

ANKARA

N A M I K K E M A L ' İ N H A Y A T I

1.	Basım	1955
2.	Basım	1957
3.	Basım	1969

AYYILDIZ MATBAASI A.Ş.
Ankara — 1969

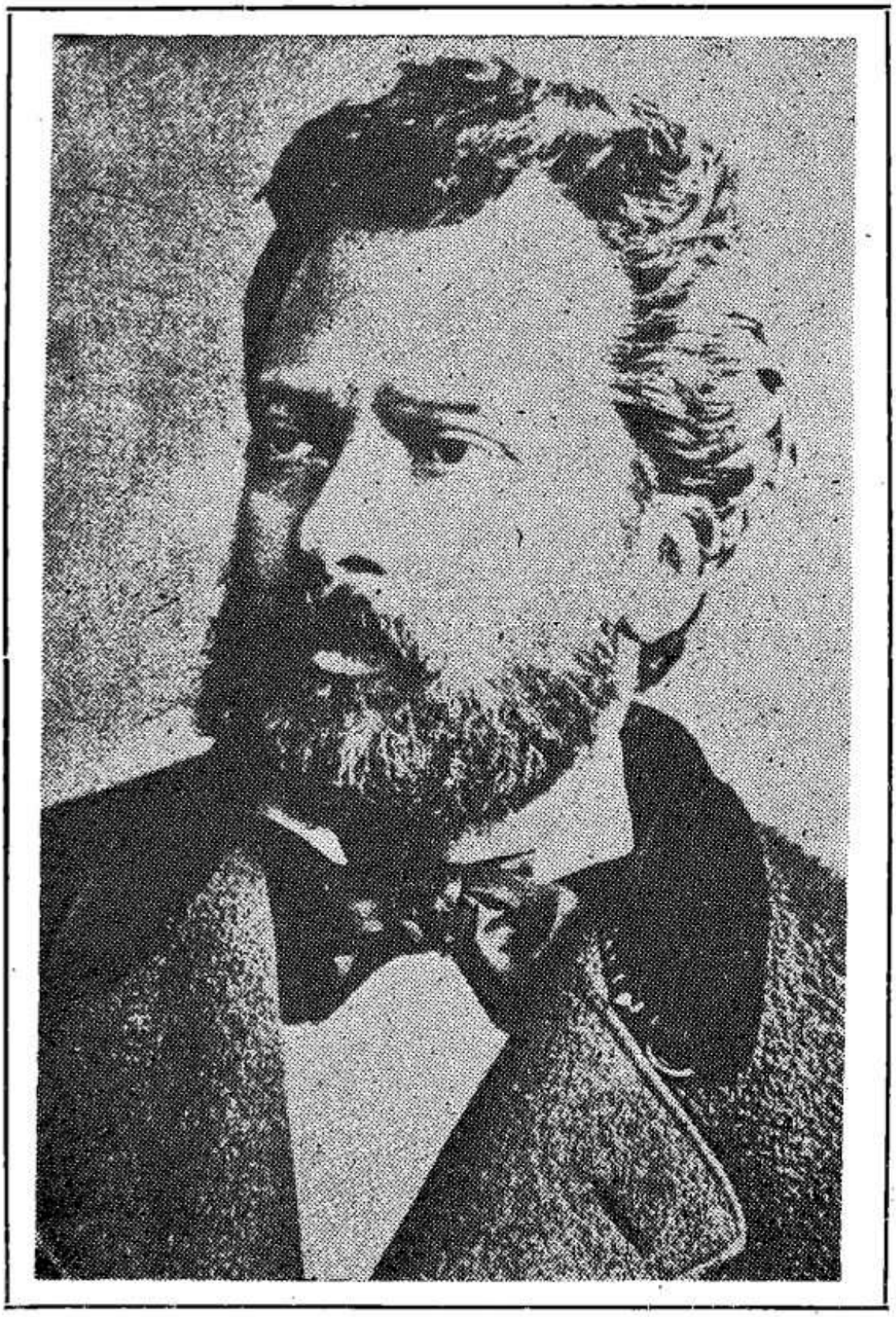

NAMIK KEMAL

ÖNSÖZ

Bu kitap bir tarih mi, yoksa roman mı? Okuyan görecek ki her ikisine de benziyor. Bana sorarlarsa sadece Namık Kemal'dir derim. Tarihteki, milletin kalbindeki ve kendi eserlerindeki Namık Kemal. Üç cepheden meydana gelen kahraman, benim duyuşuma, benim anlayışıma, bilhassa benim kompozisyonuma göre canlandı. Şu halde ona benim Namık Kemal'im denebilir. Benim içimde yaşıyan bütün halindeki şahsiyetiyle, bazan tarihten ve hayattan uzaklaşıp efsaneleşmiş olsa da bir şey lâzım gelmez.

Bununla beraber iddia ederim ki, benim Namık Kemal'im tarihin, milletin, hattâ kendi kendisinin Namık Kemal'ine aykırı değildir. Zira, onun romanını yaparken tarihi hiçe saymadım; ben de milletin bir ferdi olmak dolayısiyle, benim kalbime de herkesin kalbine girdiği gibi girdi; ve nihayet, kafamdaki şahsiyetini de, kendi eserleriyle, kendi eliyle yaptı.

Onun tarihini kurarken romandan hız aldım. Fakat hayatı ve hakikatı unutmadım. Kitabımın hemen her cümlesi bir belgeye dayanmaktadır. Hattâ eserde benim hissem azdır bile. Oğlu Ali Ekrem'in, büyük takipçisi Süleyman Nazif'in, aziz şair Hüseyin Siret'in, benimsediğim kelimelerini, cümlelerini, sayfalarını, olduğu gibi, satırlarım arasına karıştırdım. Kitabın pek çok yerlerinde de doğrudan doğruya Namık Kemal, kendi görüşüyle, ken-

di diliyle, fazla değişmemiş olan kendi üslûbiyle, kendi kendini anlatmaktadır. O kadar ki, onu en çok canlandıran tahlillerin, tasvirlerin, hattâ teşbihlerin, yüzde sekseni kendi malıdır; bir biyografi romanı vücuda getirmeğe yetecek kadar bol olan ve hayatını gündelik notlar halinde tesbit eden çeşitli yazılarından alınmıştır. Hele Rüya faslı, baştan aşağı onun eserinin -hemen hemen aynen- bugünkü dile çevrilmişidir.

Onu anlatırken bu derecede ona bağlı kaldıktan sonra, onun ruhuna karşı bir suç işlemiş olmaktan da endişem yok: O da vaktiyle Yavuz'u, Fatih'i, Salâhaddin-i Eyyubi'yi, Celâleddin Harzemşah'ı, bu şekilde anlatmamış mıydı? Benim Namık Kemal'im, aslına, onun Yavuz'undan, Fatih'inden, Selâhaddin-i Eyyubi'sinden, Celâleddin Harzemşah'ından daha yakındır.

Namık Kemal'in hayatı, kendi haliyle, en meraklı ve heyecanlı romanlardan daha romantik ve o, kendi gerçek varlığiyle, en büyük sanatkârların hayallerinde yarattıkları tiplerden daha zengin bir roman kahramanıdır. Yakın ve çok enteresan bir devrin en kuvvetli mümessillerinden olan bu büyük adamın tarihini yaparken veya romanını yazarken, onu içi ve dışıyle birlikte yaşatmak, ruhi, fikrî, edebî, oluşu içinde göstermek istedim. Benim Namık Kemal'im işte bu.

DÜNYAYA GELİŞ

Konakta bütün gece, sevinçli bir telâş içinde geçmişti. Abdullâtif Efendi sabah namazını kıldıktan sonra, yirmi dört saatten beri ağrılar içinde kıvranan kızı ve doğacak torunu için uzun uzun dua etti. Halı seccadenin sol ucunu kendi eliyle toplayıp katlıyarak kalktı, sedef kakmalı ceviz rahle üzerindeki yeşil kaplı kitabı alıp çıktı. Sofada namaz kılar gibi el bağlıyarak sessiz duran hizmetçiye:

— Kahvemi içeriye getirin!

Diyerek selâmlık tarafına geçti.

Koyu mavi üzerine açık sarı işlenmiş yüksek tavanlı geniş odaya girer girmez küçük bir hayretle gülümsedi: Damadı Mustafa Asım Bey, sedirin sol tarafındaki köşe minderi üzerine oturmuş, uzun çini ayaklı, turunç renkli karpuz lâmbanın artık azalmağa başlıyan ışığı altında büyük bir kitabın yapraklarını çeviriyordu. Genç damat, kaynatasının içeriye girdiğini görünce, kitap elinde, işaret parmağı sayfalar arasında, dindarane bir hürmetle ayağa kalktı; Efendi sağ taraftaki köşe minderi üzerine bağdaş kurup rahatça yerleştikten sonra, yerine oturdu.

— Evlât, tarih mi yoksa ilm-i nücum mu?

Sualine:

— İlm-i nücum, Efendimiz...

Cevabını verdi ve sustu.

Abdullâtif Efendi yaldızlı kallâvi fincan içinde gelen köpüklü nefis kahvesini höpürdeterek içtikten sonra her ikisi de başlarını kitapları üzerine eğdiler. Mustafa Asım Bey'in yüzünde sevinç parıltıları, üzüntü gölgeleri ve hayret çizgileri...

Yavaş yavaş gündüz aydınlığı ile dolan odanın geniş pencerelerinden Tekirdağı'nın fecir ışıkları altında süt beyaz bir renk almış durgun denizi görünüyor, zaman zaman açık filizi, mavi ve pembe renklere boyanıyordu.

Harem tarafında telâşlı konuşmalar ve acele gidip gelmeler.

Efendi fazla okuyamadı. Birkaç küçük sureye göz gezdirdikten sonra bakışları, kendini unuturcasına kitabına dalmış olan damadına çevrildi: Koyu kumral gür kaşlar altında iki derin ve mânalı gözün aydınlattığı hafif alaycı, aynı zamanda esrarlı ve hulyalı, fakat çok cana yakın çehresiyle bu genç ne kadar sevimli görünüyordu. Onu kendisine damat olarak seçmekte büyük isabet gösterdiğini şimdi daha iyi anlıyordu. Mustafa Asım Bey çok terbiyeli idi ve her hareketinde asalet vardı. Yaşından umulmuyacak derecede bilgili idi. Osmanlı tarihinin bütün büyük şahsiyetlerini yakın akrabaları gibi açıkça tanıyordu. Eskilerin ilm-i nücum dedikleri yıldızbilime karşı da garip bir düşkünlüğü vardı. Bulutsuz gecelerde yıldızların durumlarını inceliyor, tuhaf tuhaf şekiller çizip hesaplar yapıyor, sonra bunlardan bahseden koca koca kitaplar okuyordu. Fakat halinde hayalperestliğe, büyücülüğe benzer hiç bir şey görülmüyordu. Bilâkis, hayat ve tabiat hakkında çok müsbet şeyler söylüyor, gayet mâkul konuşuyor, en olgun insanlar gibi sözü sohbeti zevkle dinleniyordu. Abdullâtif Efendi onu ilk önce İstanbul'da bir ahbabının evinde görmüş ve beş padişaha hizmet et-

tikten sonra İkinci Mahmut zamanında bütün malı elinden alınarak yüz dokuz yaşında kederinden ölen meşhur mabeyinci Şemsettin Bey'in en küçük oğlu olarak tanımıştı. Çok geçmeden, Allah kısmet etmiş, damadı oldu. Kendisi Tekirdağı mütesellimliğine tayin edilince, ona da idaresi altında bulunan maliye dairesinde bir küçük memurluk aldı. Böylece iç güveyisiyle hem baba oğul hem de amir memur olarak buraya gelmişlerdi. Sonradan öğrendi ki bu gencin sülâlesi Birinci Mahmut devrinde sadrazam olan büyük kahraman Topal Osman Paşa'ya kadar uzanıyormuş. Bu büyük aile dokuz vezir yetiştirmiş, bunlar arasında yüksek kahramanlar olduğu gibi değerli şairler ve âlimler de varmış.. Sülâlenin en talihsiz çocuğu şüphesiz ki Mustafa Asım Bey'di: Babasının parlak devirlerine yetişemediği gibi koca sülâlenin, şerefi müstesna, en küçük bir mirasına dahi kavuşamamıştı. Fakat bir yıldan beri Tanzimat'ın ilâniyle devletin idaresi eskisine nazaran biraz daha iyi işlemeğe başlamıştı. Değerli ve bilgili gençler aranıyordu bile. Abdullâtif Efendi'nin temiz damadı da bu değeri ile elbette iyi bir mevki bulacaktı...

Mahtume Hanım'ın sevinçli sesler içinde sofaya geçerek selâmlığa girişi Efendi'yi düşüncelerinden, Mustafa Asım Beyi de kitabından ayırdı:

— Müjdeler olsun! Oğlumuz var... Nurtopu gibi...

Her ikisi de düşünmeksizin ayağa kalktılar. Mustafa Asım Bey ne yapacağını şaşırmıştı. Büyük baba, Allaha şükrederek hemen duaya başladı. Bu sırada selâmlık kapısının çalınarak açıldığını, bir zatın içeri girerek hizmetcilerle birşeyler konuştuğunu hiçbiri duymamıştı. Mahtume Hanım harem kapısından geri döndükten sonra, uzun ak sakallı, yeşil sarıklı, lâcivert suf cübbeli, her hali insana sevgi ve saygı telkin eden bir ihtiyar içeri girdi. Abdullâtif Efendi büyük bir hürmetle:

— Maşaallah, buyursunlar!

Diyerek yer gösterdi. Sedirin tam ortasına oturan davetsiz misafir kısa bir dua okudu:

— Gözünüz aydın, dedi, kızlar söylediler. Mevlâ mesut ve muammer eyliye!

Mustafa Asım Bey hemen yerinden kalkarak hareme gitti. Birkaç dakika sonra getirdiği yeni doğmuş çocuğu yarı çıplak bir halde ihtiyarın kolları arasına bıraktı. Biraz mahçup fakat çok saygılı bir tavırla kaynatasına döndü:

— Müsaade olursa adını Şeyh Efendi Hazretleri ihsan buyursunlar ve mübarek nefesleriyle feyiz lûtfetsinler...

Şeyh fazla düşünmedi. Bir yandan hafif sesle dualar okuyarak elini çocuğun alnı ve başı üzerinde gezdirdi!...

— Mehmet Kemal.. Milletin kemali olsun!...

Mahtume hanım harem tarafından:

— Kızlar; Çocuğu üşütmesinler, çabuk getirin!

Diye bağırıyordu. Asım Bey oğlunu yine kendisi alarak hareme götürdü.

— Mehmet Kemal!

Diyerek şefkatli anneanneye teslim etti.

Mahtume Hanım pek çok anneannelerde görülen büyük bir sevgi ve itina ile minimini Kemal'i alnından öptü. kendi eliyle sarıp kundakladı. Çoktan hazırlanmış bulunan yaldızlı ve sedef işlemeli ceviz beşiğe yatırdı. Sırmalı mavi yorganını üzerine örttü. Yeşil bürümcüğünü üzerine çekti.

Birkaç gün sonra Abdüllâtif Efendi'ye küçük fakat kıymetli bir hediye: Tezhipli bir levhacığın ortasında şair Arif Efendi tarafından yazılmış:

Erdi şeref bu dehre Mehmet Kemal ile

mısrağı yavrunun doğum yılı olan 1840 tarihini tesbit ediyordu.

HARİKA ÇOCUK

Mustafa Asım Bey Babıali önünden bir arabaya binerek Abdullâtif Efendi'nin Filyokuşu'ndaki büyük konağına gitmek üzere yola çıktı. Mahtume Hanım vekilharç ile gönderdiği mektupta yine İstanbul'a geldiklerini bildiriyor ve onu çağırıyordu. Şüphesiz Abdullâtif Efendi yine, kim bilir hangi mânasız sebeple, azledilmişti ve tekrar iltifat görerek başka bir yere tayin edilinceye kadar İstanbul'da oturacaktı.

Topal Osman Paşa sülâlesinin talihsiz çocuğu evlilik hayatında da bedbaht oldu. Karısı Zehra Hanım Abdullâtif Efendi'nin çok nazlı büyümüş biricik kızıydı. Annesi babası onu dışarı vermek istememiş ve Asım Bey'i bu şartla iç güveyisi olarak damat edinmişlerdi. Bundan dolayı, kaynatasının evinde ve maiyetinde olarak, onunla birlikte, Tekirdağı'nda, Kütahya'da ve Afyon'da yedi sekiz yıl dolaşmış; memuriyet yerleri değişirken veya açıkta kalındığı zamanlarda İstanbul'da oturmuşlardı ama tekrar tayinlerde, ısrarlarına rağmen onu, bilhassa sevgili kızlariyle gözbebeği küçük torunlarını kendilerinden uzakta bırakmağa razı olmamışlardı. Fakat son defa birlikte gittikleri Afyon'da, minimini Kemal daha yedi yaşını bitirmeden annesi ölmüştü. Evlât gibi sevilen iç güveyisi bu felâket üzerine artık kaynatasının evinde kalamamış, yavrusunu kaynanasına bırakarak, İstanbul'a dönmüş; memuriyetini de naklettirmeğe muvaffak olarak burada yerleşmişti.

Gerçi Mahtume Hanım yanından ayırmadığı küçük Kemal'e asıl annesinden daha iyi bakıyor ve çocuk onun anne olmayıp anneanne olduğunun farkına bile varmıyordu. Fakat Mustafa Asım Bey çocuğunun öksüz kalması kadar ondan ayrı düşmekle de üzgündü. Zaman zaman Abdullâtif Paşa böyle azillerle veya yeri değiştirilen yeni memuriyetine gitmek üzere İstanbul'a geldikçe ona gün doğardı. İyi kalpli Mahtume Hanım bu fırsatlardan faydalanmayı ihmal etmez, hemen durumu bildirerek bâzan kendisini konağa çağırır, bâzan da çocuğu ona gönderirdi. Artık Asım Bey bir hususi muallim gibi muayyen zamanlarda çocuğu ile meşgul olur ve fevkalâde zeki gördüğü yavrusunu elinden geldiği kadar yetiştirmeğe çalışırdı. Onu en son defa olarak bir yıl önce görmüş ve kavrayışına hayret etmişti. Küçük Kemal muntazam mektep görmediği halde okuyup yazma biliyor, eline geçen her kitabı okuyor ve yaşiyle mütenasip olmayacak derecede derin düşünüyordu. Ona dedeleri hakkında bilgi verirken anlatmıştı ki büyük amcaları Müderris Osman Paşa birçok kahramanca başarılarından dolayı Rumeli'ye vali tayin edilmişti. Fakat bir müddet sonra serbest hareketleriyle sadrazamı kıskandırdı ve padişahı kızdırdı. Bunun üzerine, kendisini açıktan açığa öldürmeğe cesaret edemiyen Birinci Abdülhamit onu Eğriboz'a tayin etti ve paşa yerine ayak basar basmaz, gönderdiği gizli bir fermanla, onu ansızın ve kahpecesine öldürtüp kesilen kafasını İstanbul'a getirtti. Aynı günde Kemal'in dedesi, yani kesik başı İstanbul'a gelen büyük amcanın kardeşi Şemsettin Bey yemekten sonra padişahın eline su döküyordu. Birinci Hamit kendini tutamıyarak:

— Allah Allah, demişti, bir kardeşi boğuşa boğuşa başını yedi, bir kardeşi elimize su döküyor!...

Çocuk bu vaka karşısında ne derin düşüncelere dalmış ve ne kadar ince sualler sormuştu. Hele büyük baba-

sı Şemsettin Bey'in de, İkinci Mahmut tarafından, bir namaz seccadesine varıncaya kadar her şeyinin elinden alındığını öğrenince padişaha karşı adeta dişlerini gıcırdatmıştı. Bir gün uzun bir tarihî konuşmadan sonra babasına şu suali sormuştu:

— Şehzadeliğinde büyük bir kahraman ve yüksek bir insan olan Yıldırım Bayazıt, Kosova Muharebesinde babası Birinci Murad'ın şehit düşmesi üzerine, tahta çıkar çıkmaz, hiçbir suçu olmıyan kardeşi Yakup Çelebi'yi hemen öldürttü. Bu nasıl oluyor?

Kendisine:

— Oğlum, padişahlar tahta çıktıkları gün doğarlar!

Cevabı verilince düşünmüş, düşünmüş ve hiç bir şey söylememişti. Şimdi artık dokuz yaşına gelmiş bulunuyordu. Kim bilir daha ne güzel şeyler öğrenmişti ve ne güzel sözler söyliyecekti.

Mustafa Asım Bey bir yandan bunları düşünürken bir yandan da gözleriyle büyük konağı arıyordu. Selâmlık kapısının önüne gelince arabayı durdurdu. Arabacının parasını acele vererek açık bulunan büyük kapıdan içeri daldı.

Tahmini doğru çıkmıştı Abdullâtif efendi yine azledilmiş ve ne kadar açıkta bekliyeceğini bilmiyerek İstanbul'da oturmağa gelmiş... Küçük Kemal beyaz bir pantalon ve siyah bir redingot giymişti. Bu kıyafetle yaşından çok daha büyük görünüyordu. İçeri girince resmî adımlarla yürüyerek babasının elini öptü ve alnına götürdü. Asım Bey oğlunun büyükçe başını eliyle okşadıktan sonra iki damla sıcak gözyaşının yanaklarından aşağı inmesine mâni olamadı.

O akşam hep Kemal'in mektebe gönderilmesi üzerinde konuşuldu ve Bayazıt Rüştüyesi'ne yazdırılması kararlaştırıldı. Baba ile oğul hasretli gözlerle birbirlerine bakıyorlar ve içlerinden, başka hiçbir şey düşünmiyerek, bu

seferki İstanbul'da kalmanın eskilerinden çok daha uzun olmasını diliyorlardı.

***

Valide Rüştiye Mektebi. Kemal Bayazıt Rüştiyesi'ne beş altı ay devam ettikten sonra buraya nakledilmişti. Bir yıldan beri büyük bir saadet içinde eline geçen kitapları yer yutarcasına okuyordu. Hocası Şakir Efendi onu daha ilk günkü başarısiyle tanımış ve bütün talebelerinden çok sevmişti. Her akşamüstü mektep dağılıp bütün çocuklar kapıdan çıkarken kendisini muallim odasına alarak onunla büyük bir adam gibi konuşuyor ve sonunda eline küçük bir kitap veriyordu. Kemal ertesi sabah kitabı okumuş olarak mektebe gelince hocanın top sakallı esmer çehresinde candan sevinçler beliriyor, hayretini saklıyamıyarak uzun dualar ediyordu. İki gün evvel yine onu muallim odasına çağırarak:

— Kemal, demişti, mükâfat dağıtma günümüz yaklaştı. Mektebimize Padişah gelecek. Ben bir kaside yazdım, sen de okuyacaksın. Fakat çok uzun, iyi ezberlemek lâzım...

Dar ve uzun bir sarı kâğıda yazmış olduğu yetmiş beyitlik şiiri bir kere kendi okuduktan sonra küçük talebesine uzatarak cevap beklemişti. O, çok geçmeden şiiri yanlışsız olarak ezbere okumuş, fakat başka bir korkusunu ileri sürmüştü:

— O kadar insanın karşısında Padişahın önünde okuyamam, utanırım.

O zaman hocanın ilk şaşkınlığı tatlı bir gülümseyişe çevrilmiş, yayvan fakat çok tatlı kerküklü şivesiyle:

— Ne?... demişti, utanır mısın?... Onlar mezartaşı, oğlum, mezartaşı!

Kemal, bu cevap karşısında, utangaçlık gösterdiğine pişman olmuş, kendisinde tam bir cesaret bulmamakla beraber başını önüne eğerek:

— Peki öyleyse, demişti.

Şimdi işte o gün. Bu gece hiç uyumadı. Sabahleyin karanlıkta kalkarak büyük babasının yeni aldığı uzun etekli lâcivert mektep elbisesini giydi, gür mavi püsküllü al fesini kulaklarına kadar indirdi. İki saatten beri mektep kapısına bakan bahçe duvarının üstündeki demir parmaklığa dirseklerini dayamış, yüzü elleri arasında, bunları düşünüyor ve zihni hocasının son sözüne takılıyordu. Onların hepsi mezartaşı ha!... Acaba padişah da mı?

Bahçe kapısının önünden mektebin içindeki salona kadar bütün yollara pırıl pırıl yanan ipek halılar döşenmişti. Cadde tertemiz sulanmış, pencerelere, kapılara büyük bayraklar asılmıştı. Kendisi de kapıdan yukarıya doğru iki tarafa muntazam dizilen talebeler arasına girdi. Kapının dışında tâ karşı taraflara kadar mavi kırmızı parlak elbiseler giyinmiş tabur tabur süngülü askerler etrafı kuşatıyor, ortada geniş bir meydanı boş bırakıyorlardı. Onun gerisinde biriken halk gittikçe çoğalıyor, civardaki evlerin balkonlarında, pencerelerinde ve minarelerin şerefelerinde kesif insan kalabalığı göze çarpıyordu.

Herkes gibi Kemal de bir kere Padişahı görmek için sabırsızlanıyordu. Babasının anlattığı hikâyeler onda padişahlara karşı büyük bir merak uyandırmıştı. Evvelâ kızıl elbiseli mızraklı süvariler gelerek mektep kapısının önünden geçtiler. Arkalarından sırma cepkenli biniciler altındaki çifte çifte atların çektiği altın yaldızlı büyük bir fayton. Padişah belinden sarkan kılıcını eliyle tutarak yavaşça indi, ipek halılar üzerinde yürümeğe başladı. Bu, ince, uzun, sarışın, genç bir adamdı. Koyu mavi elbisesinin göğsü altın işlemeli, biçimi sade ve pantalonu dardı. Başında küçük ve yassı bir fes, fesin alnına gelen yerinin üstünde parlak bir sorguç. Yüzü zayıf ve renksiz, sakalı bıyığı az... Kemal ilk önce bunu padişah zannetmedi.

O, daha başka türlü, bilhassa daha heybetli bir şahıs bekliyordu. Padişah denince onun aklına Fatih, Birinci Selim, Kanuni Süleyman geliyor ve bunları biraz ürpererek tahayyül ediyordu. Şimdi karşısında cılız ve sessiz bir adam görünce Şakir Efendi'nin son sözü tekrar zihninde canlandı ve iki gün evvelki korkusundan çok utandı.

Bununla beraber heyecanlı idi. Kolundan tutup kendisini padişahın önüne götüren kuvvetli adamın kim olduğunu fark edemedi. Yalnız, ezberlediği şiiri çekinmeden ve takılmadan okudu. Eline sıkıştırılan küçük altın saatle de fazla meşgul olmadı. Kafasında tekrarlanan cümle şu anda kendisini sevgili hocasına daha çok bağlıyordu:

— Onlar mezartaşı, mezartaşı!...

Bu hadiseyi babasına anlatacak, biraz karışmış olan fikir ve duygularının aydınlatılmasını ondan istiyecekti. Fakat eve gelince büyük annesinden aldığı havadis ona herşeyi unutturdu: Abdullâtif Efendi paşa olarak Kars'a tayin edilmiş hemen yola çıkmak lâzım...

Şakir Efendi'nin kederi ve itirazı müthiş oldu. Kemal'in babası ve dedesiyle çok güç anlaştılar. Hoca, talebesinin kendisinden ayrılmasına bir şartla müsaade etti: Vereceği listede yazılı kitaplar alınarak çocukla birlikte götürülmesi. Paşa bu şartı memnuniyetle kabul etti. Fakat yola çıkacakları gün zaten kalabalık olan kafilesine bir iki katır yükünün daha ilâve edildiğini görünce biraz düşündü.

İLK BUHRANLAR

Mahtume Hanım acı acı şikâyet ediyordu:

— Evlâdım köşelere çekiliyor, eli şakağında düşünüp duruyor. Ne yapacağız, Paşa?

Paşa da kederli göründü. Değişik nakil vasıtalariyle yapılan uzun bir yolculuktan sonra Kars'a geleli iki üç ay olmuştu. Kemal yolda çok eğlenmiş, türlü türlü manzaralar, başka başka şehirler ve kasabalar gördükçe candan ilgilenmişti. Fakat Kars'a inip yerleştikten sonra ona bir durgunluk geldi. Düşünüyor, boyuna düşünüyordu.

Evin üst katında kendisine bir oda vermiştiler. İlk günleri burada kitaplarını yüklüğe ve dolaplara yerleştirmekle geçirdi. Ondan sonra eline bir kitap alıp köşe minderinin üzerine oturdu mu, akşamlara, sabahlara kadar yerinden kalkmaz olmuştu. Çok defa okuduğu kitabı dizlerinin üzerinde açık bırakarak uzaktaki karlı dağlara, mavilikler arasında bitmez tükenmez sürüler halinde gelip geçen beyaz bulutlara bakıyor, saatlerce dalgın duruyordu. Paşa bir gece yarısı bile odasına girdiği zaman onu gene bu vaziyette bulmuştu. Tatlı tatlı nasihat vererek yatmasını söyleyince, Kemal:

— İmkânı yok, bu geceyi uykusuz geçireceğim!

Demiş, ona, babası, devlet ve padişah hakkında birçok şeyler sormağa başlamıştı. Nihayet bu gecenin uyku-

suz geçirilmesine karar vermenin sebebi meşum ve korkulu bir rüya olduğu anlaşıldı:

Etrafında davullar, zurnalar çalınan, al yeşil bayraklarla süslü büyük bir şehir kapısından yaldızlı elbiseler giyinmiş koca kavuklu süvariler içeri giriyor. En önde Müderris Osman Paşa. Kalabalık halkla çevrilmiş bir meydana geliyorlar. Paşa attan iniyor. Büyük sarıklı, uzun cübbeli, mavi pabuçlu hocalar yerlere kadar eğilerek onun ellerini ve eteklerini öpüyorlar. Loş bir kapıdan içeri girince, başı kavuksuz, kolları sıvanmış, iri siyah bir adam beliriyor: Elinde büyük bir yay, bir kaç ip.. Bir cenennem zebanisi... Yakup Çelebi'yi, şehzade Mustafa'yı, Sultan İbrahim'i öldüren cellât. Hemen Osman Paşa'nın üzerine atılıyor, onu yere yıkarak başını dizleri arasına kıstırıyor. İp sarılıyor, yay geriliyor.. Cellâdın ayakları dibinde yuvarlanan bir kavuk... Sonra başka bir sahne: Mükâfat dağıtma töreninde gördüğü cılız padişah yüksek bir yerden eliyle anlaşılmaz işaretler yapıyor. Aynı siyah adam başka bir başı dizlerinin arasına kıstırmış. Bu adam kavuklu değil, fesi henüz başında, mukavemet ediyor, çırpınıyor, imdat bekliyor...

Abdullâtif Paşa bu rüyayı dinleyince ciddi bir telâşla aşağıdan hanımını çağırmış ve o gece sabaha kadar Kemal'in odasında oturarak onunla konuşmuşlardı. Ondan sonra da çocuğu düşüncelerinden ayırmak için çok tedbirler almış, fakat az muaffak olmuştu. Mahtume Hanım'ın:

— Ne yapacağız, Paşa?

Suali onun içinde çoktan beri işlemekte olan yarayı tamamiyle deşmiş bulunuyordu. Hemen uşağı çağırarak kat'i emir verdi:

— Kır serdarı şimdi bulunacak, Kemal'i alıp gezmeğe götürecek. Bundan sonra da yanından ayırmayıp daima meşgul edecek.

***

Kır serdarı Kara Veli Ağa:

— De haydi, Beg!

Diye bağırınca Kemal kişnemeğe başlıyan küheylanın üzerine atlıyarak çiftesini omuzuna geçirdi. Bahçe kapısından çıktı, selâmlık penceresinin kafesi arkasında kendilerini seyreden büyük anne ve babasının mesut bakışları altından gururla geçti.

Sabah güneşi ile ağaç gölgelerinin sarmaş dolaş olduğu serin havalı bir yolda yan yana gidiyorlardı. Kara Veli, kuvveti, biniciliği, avcılığı ve cırıt oyunlarındaki ustalığı ile herkesi kendine hayran etmiş, sertliği ile de bütün Kars'ı titretmişti. Yaman bir türk kabadayısı idi. Gür kaşları ile pala bıyıkları arasındaki parlak siyah gözlerini kimin yüzüne çevirse içinden garip bir ürperiş geçirirdi. Bununla beraber Kemal'e çok tatlı muamele ediyor, Kemal de ona karşı hayranlıkla karışık bir sevgi duyuyordu. Şimdi bu güzel yolda yavaş yavaş ilerlerken civarın güzelliğini anlatıyor, küçük arkadaşına avcılık zevklerinin her eğlenceden tatlı olduğunu söylüyordu. Kemal bunları dinlemek istiyor, fakat kafasında sıralanan o uzun yolculuk intibalarının birer birer gözlerinin önünden geçmesine bir türlü mani olamıyordu.

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra uzun zaman kesif yeşillikli tepeler arasından ilerlemişler, bu tepelerin yamaçlarında zengin kasabalar ve bulanık sulu ırmak boylarında şirin köyler görmüşlerdi. Günlerden sonra sonsuz bir ovanın içine daldılar. Koyun, keçi ve bazan da at sürülerinin tam bir hürriyet içinde yayılıp dolaştığı geniş ve sessiz bir ova: Ara sıra koşarak yol kenarlarına gelen ve şahlanarak geri dönen birkaç tayın tiz kişnemesinden başka şarkısı yok. Bununla beraber, suyu bol olmıyan berrak derelerin kıyısındaki söğütler altında gecelemek, her tarafı örtülerle kapatılan yaylı arabanın içinde uyu-

mak çok tatlı idi. Ovada ilerledikçe otların boyu kısaldı ve renkleri açık yeşilden sarıya, sarıdan boza döndü. Tozlu yollarda sıska eşeklerin arkasından yalınayak yürüyen perişan kıyafetli, yanık yüzlü insanlar çoğalmağa başladı. Nihayet kül renkli kıraç topraklar ve küçük tepeler belirdi. Bunların ardında ansızın meydana çıkıveren yüksek bir dağ insanı adeta sevindiriyor, fakat biraz da ürkütüyordu. Bu ne kadar yüksekti! Karla örtülü tepesi kanatlarını germiş kocaman bir atmaca gibi duruyordu. Çıplaktı. Etrafında dumanlar, kuytu yerlerinde kızıl gölgeler vardı.

Bu dağın intibaı uzun müddet başka şeyler görmeğe mani oldu. Halbuki buralarda görülecek neler bulunuyordu. Daha evvel geçtikleri geniş ovada Kılıçaslan'ın haçlı sürülerini kırıp geçirdiği harp meydanlarını; Kanuni'nin, oğlu Mustafa'yı gözünün önünde boğdurduğu çadırın kurulduğu yeri tanımıştı. Şimdi, Yıldırım'la Timur'un çarpıştıkları sahayı, Köroğlu'nun "Kıratım, beni Çamlıbel'e yetir!" diye bağırdığı geçidi arıyacaktı. Fakat o dağ... Bulutlar, karlar ve karanlıklarla örtülü o koca alâmet, gözlerinin önüne ne zalim bir perde olmuştu. Yalnız bu dağın teferruatı gibi görünen toprak damlı, ağaçsız, ışıksız köyler gözüne ilişiyordu. Günler ve geceler geçtikten sonra tabiattaki değişikliğin farkına varabildi. Akşam üzerleri durgun fakat serin ve keskin bir hava içinde aştıkları tepeler üstünde, binlerce, milyonlarca taşlar, küçük sedef parçaları gibi mavimsi ışıklarla titriyordu. Bunlar insanı o kadar şüpheye düşürüyordu ki gerçekten taş olduklarına inanmak zordu. Bu kıymetli şeylerden bir miktar toplamak bile hatıra geliyordu. Ne yazık ki yol kenarlarından uzaktaydılar.

Bütün bu manzaralarda, keder verici de olsa, ne büyük bir cazibe vardı. Sanki bütün bunlar cansız tabiat parçaları değil de ruhu ve duygusu olan ilâhî bir şahsi-

yetin insanı içine çekmek istiyen sessiz fakat kuvvetli atılışlarıydı. Hele daha sonra geçtikleri başka türlü dağlar, göklere doğru sivrilerek uzanan çamlar, sık yeşillikler arasından ebedî türkülerle dökülen soğuk sular... Bunlardan birinin başında arabalarını durdurmuşlardı. Büyük annesi ona gümüş tasını vererek biraz su getirmesini söyledi. Bu yayvan ve süslü tasın ortasında birbirine bağlı halkalar vardı. İçine su konduğu zaman halkalar canlanarak iki mercan gözlü bir balık haline geldi. Tası zemzeme karşı gösterilen büyük bir vecitle ilk önce kendi dudaklarına götürdü. Sonuna kadar içtiği zaman tasın dibine bağlı olan balık tekrar bozularak yine bir halka yığını şekline girdi. Fakat bu nasıl suydu! Zemzem, belki de kevser... Bu suyu içerken dünyada ne kadar renk varsa hepsi de gözlerinin önüne geldi. Bitirdiği zaman taşlardan, kuşlardan, derelerden ve yapraklardan çıkan sesler, işitilmemiş bir musiki zenginliği halinde kulaklarını doldurdu. Bir an öyle sandı ki vücudu kaybolmuş, erimiş; kendisi bir ruh haline gelmiş ve etrafındaki yeşil kanatlı ağaçların leylâk rengi gölgelerine karışarak bulut halinde karşıki mor dağları kucaklıyor...

Günlerce süren dağların sonunda yine ova başladı. Fakat bu sefer daha sevimli, daha taze otlu yeşil ovalar ve nihayet Kars...

— Ne düşünürsen, Beg?

Orta zamanın âşık şövalyelerini andıran küçük süvari ansızın hülyalarından uyanarak utanır gibi oldu:

— Hiç, Veli Ağa...

Yol, uzun ve geniş bir düzlüğe çıkmıştı. Kara Veli'nin atı yavaş yavaş hızlanıyor, homurdanıyor ve ansızın ileri atılıyordu. Nihayet eski binici dayanamadı, kişniyen kıratın dizginini gevşetti. Sen misin? Aldı kırat. Nasıl koşuyor, nasıl uçuyordu. Uzayan bir toz bulutu önünde boynunu bir ok gibi geriyor, kocaman bir kara

kuşa benziyordu. Kemal'in genç küheylanı da bu hıza ayak uydurmasın mı? Dizginin çok sıkı tutulmasına rağmen geri kalmak istemiyor, başını sağa, sola ve aşağıya çekerek bâzan kapaklanacak oluyor, küçük süvariyi yerinden oynatıyordu. Binici korktu. Kalbi çarpıyor, durması için ustasına bağırmak istiyor, fakat kendine yedirmiyordu. Bereket versinki kırat bir dönüş hareketi yaparak geriye doğru büyük bir daire çevirmeğe başladı. Bunu gören küheylan hızını kesti. Kara Veli, Kemal'e yaklaşacağı sırada birden bire attan düşer gibi oldu. Küçük süvari onun başının ve elinin hemen yerlere çarptığını görerek ani bir çığlığı tutamadı. Fakat, garip şey! Kara Veli, bir an sonra, hızını hiç değiştirmemiş olan at üzerinde tekrar göründü. Bu vaziyetten hiç ürkmüşe benzemiyor, yaptığı başka bir tedbirsizlikden pişman olmuş gibi Kemal'e bağırıyordu:

— Yelesinden tut! Saçlarından tut!...

Küheylan zaten yavaşlamıştı. Çok geçmeden kıratı karşısında görünce tabiî yürüyüşüne döndü. Kırat soluyor, Kara Veli gülüyordu:

— Affet, Beg, yordum seni.

Henüz heyecanı dinmemiş olan Kemal "Geçmiş olsun, ne büyük bir kaza..." demeğe hazırlanıyordu. Kara Veli en tabiî bir tavırla ilâve etti:

— Kamçım yere düştiydi, onu almıya döndüm.

Ya!...

Dilinin ucuna gelmiş olan sözü söylememiş bulunduğuna çok sevindi ve yeniden düşünmeğe başladı.

Atları bir zaptiye karakolunda bıraktılar. Çifteleri ellerine alarak dere tepe bir hayli dolaştılar. Kara Veli iki keklik vurdu. Aynı yere döndükleri zaman adam akıllı yorgundular. Kemal tahta bir sedir üzerine uzanmak isterken irkilerek haykırdı:

— Ay, akrep!

Dıvarın köşesinde büyükçe bir akrep kımıldamadan duruyordu. Kara Veli baktı:

— Akrap nedür? Ha... Çangallu böcük.

Ve sessizce kolunu uzatarak nasırlı parmağıyle akrebi eziverdi.

***

Beyaz, oynak bir küheylan ve pırıl pırıl yanan bir çifte. Bunlar Kemal'i kitaplarından daha az alâkadar etmiş değildi. Kara Veli de gözünde Şakir Efendiden aşağı kalmıyordu, hattâ belki de yüksek. Paşa ile Mahtume Hanım memnundular. Biricik sevgili çocukları artık fazla düşünmüyordu. Gezintiler, at koşuları, cırıt oyunları ve av, zamanının mühim bir kısmını kaplıyor; Kara Veli de onu çok seviyor, bu hususlardaki istidadını takdirle söylüyor, kendisini eski bir sipahi oğlu gibi yetiştirmeğe çalışıyordu.

Fakat kitaplarla alâkasını da büsbütün kesmeğe lüzum yoktu. Zaten o da bu işi hemen hiç ihmal etmemişti. Paşa babası ona Şeyh Efendi'yi hoca tutalı okumasında ve düşünmesinde bir başkalık meydana gelmişti. Bu beyaz sakallı, nur yüzlü adam ona bâzan Muhiddin-i Arabi'yi anlatıyor. Bâzan da Mesnevi'yi okutarak izah ediyordu. Bütün bu kâinatın bir tek varlıktan ibaret olduğunu, sayısız balıkların engin deniz içerisinde yaşadıkları halde ondan haberdar olmamaları gibi, bizim de bu sonsuz varlığın nurdan denizi içinde yüzmekte olduğumuzu öğrenmek Kemal'in hoşuna gitti. Bu varlık öyle bir sır, öyle bir kuvvet ki onu hakkıyla kavramak kolay olmıyacaktı. Fakat onun, kâinatın her zerresine sindiğini, güllerde koku, bülbüllerde nağme olduğunu, yapraklarda nefes aldığını ve nihayet insanların dudağında dile geldiğini ilhamlı kalbler duyabiliyor, nurlanmış gözler görebiliyordu. Tek vücut bize âşıktı, bizim de gayemiz ona ulaşmak. Çün-

kü ezelde onunla birdik, ebediyette de yine birleşeceğiz. Dünyadaki hayatımız, ondan, görünüşte ve geçici bir ayrılış devresidir. Bunu idrak edenler sonsuz bir hasrete tutuluyorlar, kalblerine nur yağarak gözlerinin önüne, yalnız duyulup, anlatılmasına imkân olmayan bir tecelli âlemi açılıyor. Bu öyle sonsuz bir vecit, öyle saran bir zevk ki, yer, gök, deniz, cennet, Allah, hepsi içinde. Muhiddin-i Arabi bu hakikati idrâk edince sarhoşa dönmüş. Mevlâna onun görünüşleri karşısında coşkun bir aşka düşmüştü. Şeyh Efendi'nin gözlerinde de bu nurdan bir parça var gibiydi.

Huda âşık, Resûl âşık, bütün kevn ü mekân âşık.

Mısrağını okurken âdeta o âlemden bir dalga getiriyordu. Fakat Kemal'i hayran eden şey, bu mısrağın ve benzerlerinin sözünden ziyade sesi olmuştu. Ezberinde bulunan çeşitli şiirleri dilinde tekrarladıkça bunlarda hususi bir ahenk seziyordu. Bu gün Şeyh Efendi'ye sordu ve hemen bir aruz dersi aldı. Daha evvel babasından öğrendiği beyitleri teker teker muayene etti. Zamanla Şeyh Efendi'nin kendisine verdiği Nabi ve Sümbülzade Vehbi divanlarındaki bütün gazellerin vezinlerini de buldu. Bu ahenk oyunu ona çok tatlı gelmişti. Kendisi de buna benzer sözler bulmak hevesine düştü. Babasına yazdığı son mektup aruz vezninde mısrağlarla başlıyordu.

ŞAİR, AVCI, ÂŞIK

Davul zurna arkasında av tüfekleriyle silâhlı iki yüz kişilik bir süvari kafilesi Sofya'dan çıkarak yeşil kırlara doğru uzandı. Bıyıkları terlemeğe başlıyan Delikanlı Kemal, bir yağız kısrağa binmiş, hulyalar içinde ilerliyor.

Kars'ta geçen iki üç yıllık tatlı hatırlarda dolu hayattan sonra tekrar İstanbul ve Sofya. Abdullâtif Paşa'nın nazlı torunu burada bir yıldan beri hayatının en mesut zamanlarını yaşıyordu. Bir kere Rumeli'yi, bilhassa Sofya'yı çok sevmişti. Sonra, sevdiklerinin en kıymetlisi, en büyük dostu Kara Veli de yanında, Abdullâtif Paşa Kars'tan ayrılırken onu bırakmamış, o da paşasından ayrılmak istememişti. Burada da aynı resmi vazifeyi görüyor, bunun dışında at ve cırıt oyunlariyle avlarını hiç ihmal etmiyordu. Bugünkü geniş teşkilâtlı sürgün avı da tek başına onun eseri.

Kemal'in saadetine bir sebep daha var: Şimdi babası da hiç olmazsa yakında bulunuyor. Bu sefer İstanbul'da kaldıkları bir yıla yakın zaman içinde onunla daha çok anlaşmışlar ve devamlı bir tarih tetkikine girişmişlerdi. Kemal okuyor, o dinliyor, bazı yerlerde uzun uzun konuşuyorlardı. Abdullâtif Paşa mutasarrıf olarak Sofya'ya gelirken Mustafa Asım Bey'i de Filibe malmüdürlüğüne tayin ettirmiş ve kendisini çok zorlıyarak kabule razı etmişti.

Kemal Sofya'ya gelir gelmez evvelâ hoca, sonra arkadaş aradı. Acemceyi kolayca öğrenmişti. Gülistan'ı, Bostan'ı mükemmel okuyor, daha fazlasını da kendi kendine yapabileceğini gözü kesiyordu. Fakat Arapça için iyi bir hoca isterdi. Onu daha derin buluyor, din ve tasavvufa ait en büyük eserleri dikkatle tetkik etmeyi düşünüyordu. Talih bu lûtfu ondan esirgemedi. Sofya'da istediğinden âlâ hocalar buldu. Bunlar arasında çok hürmet ettiği Sofya kadısı da vardı ki galiba kayınpederi de olacaktı. Genç ilim âşıkı geceyi gündüze katıyor, bu yolda şaşılacak bir hızla ilerliyordu.

Arkadaş, yani şair de bulmuştu. Bir tesadüfle yolu saz şairleri kahvesine düştü. Pek memnun olarak buraya gidip gelmeğe başladı. Ne hoş! Geniş kahvenin dört duvarı boyunca uzanan sedirlere oturuyorlar; ortadaki fıskıyeli havuzun pırıltılarını seyredip, nefis çayları, küçük cam bardaklarla, üst üste bir kaç defa içtikten sonra, içlerinden biri, duvarlarda asılı uzun kollu sazlardan birini alıyor; hem çalıp hem söylemeğe başlıyor. Derken bir kaç kişi daha sazlarını alıp ona katılıyorlar. Evvelâ bir destan faslı. Köroğlu'ndan, Genç Osman'dan, Tuna kıyılarında savaşan osmanlı kahramanlarından sesler geliyor. Herkes saygılı ve ürperişli bir sessizlik içinde. Sonra, içlerinden birini, ilk başlamış olan ustalarını gene yalnız bırakıyorlar. O, bu sefer koşmalar söylüyor, aşkını şakıyor, en sonunda kendini övüyor. Kahvede uzak yerlerden gelmiş misafir âşıklar da var. Onlara önce hoşbeş deyip sonra çatıyor. Meydan okuyor, saz çalmakta kendisi gibi bir usta veya sazla birlikte türkü söylemekte kendisi kadar kudretli bir şair olup olmadıklarını soruyor. Bunun üzerine misafir âşıklardan biri "Ya Hak!" diye bir nağra atıp sazını eline alıyor. Haydi bir imtihan. O başlıyor, öteki bırakıyor, öbürü kesince beriki başlıyor. Birbirlerine sorular sorup cevaplar veriyorlar. Sonra bu ahenge de

bir kaç kişi daha karışıyor. Zafer kazananlar, mat olanlar, "Nur ol, âşık! Pir ol, âşık! Üstadına rahmet!" haykırışları.. Bir gün, dolaşan âşıklardan biri bir kâğıda iki mısrağlık bir bilmece yazmış, kahvenin duvarına asarak gitmişti. Saz şairlerinden hiç biri bunu halledemiyor, dolaşan âşıkın günün birinde tekrar buraya uğrayarak mânasını söylemesini bekliyorlardı. Kemal beyti bir kere okudu:

Hikmetullah! Tanrının bir tanesi,
Oğlunun karnında yatar annesi.

ve "İpek böceği" dedi. Âşıklar derhal tasdik ederek onu içlerine almak ve hattâ, bilgisine hayran oldukları bu genci kendilerine reis yapmak istediler. Fakat o, duyduğu çok kuvvetli arzulara rağmen, aydınlar çevresinde hoş görülmiyen bu yola sapamadı. Büyük babasının ahbaplarından iki divan şairi onu kendi taraflarına çektiler. Selâmlıklarına sık sık gelen bu zatlardan binbaşı Eşref Bey'i bilhassa çok sevdi. Bu haşmetli asker aynı zamanda kudretli bir şairdi. Kemal'in önce birkaç şiirini dinledi, sonra hepsini gözden geçirdi. Ona şairliğe dair öğütler verdi ve kendisi için bir de gazel yazarak "Namık" adını hediye etti. Kemal bu mahlâsı kabul edip gazellerinin sonunda seve seve kullanmağa başladı. Artık her vezinde şiir yazabiliyor ve gazellerinden küçük bir divan meydana geliyordu. Sümbülzade Vehbi'nin gazellerine ne kadar nazire söylemiş Sofya'nın eşrafı ve büyük memurları hakkında ne kadar çok Nef'i tarzında hicviyeler yazmıştı. Bitmez çalışmalarından onu çekip ayıracak bir kuvvet vardı: Kara Veli Ağa. Fakat o bundan da şikâyet etmiyordu. İşte bugünkü sürgün avı da kendisine ayrı bir heyecan veriyor.

Avın yapılacağı orman bölgesine geldikleri zaman kafile dağılarak Veli Ağa'nın emrine göre vaziyet aldı. Or-

manda büyük bir sahanın bütün etrafı çevrilmişti. Geçit yerlerine nişancılar kondu. Kafiledekilerin bir kısmı da ayrılarak ağaçlıklar içine doğru atlarını sürdüler. Davullar, zurnalar çalınmağa, borular gür ve korkunç seslerle ötmeğe başladı. Ağaçların tepelerinden ayrılan sürü sürü kuşlar bulutlara doğru havalanıyordu. Ara sıra yokuş yukarı şaşılacak bir hızla kaçan tavşanlar görülüyor ve çoğu vuruluyordu. Bazı düzlüklerde sürü halinde titreyerek yuvarlanır gibi ilerliyen kınalı keklikler göze ilişiyor, fakat bir an içinde kayboluyordu. Bunlara atılan yüzlerce silâhın sesi de davul zurna ve boru çınlamalarına karışınca orman gümbürdüyor, yer yer yükselen nâralar insana müthiş bir harb heyecanı veriyordu.

Sıkça bir orman bölgesini geçtikten sonra bir dere içine girdiler. Kara Veli Kemal'i kenara çekti:

— Biz burada kalacağız.

Sağ tarafta yüksekçe bir kayalık vardı. Atlarını bunun arkasındaki ağaçlara bağlıyarak kayaların arasında güzel bir pusu yeri buldular. Yüz adım kadar aşağıda küçük ve berrak bir su akıyor, öbür tarafta genişçe bir baltalığın yeşil otları dalgalanıyordu. Daha ilerde yine sık ve büyük ağaçlı koyu nefti orman.

Kafile dereden geçerek sol tarafa doğru yol aldı ve çok geçmeden ağaçlıklar içinde kayboldu. Davul, zurna boru seslerinin artık uzak ve boğuk akisleri duyuluyordu. Kara Veli kocaman gümüş tabakasını çıkararak taşın üzerine kodu. Bal rengi tel tel tütünden her ikisi de birer kalın sigara sardılar.

Kemal biraz yorgundu. Kayanın üzerinden tatlı bir gevşeklik içinde etrafı seyrediyor, gözleri koyu yeşil ağaçlıkları aşarak, leylak rengi alan daha yüksek çamlıklara ve gittikçe mavileşerek bulutlara karışan ağaçsız dağ başlarına dalıp gidiyordu.

Kara Veli tüfeği ile oynuyor, siliyor, parlatıyor.

Bekleyiş epiyce uzun sürmüştü. Şair avcıyı hulyalarından uyandıran yine ustasının tatlı sesi oldu:

— Hazır ol, Beg!

Tüfeğini yakalıyarak kayanın üzerinde destekli nişan vaziyeti aldı. Çoktan beri kesilmiş olan boru sesleri yavaş yavaş canlanıyor ve gittikçe daha yakından geliyordu. Hemen yanlarında gibi görünün garip ve korkunç sesler: Yaban domuzlarının ormanı hışırdatarak dağılan homurtuları...

Hiç ummadığı bir anda ağaçlıklar arasında kızıl bir gölge fırladı. Müthiş bir hızla ve çevik sıçrayışlarla ilerliyor. Baltalığın ortasına geldi. İşte derenin karşı kenarında. Bir karaca. Suyu görünce hızı azalmıştı. Derenin kenarında birdenbire durdu. İnce uzun bacakları yarıya kadar otlara gömülü, sırtı kızıla yakın sarı ve karnı beyaz. Yanlara doğru çapraz bir şekilde dikilmiş ince uzun kulakları var. Al kadife gerdanını germiş, narin çenesini yukarı kaldırmış, göklere, Kemal'in bulunduğu kayalıklara, kara gözleriyle tam Kemal'in gözünün içine bakıyor.

Veli Ağa dayanamadı.

— Haydi, Beg, yohsa ben vururum!

Genç avcı tetiği çekti. Tamam.

Yerlerinden çıkarak dereyi geçtiler. Karaca karnından vurulmuştu. Bembeyaz memelerinden sütle karışık pembe bir kan akıyordu. Birdenbire evvelki gürültülere hiç benzemiyen tatlı ve ince sesler duyuldu. Ağaçlar arasından yine ansızın çıkan iki yavru, avcılardan hiç çekinmeyerek masum bir cesaretle annelerine atıldılar. Süt yerine şimdi daha bol kanlar boşaltan memeleri taze damaklariyle çekiştiriyorlar, fakat yaralı anne ayaklariyle onları teperek uzaklaştırmağa çalışıyor...

Avcı bu sahneyi fazla seyredemedi. Sevimli boynunu otlar üzerine uzatarak can çekişen karacanın son bakışları altında utanmış, küçülmüş, ezilmiş gibiydi. Tüfeğini sessiz bir nefretle Kara Veli'nin ayak ucuna bıraktı. Atına doğru geri döndü.

Eve, alaydan ayrılmış olarak, yalnız başına gelmişti. Hadiseyi büyük babasına anlattı; fakat o, pek duygulanmadı, hattâ bu hareketi mânasız bulmuş gibi göründü. Zaten bir zamandan beri torununu eskisi kadar sevmiyordu. Onun başka gençlere benzemiyen hareketlerinden hoşlanmıyor, çok serbest konuşmasına tahammül edemiyor; hükûmeti, memurları, bilhassa kendisini tenkid etmesine içerliyordu. Halbuki Kemal artık görmeğe, duymağa ve hadiseleri tahlil etmeğe başlamıştı. Görümlerini okudukları ve düşündükleriyle karşılaştırıyor, yanlış ve uygunsuz bulduklarını açıkça söylüyordu. Bu arada büyük babasının "kapı altı" geliri adıyla bazı paralar aldığını görmüş, bunun sebebini ve kanununu aramıştı. Kendisine, bütün valiler, mutasarrıflar ve kaymakamlar tarafından alınan meşru bir hisse olduğu ve eski bir âdet durumunda bulunduğu söylendi. Fakat o kabul etmedi: Büyük devlet memurlarının bol maaşları vardı; bunun dışında kanunsuz para almanın bir çeşit hırsızlık olacağını Paşanın yüzüne karşı söylemekten çekinmedi. Büyük babasıyla aralarındaki soğukluk galiba buradan başlamıştı. Ara sıra ver elini Filibe deyip babasının yanına gidiyor, bazan da Edirne'ye inerek oradaki akrabaları yanında aylarca kalıyordu. Şimdi büyük babasından büsbütün ayrılmayı, İstanbul'a gitmeyi, bir küçük memurluk bularak orada yerleşmeyi de düşünmeğe başladı. Zaten babası da İstanbul'a gitmek istiyordu. Hattâ vazifesini tekrar oraya naklettirme teşebbüsüne bile geçmiş bulunuyordu.

***

Artık avlara katılmak yok. Okumayı da bir zamandan beri durdurmuş gibiydi. Kendinde bir garip hal hissediyor, fakat bu halin ne olduğunu kendisi de anlıyamıyordu. Baktığı her şeyde şimdiye kadar fark edemediği yeni bir renk görüyordu sanki. Hele o akşam saatlerinde kalbine tuhaf bir gariplik çöküyor; tenha yerler arıyor, kuytu köşelerden, sık ormanlardan, su başlarından, ağaç altlarından hoşlanıyordu. Yalnız yanında kimse olmayacaktı. Bazan yüksekçe tepelere çıkıyor, bir ağaç altında otururak ayın doğmasını bekliyordu. Mehtap ruhuna başka bir haz veriyor, Fakat kalbini bütün bütün hassaslaştırıyordu. Ara sıra öyle zannediyordu ki, kalbi bir keman teli gibi gerilip inceliyor, hemen hemen kopacak oluyor, yine de bundan sonsuz bir zevk duyuyordu. Böyle zamanlarında dalıp düşünüyor, saatler geçtiği halde hulyalarından ayrılamıyordu. Bir gün Kara Veli Ağa ona dedi ki:

— Beg, sen âşık oldun galiba!

Bu kelime üzerinde durdu. Çünkü bu söz pek de hoş değildi. Son zamanlarda mehtabı andıran sarışın bir yüz onun zihnini işgal ediyor, gözünden bir türlü uzaklaşamıyordu. Dalıp düşündüğü sıralarda, ufuklara ve mehtaba baktığı zamanlarda, bu çehre kendiliğinden hayalinde canlanıyordu.

Sevdiğini ekseri günler sabahla öğle arasında görüyordu. Bu karşılaşma ânı, onun gözünün önüne, cennette sevişen iki ruh için yapılmış bir şehrayin getiriyordu. Bu anda bir tarafa baksa gözüne, öyle gül bahçeleri falan değil, âdeta tabiatüstü bir takım güzellik heykelleri görünüyordu. Bir halde ki gözbebeğine ne aksetse sevdiğinin küçülmüş bir tasviri zannediyordu. Sevdiğine kavuştuğu zamanlarda en büyük emeli onu memnun etmek, sonunda da mahzun görmekti. Çünkü fena halde kıskanıyordu. O

derecede ki, güya vücudunun her parçası kendisinden ayrı bir şeymiş gibi, onu gördüler, onu sevdiler diye kalbini paralamak istiyordu. Bazı kere sevdiğinin yüzüne baktıkça onu başkasının da sevebileceğini düşünüyor, yanında birisi "âşıkım" dese kendi sevgilisini sevdiğinden korkarak içine ateş düşüyordu. O zaman karşısına geleni mahvetmek istiyordu. Zira ona öyle geliyordu ki her hangi bir adam onun sevdiğinin yüzünü bir kere görse artık dünyada başkasını sevemez...

Sevgilisi ile beraber bulunduğu zaman onu üzercesine kendisine dair bir arzusu olup olmadığını soruyordu. Çünkü hep sevdiğinin bir hizmete muhtaç olabileceğini veyahut bir taraftan bir korkusu olduğunu düşünüyordu. Birinci düşünce hatırına geldikçe ruhundaki duyguları:

Razıyım can vermeğe, cânâ, en edna meyline,
Talip ol her maksada dünyada ben mevcut iken!

Beytiyle hulâsa etmek istiyor, ikinci ihtimali düşündükçe de :

Şimşir tarak zülfünün teline verse zarar
Şimşir ağacı biten yeri yakar yıkarım...

Mısralarını tekrarlıyordu. Bir kere de sevdiğini gördüğü zaman kendinden geçmiş, hattâ bir baygınlık geçirmişti.

Sevgilisinin yanından ayrılınca, dünya ona zindan değil, bir tamah dünyası olurdu. Yüzü hayalinde bir güneş, sevgilisi gönlünde bir mehtap! Tâ uyku vücudunun kuvvetine galebe edinceye kadar, geceli gündüzlü, nurlar içinde düşüncelere dalar ve hayaller kurardı.

Bu uğraşmalar içinde ara sıra sevdiğinin vücudunu ışıktan dökülmüş bir şamdan, yüzünü güneşten ayrılmış bir alev, saçlarını şafak bulutlarından yere düşmüş bir parça halinde görürdü. Hattâ bazan güneşe bakıyor, sa-

rışınlık ve nurluluk bakımından sevdiğine benzetiyordu. Gözlerini o ilâhi nura dikiyor, Baki'nin:

Hurşide baksa gözleri halkın dolagelir

Dediği şekilde gözleri yaşlarla doluyor, eğer biraz daha ısrar ederse, tıpkı güneşe bakarken olduğu gibi. kararan gözüne dünyada hiç bir şey görünmez oluyor, fakat yine sevdiğinin hayali karşısında duruyordu.

Bazı gecelerde mehtaba bakıyordu. Ah! Mehtap bize tâbidir. Binaenaleyh ziyası o kadar şiddetli değildir. Mehtaba baktıkça gözünün önünde yine sevgilisi görünüyordu. Fakat rengi, ışığı, öyle göz kamaştıracak şekilde görünmezdi. Mehtabı görünce gözlerine yaş gelmezdi. Bilâkis gönlüne ferahlık dolardı. Dünya gözüne kararmazdı, bilâkis geceler aydınlık olurdu. Bu cihetle mehtabı da en hafif, en lezzetli geçirdiği kavuşma günlerine benzetiyordu. Eski şairlerin eserlerinde mehtapla, güneşle birçok âşıkların konuşmalarına tesadüf etmişti; fakat hiç birini kendi duygularına uygun bulmuyordu.

Geceleri uyuyabildiği iki saat içinde rüya da görürdü. Ama ne rüya! Her nerede, her ne halde bulunsa sevdiği daima yanında. Hattâ bazı kere gözünü açıyor, sevgilisinin yalnız hayalini buluyor, onunla da, memnun oluyordu. Bazı kere de rüyaya tekrar devam etmek ümidiyle gözlerini kapıyordu.

Kara Veli Ağa'nın söylediği doğru. Şüphesiz ki bu işte bir aşk meselesi vardı. Vardı ama niçin ve nasıl sevdiğini ve bu sevgisinin neticesinden ne beklediğini bilmiyordu. Bazı doktorlar "Aşk bir hastalıktır" demişler. Buna inanmıyordu; Vücudunun hiçbir tarafında bir ağrı yok. Aşka tutulan ve aşkı eserlerinde anlatan nice büyük şairler, filozoflar, yüksek insanlar var ki bunların hasta olmadıkları da muhakkak. Esasen bütün bu kâinatın yaradılışının se-

bebi aşk değil midir? Allah da Peygamber'e "Sevdiğim" demiş:

Huda âşık, Resûl âşık, bütün kevn ü mekân âşık.

Bazı eserlerde de "Aşk, ipliği şehvetten bükülür, kendisi hayal ile dokunur, renkli bir kumaştır." yolunda kinayeli müphem tarifler görülüyor. Şehvetin az çok tesirine ve hele hayalin büyük rolüne diyecek yok. Fakat onun bu kadar ilâhi bir şekilde duygulanmasının biricik sebebi basit bir şehvet meselesi de olamazdı. Bütün bunlarla beraber, aşkın felsefesini hiç bilmediği halde sevgili torununun halinden pek âlâ anlıyan anneannesinin kendisini sevdiği ile evlendirmek teşebbüslerine geçmiş bulunmasından memnundu.

ESKİ ŞAİRLER ARASINDA

Artık evlidir. Hobyar'da, İstanbul'un bu sakin semtinde, kimsenin gözüne çarpmıyan küçük sarı konağın kapısından gururla çıkıyor. Yürüyüşünde büyük adamlar arasına henüz karışmış bir gencin iddialı tavırları ve gözlerinde bu akşam katılacağı toplantıya ait neşeli düşünceler. Ara sıra elini cebine götürerek gece küçük bir kâğıda yazdığı gazeli, kaybından korkulan kıymetli bir şey gibi, yokluyor.

Fakat alnında, uzaklaşmış büyük kederlerin izleri de var. Kendisini Sofya'da evlendirmişlerdi. Bu, ondan ziyade büyük annesi için bir saadet oldu. Ancak, kendisi de memnun ve rahattı. Düğünden birkaç ay sonra Abdüllâtif Paşa'nın acı bir şekilde İstanbul'a dönüşü bütün aileyi devamlı üzüntüler içinde bıraktı. Torununu istediği gibi yetiştirip mürüvvetini gördükten sonra artık dünyada bir emeli kalmadığını söyliyen Mahtume Hanım bir akşam onun gözleri önünde sessiz ve şikâyetsizce öldü. Çok geçmeden büyük babası da ayni âkibete uğradı. Filyokuşu'ndaki konak bütün eşyasiyle birlikte alacaklılar tarafından sattırılırken Kemal dedesinin hesaplarını temizlemekle uğraştı ve biraz da borçlu çıktı. Hiç ummadığı bir zamanda, hiç alışmamış olduğu bu acıların tesiriyle bütün hayat hamleleri kırılmış gibi idi. Bereket versin ki babasının şefkat ve tesellisi imdada yetişti. İkinci defa olarak evlenmeyi, ancak çocuğunu evlendirdikten sonra uygun

gören bu asil ve kâmil insan, bir yıldan beri, yeni karısı Düriye Hanım'ın Hobyar'daki küçük konağında, sakin bir hayat sürüyordu. Oğlunu fazla üzülmüş görünce geliniyle birlikte evine aldı. Ona memuriyet bulduğu gibi yeni muhitler ve yeni arkadaşlar da gösterdi.

Genç Kemal, ağır kederli günlerden sonra, yeni bir saadet âlemine göz açmıştı. Bazı günleri dostlariyle birlikte Boğaz gezintilerine çıkmakla, bazı geceleri de mükellef içki ziyafetleri içinde geçirmekle beraber, zamanının çoğunu gene okumağa sarfediyordu. Sofya'da iken tertiplediği müsvedde defterine benzer divanını açtı. Boş sahifelerine adlarını yazmış olduğu divanları birer birer tedarik ederek raflara dizdi. Naili, Fehim, Sami ve Galip divanları üzerinde saatler geçiriyor, bilhassa Nef'i divanını elinden bırakmıyordu. Bazı akşamlar babasiyle konuşmağa dalarlarsa Osmanlı tarihi en başlarından en sonlarına kadar didik didik ediliyordu. Üvey annesi Düriye Hanım da oldukça kültürlü idi. Şiirden anlıyor, biraz acemce de biliyordu. Kemal kendisini candan bir sevgi ile sevmişti. Ara sıra onunla da şiir okuyorlar ve bazı beyitler üzerinde konuşuyorlardı.

Baki ve Zati zamanındaki halini az çok muhafaza eden Bayazıt Camisi avlusu ve Sahaflar Çarşısı da ona yeni dostlar vermiş, çeşitli tipler tanıtmıştı. Bunlar arasında Ziya Bey vardı. Kendisinden epiyce büyük görünmekle beraber henüz genç bir yaşta bulunan bu şairin evvelâ edebiyattaki bilgisine hayran oldu. Bazan kalender ve alaycı fakat çok zeki bakışlı Ziya Bey, arap ve acem edebiyatından hangi şiir söylense aşina çıkıyor, büyük şairlerin kasidelerini ezberden okuyordu. Kemal'e ilkönce küçümser gibi bir gözle baktı. Fakat çok geçmeden anlaşmağa ve sevişmeğe başladılar.

Hele o edebiyat meclisleri.. Şimdiye kadar birçok defalar toplantılarına katıldığı Encümen-i Şuara ona bü-

tün acılarını unutturmuştu. Burada devrin en büyük şairlerini tanıdı. Hersekli Arif Hikmet, Leskofçalı Galip, Şeyh Osman Şems, Üsküdarlı Hakkı, Avni, Halet, Memduh Faik, Kâzım, Yeni Naili.. Onun eskiden beri tahayyül ettiği, aradığı, fakat bir türlü bulamadığı insanlardı. Bütün bunların arasında Leskofçalı Galip Bey'e karşı ayrı bir hayranlık duymuştu. Onun gazellerinde hepsinden başka bir ruh ve zevk buluyor, onun kendisi için en münasip bir üstat sayıyordu. Encümen'de ilk defa olarak bir gazelini okuduğu zaman da, bütün mecliste bulunanlar tarafından beğenilmekle beraber, Galip Bey'den başka bir takdir görmüştü.

Leskofçalı çok zeki bir adamdı. Gümrük dairesinde mümeyyizdi. Kemal'le tanışması çok geçmeden anlaşma haline gelince onu muavin olarak yanına aldı. Bir gün kendisini mühim bir raporun yazılmasına memur etmişlerdi. Galip bunun için lâzım olan evrakı topladı, kendisine muavini ile birlikte üç gün izin verilmesini istedi. Dileği memnuniyetle kabul edildi. Üç gün oturup rakı içtiler ve şiir sohbeti yaptılar. Dördüncü gün sabahı kâğıt kalem ele alındı; Galip söyledi, Kemal yazdı. Bu kadar kavrayışla yazılmış, bu kadar mükemmel bir raporun üç günde meydana gelebilmesine daire amirleri hayret ettiler.

Galib'e ait böyle hoş hatıraları da vardı. Şimdi, Hersekli Arif Hikmet'in Koska'daki konağında toplanacak olan Encümen'e giderken de herkesten ziyade onu görmekten, onunla konuşmaktan duyacağı zevki düşünüyordu.

Aksaray karakolunu geçtikten sonra arkasından hafifçe bir insan koşusunu andırır sık adım gürültüleri duydu. Sonra tatlı bir ses:

— Beyefendi! Beyefendi!

Geri döndü. Esham müdürü olan babasının ara sıra

ufak tefek işlerini gören genç bir polis nazik ve sevimli bir tavırla başını işaret ediyor, galiba üçüncü defa olarak gene fesini evde unuttuğunu anlatmak istiyordu. Kafasında sayısı binleri çoktan geçmiş olan mısrağlardan bazılarını şimdi dudaklarına getirmekle meşgul olan dalgın görünüşlü genç, eliyle uzunca ve dağınık saçlarını tarıyarak şefkatle gülümsedi ve aldırmıyarak yoluna devam etti.

Selâmlık odasından içeri girdiği zaman bütün şairler gelmemişti. Fakat üstadı ve Avni Bey orada idiler. Akşam henüz oluyor, ortalık yeni kararıyordu. Geniş ve yüksek tavanlı muhteşem selâmlık odasında köşe köşe mumlar yanmıştı. Yaldız çerçeveli aynalar içinden akseden ışıklar, tavanın yıldızlı nakışları ve odadaki eşyanın altınlı oymaları üzerinde pırıldıyordu. Ortada geniş bir sofra üzerinde, renkli ve zengin bir tabak kalabalığı arasında, billûr bir sürahi ve etrafında büyük ayaklı kadehler vardı. Köşelerde ayrıca sedef kakmalı tabureler üzerinde küçük sürahiler ve gene kadehler bulunuyordu. Galip Bey'le Avni Bey geniş cumbanın sediri üzerinde karşılıklı oturmuş içiyorlardı. Genç şair biraz şaşkın ve mahçup tavırlarla ilerledi. Evvelâ Galip Bey'in, sonra Avni Bey'in ellerini öperek oturdu. Leskofçalı, billûr kadehini beyaz içkiyle doldurarak yeni gelen davetliye uzattı. O, hiç duraksamadan derin bir saygı tavriyle aldı ve sonuna kadar içti.

Çok geçmeden bütün âzalar gelmiş bulunuyordu. Reislik Hersekli Arif Hikmet'te idi. Tatlı fakat vakarlı bir eda ile:

— Erenler sofrasında teklif yoktur, dedi.

Hepsi birer kadeh aldılar ve sohbet başladı:

Hitab-ı aşkı kim anlar, kiminle söyleşelim?
Kitab-ı aşkı kim anlar, kiminle söyleşelim?

Leskofçalı'nın bu gazeli umumî bir takdir ve hayranlıkla dinlendi. Bittikten sonra, derin bir sessizlik içinde birkaç dakika geçti. Avni Bey kadehini dudaklarından ayırıp önündeki gümüş tabla üzerine bıraktıktan sonra:

Eş'arı böyle söyler üstad söyleyince

mısrağını tekrarladı ve bunun üzerine hiç kimse söylenecek söz bulamadı. Yalnız hepsi birden ona dönerek:

— İkinciyi senden isteriz, dediler.

Avni Bey, meclise daima hakim olan uyanık zekâsı ve biraz peltekliğe rağmen haşmetli edasiyle yeni gazelini okumağa başladı:

Hun-u ciğer olsak da kef-i cana dökülsek
Sonra kadem-i hazret-i canana dökülsek
Sahba-yı huruşan gibi mina-yı felekten
Ta haric-i humhane-i imkâna dökülsek...

Aynı takdir ve sükût. Şiir bitince ilk kadehi onun sahibi kaldırdı:

Ruz-u mahşerde sorarlarsa nemiz var diyecek,
Biz bu dünyada günah etmedik insancasına!..

Ve hepsi birden, "insancasına günah etmek" emeliyle, kadehlerini yıldızlara doğru uzatır gibi kolları boyunca kaldırarak dudaklarına götürdüler. Avni Bey kadehini bırakırken bir beyit daha uçurdu:

Sermest odur ki mahşere vardıkta söyliye:
Bizler kimiz, bu yer ne mahaldir, nedir bu hal?

Çoşkun fakat edepli nağralar, dört yandan aynaların billûrlarına çarparak kırılıp birbirine karıştı:

— Yaşa!.. Yaşa... Yaşa!..

Bu sefer meclisin en genç şairi mahçubiyetle kızararak bir atılma hareketi yaptı. Avni Bey'in üslûp ve ifa-

desindeki kuvvet, bilhassa ruhundaki haşmet Nef'iyi andırıyor ve şiirleri Nef'i'nin gazellerinden pek de aşağı kalmıyordu. Kemal de Nef'i'ye çok hayrandı. Zaten Avni'yi de Galip'den ayırmıyor, ona karşı da ayni takdir ve meftunluk hislerini duyuyordu. Kendi kendisi için yazmış olduğu bir beytin son kelimesindeki son harfi değiştirerek okudu:

Lâlehiz-i hasret olsa meşhed-i Nef'i n'ola
Ta kıyamet kabrinin dağ-ı nihanidir sözün!

Kemal'e karşı daima gösterilen hayretle karışık takdirin yeni bir ifadesi de bütün gözlerde belirdi. Hersekli Arif Hikmet genç şaire dönerek:

— Sen sırayı sözündeki kılıç kuvvetiyle aldın, dedi; haydi bakalım, nöbet senindir!

Ve bütün meclis tekrarladı:

— İsteriz! İsteriz!..

Namık sıkılarak cevap verdi;

— Takdir yolunda haddimi aştım, lâkin tertipte sıramı bilirim. Sondan bir evvel dahi okuyamam.

Alçak gönüllülükle fakat erkekçesine söylenen bu söz daha çok neşe ve memnunluk uyandırdı. Herkes Namık'ın vâdını çabuk yerine getirmesi için âdeta meclisin bir an evvel sözü tüketmesini bekliyordu. Kadehler, fıkralar, tarizler, hükûmeti ve zamanı çekiştirmeler arasında, renk renk, çeşit çeşit mısrağlar dudaklarla kulaklar arasında gidip geldi. Bunlar içinde bütün hafızalara yerleşen ve herkes tarafından tekrar tekrar okunan beyit Leskofçalı Galib'indi:

Olup mecruh'u peykân-ı havadis tair-i devlet
Demadem hun akar çeşmim gibi şehbal-i milletten..

Nihayet Namık'a sıra gelince, Galip Bey'in bundan önceki toplantıda okunup çok beğenilen bir gazelinin na-

ziresi, sağlam yapılı mısrağlar içinde asil bir ahenkle dalgalanarak yükseldi:

Diller ki cuş-ü şevk ile şadabdır bu şeb,
Her mevc-i nale hale-i mehtabdır bu şeb...

Herkes dönerek birbirinin yüzüne baktı. Eliyle dağınık saçlarını kaldıran ve ıslak bıyıklarını ağzının iki yanına doğru düzelten kibar Leskofçalı'nın mahmur gözlerinde samimi bir takdir sevinci ışıklandı. Hersekli'nin söylediği

— Mükemmel!

kelimesini bütün meclistekiler ayrı ayrı tekrarladılar..

***

Toplantı dağıldıktan sonra evine dönen Kemal'in içindeki haz ve gurur heyecanına garip bir üzüntü karışıyordu. Bu büyük şairlerin kendisine karşı gösterdikleri büyük takdirlere rağmen ruhunun tamamiyle tatmin edilmemiş olduğunu hissediyordu. Son zamanlarda bir hayli yazmış ve beğendirmiş olduğu gazeller nerdeyse bir divan teşkil edecek kadardı. Fakat bunlar ne olacak ve bunlardan ne çıkacaktı? Bunlar gibi daha birkaç divan da yazsa ne olacak?.. Eğer bu mükemmel gazellerin bütün mükâfatı bir içki meclisinde okunup alkışlanmaktan ibaretse çok küçük şey! O bunları yazarken içinden gök gürültüleri kopuyor, gözünden şimşekler fışkırıyordu. Müphem bir şekilde tahayyül ediyordu ve istiyordu ki bunlar okunduğu zaman da sonsuz ruhlar üzerinde aynı gök gürültüleriyle yankılansın ve ayni şimşek ışıklariyle parıldasın. O, şairi dağ başlariyle, gökler ve bulutlarla omuz omuza yaşıyan, ilâhi âlemlerin altın tahtında oturan, sayısız askerleri nurdan yaratılmış bir orduya hükmeden hârikulâde bir mahlûk gibi tasavvur ediyordu.

Cafer Çelebi'nin İstanbul fethine ait eserini okurken Fatih'e nasıl hayran olduysa, Nef'i divanını okuduğu zaman bu şaire karşı da ayni meftunluğu duymuş, onu da tıpkı Fatih ve Yavuz gibi muazzam bir cihangir şeklinde görmüştü. Halbuki şimdi, bütün saygı ve sevgisine rağmen, Encümen-i Şuara'nın büyük sanatkârlarını tahayyül ettiği kişilikten çok uzak buluyordu. Bu arada şair Namık da ne küçük bir varlıktı. Biraz daha samimi davranırsa kendi kendine itiraf ediyordu ki bunların tiksinilecek tarafları bile var. Toplantının sonlarına doğru, sarkık bıyıklardan rakı damlaları süzülen koca Leskofçalı, nihayet bir sünepe değil miydi? Birdenbire tuhaf bir nefrete çevrilen duygusunu, kendilerine örnek olan eski şairlere, Fuzuli'lere, Baki'lere ve Nef'i'lere kadar uzatarak artık hiç şiir yazmamayı düşünüyor, fakat bu düşünce üzerine ruhuna müthiş bir karanlık çöküyordu.

***

Sabahleyin parlak güneş, hasretlilerin bağrındaki yara gibi, şafağın kızıl ufkunda göründü. Bir azap yeri olan yatağından kederle kalkıp odasının dağlara bakan bir köşesine oturdu. Gerçi mevsim kıştı; fakat hava çok ılık, dağlar, kırlar, bahardakinden daha güzeldi. Çünkü bu yıl İstanbul'daki kış günleri baharı kıskandıracak bir halde geçiyordu. Etrafa bir iki dakika bakınca sabahın ve tabiatın hali gönlüne öyle bir tesir yaptı ki, garip bir sevda coşkunluğundan, hiçbir yana bakacak hali kalmadı. Hemen gözlerini yumarak yere kapandı. Hayli zaman sonra ıstırabını oldukça dağıtmış bir halde doğrulup gene etrafa baktı ise de ne faydası var ki o ruhani feyz kaybolmuş ve âlem gene eski halini bulmuştu. Kendi kendine âşıklık meşrebi üzerine yemin ediyordu ki ömründe böyle sevdalı bir zamana tesadüf ettiği yoktu. Bu manzaranın seyrine doyamadığına üzüldü. Bu hallerin gönlünde kalan ıstırabıyla mahzun mahzun bir müddet ferahlama çareleri aradıktan

sonra büyük üstadı Leskofçalı Galib'in yastık üzerinde bulunan divanı gözüne ilişti. Derhal sarılıp açınca ne garip şey ki sayfanın başında:

Olup mecruh-u peykân-ı havadis tair-i devlet
Demadem hun akar çeşmim gibi şehbal-i milletten

beyti çıktı. Bunu okuyunca üzüntüsü büsbütün fazlalaştı. Dünyada ne kadar sıkıntı ve efkâr varsa hepsi birden başına üşüştü. Hemen giyinerek elinde olmadan sokağa fırladı. Durumunu gören mutlaka çıldırmış sanırdı. Neler düşünüyordu. Keşke bütün insanlığı meydana getiren büyük atalar yok olsaydı ve analar kısır olsaydı da onun bu koca dünya içinde kendini esir gören atılgan gönlü böyle ıstıraba düşmese ve gökler, gece gündüz kan yutan böyle bir felâketzadenin yanık feryadını işitmeseydi! Ne garip iş ki, şu dönen dünya, sonsuz boşluklarda dolaşan başka varlıklara nisbetle, cisimlerin atomları gibi, ancak düşünce ile kıvranabilecek derecede küçük kalıyor, buna rağmen onun her zerresinde bir hayat âlemi yaşıyor. Bu çeşitli hayat dalgaları arasında insan muhakkak ki ilâhî ve üstün bir mahlûk. Bununla beraber onda ne büyük âcizlik ve şaşkınlık var! Her adımını yalnızca hayatın lezzetlerinden faydalanmak için atıyor, fakat her adımında bütün hızları yok eden ölüme doğru gidiyor. Vay haline böyle bir dünya için gam çekenin! Ne bir dakika hayatın devamından eminiz ne de öldükten sonra karşılaşacağımız vaziyetten. Bir yandan tabii olan fanilik yaklaşmakta, öbür yandan bütün zerrelerimize türlü türlü âfetler ve belâlar gelip gitmekte. Gül bahçesi dediğimiz dünya kocaman bir mezarlıktır ki her köşesinde nice soydaşlarımızın hiç bir eseri kalmıyan vücutlarının hâtıraları, yahut kemiklerinin tozları görülüyor. Fakat içinde o kadar şaşkın sarhoşlar da var ki bu ölümlü ıstırap yerini bir zevk ü safa meyhanesi saymışlardır. Zaman denilen eski-

nin bunca haşmetli meclisleri ve Cemşid gibi rintleri ne yaptığını düşünmezler.

Gamı yadetme getir cam-ı safa-mutadı.
Bize mi kaldı imaret bu harab-abadı!

nağmeleriyle coşkun ve rahat bir içki meclisinde vakit geçiren gaflet şarabı esirlerine imrenilir. Ve yazık olur o zavallı hasretliye ki:

Herkesin bir derdi var âlemde amma, dostum,
Herkesin derdiyle ben biçare giryanım, dirig!

feryatlariyle esefli gözyaşları dökerek zayıf vücudunu çürütür. Fakat aklı başında olanlar nasıl eseflenmesin ve gözyaşı dökerek varlıklarını nasıl yok etmesinler ki zaten felâketli dünyanın tabii elemleri insanda takat bırakmezken bir taraftan da şu uğursuz devrin alçakçasına hareketleri mihnet ateşini körükleyip duruyor!

Bu devrde geldik ki bu bazar-ı fenaya
Sermaye-i irfanı olanlar zarar eyler.

Edepsizler ve reziller dünyayı kötü ahlâklariyle o kadar kirlettiler ki temiz olgun insanlar, diğerlerine nisbetle yüz kere daha kısa olan elbiselerinin eteklerini kanaatle kat kat toplamadıkça hiç bir yoldan hareket edemiyor ve etseler bile bin türlü alçakcasına isnatlarla lekelenmeden hedeflerine varamıyorlar. İnsanın "Yeryüzü soysuzların kötülükleriyle ikinci bir yıkanmaya muhtaç hale geldi, nerede Nuh?" diyeceği geliyor. Allahım! yükselmek, şerefsizlikle yer tutan kimselerin eteğini öpmeğe bağlı kalınca, ahlâkî faziletleri hak kazanma sebebi bilenler ne yapsınlar?.. Gayeye ulaşmak ona buna minnet etmekle olursa yüksek ruhlular ister istemez yese düşer. Minnetle içilen şarabın testisi kırılsın!.. Zaten böyle yüksek mevkilerde

bulunmanın da ne kârı var? O yüksek mevki ki bütün incileri binlerce mazlumun gözyaşlarından yapılmıştır.

Bir zamandan beri boyuna zihnini kurcalıyan bu ağır ve girift düşünceler ara sıra onu heyecanlandırıyor, bazan şakaklarını zonklatacak şekilde ileri gidiyordu. Böyle zamanlarında ferahlamak için tartışacak arkadaş arardı. Şimdi de baştan aşağı bahis ve münakaşa kesilmiş bir halde dairenin kapısından içeri girdi. Fakat kalem arkadaşı Sadullah Bey'in de o gün gelmiyeceği tutmuş. Günün yarısını çok zor geçirdi. Bir müddet yalnız sıkıldıktan ve bir zaman oyalanmak için yazı ile uğraştıktan sonra odacının getirdiği bir mektubu açtı. Günahı kadar sevmediği bir adamdan. Büsbütün canı sıkıldı. Efkâr bastı. Istırabını gidermek için hasbihal edecek samimi bir dost, hattâ eğlenecek bir yer aradı. Fazla düşünmeden kalemden çıkarak Köprü'ye indi. Yeniköy'de oturan bir ahbabına gitmek üzere vapura bindi.

Hava ve deniz çok güzeldi. Boğaz'ın kıyılarındaki kırlar, tepeler hoştu. Sular kararmakta iken Yeniköy'e çıkıp gitmek istediği yere vardı.

Meğer o akşam mehtap olduğundan ev sahibi bir güzel meclis kurmuş. Mecliste bulunanlar onun gelmesine çok sevindiler. O da böyle bir meclise tesadüf etmekten memnun oldu.

İçki meclisinin kurulduğu köşk deniz kıyısında idi. Yarı beline kadar sulara gömülmüş bir güzele benziyordu. Etrafında ağaçlar ona kâkül olmuşlardı. Mehtabın ışıkları elmas bir tarak gibi bu saçları tarıyordu. Binanın ortasındaki geniş salon, içinde yanan büyük lâmbaların ışığıyle nurlu bir göğüse dönmüş, küçük körfezin suyu lâcivert bir peştemal olmuş, kenarındaki dalgacıkların mehtaptan aldığı parıltılarla etrafı sanki incilerle işlenmişti.

İki yandan tepeler hemen kollarını açıp beline sarılacak gibi görünüyor ve önünde deniz gözyaşları dökerek yerlere sürünüyordu. Tepelerden esen hafif rüzgâr sanki aşk haberleri dağıtıyor ve dallar arasında öten kuşlar çılgın bir gönül gibi sonsuz feryatlarla aşk ve arzu şarkıları söylüyorlardı. Denize akseden yıldızlar mavi bir atlas üzerindeki süsleri andırıyor, ayın sular üzerine çizdiği gümüş yol denizde yüzen uryan bir kadın vücudunu hatırlatıyordu.

Meclisteki samimi dostlardan biri:

— İçki nerede, dedi, gönlümüzden gamı söküp atacak ve bizi başka bir âleme götürecek olan içki?...

Bu sırada gün yüzlü bir saki, doğan güneşin parlak ışıklarına benziyen kolları arasında bir içki tepsisiyle içeri girdi. Pırıl pırıl yanan kadehler sürahinin etrafına dizilmiş ve renk renk ışıklı bir zuhal âlemi meydana getirmişti. Nur yüzlü saki ise tıpkı güneşti, bu safalı âlemi kendi güzelliğinin dayanılmaz cazibesi içinde döndürüp yürütüyordu. Nef'i'nin:

Merhaba ey cam-ı mîna-yı mey-i yakutrenk!
Devri gelsin senden öğrensin sipihr-i bîdirenk!.

beytini sarhoşçasına bir nâra ile okuyarak nazlı sakiyi ve ruh veren içki kadehini karşılamağa can attılar.

İçki âlemi başka bir âlemdi. Genç divan şairi Namık bu âlemin bütün inceliklerine vâkıf, bütün sırlarına âşina olmuştu. Damlası gönlüne düştükçe dünya gibi görünüşte bir avuç topraktan ibaret fakat içi ateş dolu bir hale gelir, vücudunu gökler kadar geniş bir aşk havası sarardı. Surahi gözlerine içki âleminin parlak ayı gibi görünür, ona baktıkça sevdadan gözleri kararır, fakat uyandırdığı neşenin ışıkları gönlünün en ücra köşelerine kadar uzanırdı.

Sıkıntıyı ancak onunla gideriyordu. Onsuz bu dünya bahçesinde zevk bulamıyor, gülüp açılamıyordu. İçkiye yazdığı kaside, divanındaki şiirlerinin en güzeliydi. O kasidenin birçok beyitleri şimdi şu mecliste tekrarlanıyor, dudaktan dudağa dolaşıyordu. Şair bu saadetinden de ayrı bir zevk duyarken ansızın kapı açıldı. Başka bir nazlı güzel, şahane tavırları ve sarhoşçasına yürüyüşü ile içeri girdi. Yüzüne bakılsa öyle zannedilirdi ki parlak güneş insan şekline girmiş, fakat baştan aşağı güllerle süslü bir güneş. Halka halka uzun saçları âşıkların gönlünü zincir gibi bağlıyordu. Bakışının okuyla hangi gönül yaralansa feryat ederek kendisine bir kadeh daha verilmesi için yalvarıyordu. Gerçekten kirpikleri gönüllerde yaralar açıyor, yüzüne baktıkça insanın içine ateş yağıyordu. Güzel o kadar mahzundu ki baygın baygın baktıkça önüne geleni yaralardı. Tam şairin gönlünce idi. Yüzünde bir bahar güzelliği, dudaklarında canlı bir gülümseyiş vardı. Baştan aşağı bambaşka bir âlemdi ki kendisini seyreden, değil gamı, belki bütün âlemi unuturdu. Ona birkaç kadeh içirdiler. Masum yüzü bir kat daha tazelenerek goncalar gibi açılmağa ve neşenin tesiriyle dökülüp saçılmağa başladı. Herkesin yüzünde başka bir renk ve bütün mecliste başka bir hal peyda olarak ne ellerde irade kaldı ne de gönüllerde sabır.

Çoktan çakırkeyf olan, başı dumanlı şair, nasıl etsem de bir iltifatına nail olsam diye hayli müddet korku ve cüret arasında bocaladıktan sonra Nedim'in:

Cevab-ı lûtf verirse eğer zehi devlet
Zehi saadet eğer ki ederse de azar

sözlerini düşünerek gönlü ferahladı. Yavaş yavaş sevgisini anlatarak konuşmayı sıklaştırdı. Meğer bu afet eğlence ve şakaya epeyce düşkünmüş. Kadehin ve şairliğin imdadı ile bu sahada at oynatmak ise Namık için içten

bile değildi. Çok geçmeden güzel sevgili bütün iltifatını ona hasretti. Mecliste bulunanlar çatlıyacak dereceye vardılar. Fakat ikide birde onu takdirden başka ellerinden bir şey gelmiyordu. Bu sevgili ona dost olduktan sonra o, bütün dünyanın kendisine düşman olmasına razıydı . Bu iltifatlara o kadar bağlanmıştı ki ne cennet ayağına gelse gidecek ne de dünya devleti önüne serilse bakacak vaziyette idi. Bu hal içinde arka arkaya içti, içti, boyuna içti. Ağır bir kadehi dudaklarından yere indirirken güzel sevgilinin çıkıp gittiğini gördü. Ondan sonra ne kadar içtiyse baş ağrısından başka bir tesiri ve ne kadar konuşuldu ise ıstırabı arttırmaktan başka bir kârı olmadı. Yatağına gittiği zaman başını kurşundan bir külçe gibi ağır buldu. Uyanık değildi, fakat sabaha kadar gözüne uyku da girmedi. Şafak sökerken müthiş bir baş ağrısı ve ağır bir keder yükü altında yayılıp kaldı.

U Y A N I Ş

Babıâlinin Tercüme odası hoşça bir âlemdi. Büyük konağın birinci kat köşesinde denize bakan uzun bir salonda, Kemal, kendisi gibi birkaç genç arkadaşiyle birlikte çalışıyordu. Yaptıkları iş çok kere kâtiplikten ibaret ve çok can sıkıcı idi. Fakat pencerelerin dibindeki süslü kanapelere oturup Boğaziçi'nin lâcivert sularından Marmara'ya doğru süzülen beyaz yelkenleri seyrederek uzun ve nükteli dedikodularla vakit geçirmek tatlı oluyordu.

Burası bir memurluk dairesinden ziyade mükemmel bir mektep. İstidatlı gençler devlet işlerine ait her şeyi burada öğrenir, bir zaman sonra yüksek mevkilere çıkarlardı. Birçok büyük devlet memurlarının, hattâ bazı vezirlerin bile buradan yetiştikleri söyleniyordu. Babıâli'de lisan ve uslûp birinci derecede rol oynuyordu. Bu meziyeti çabuk kazanan ve güzel yazı yazan, gençler derhal büyük bir takdirle karşılanıyordu. Kemal, çok geçmeden bu hususta ki fevkalâdeliğini göstermiş, bütün Babıâli'de büyük bir itibar sahibi olmuştu. Önceleri allâme geçinen, gururla sözünü dinleten üstadlar artık onu dinlemeğe başlamışlardı. O da, güzel, neşeli, hattâ biraz lâubali konuşmayı biliyor, kendini herkese sevdiriyordu.

Son günlerde, içinde bulunduğu iki ayrı mühit arasında yaptığı bir mukayese daimi surette zihnini işgal ediyordu. Encümen-i Şuara ile Babıâli, Bunlar birbirle-

rinden büsbütün başka âlemlerdi. Gerçi Babıâli'de Encümen-i Şuara'da bulunan tiplere benzer şahsiyetler görülüyordu; buradakilerin de hemen hepsi şiirden anlıyor ve birçoğu doğrudan doğruya şiirle meşgul oluyordu. Fakat buranın zihniyetiyle oradaki hava arasında çok fark vardı. Burada konuşma konusu gündelik devlet işleri, en büyük kahraman Mustafa Reşit Paşa. Üzerinde ençok dedikodu yapılan da Âli ve Fuad Paşalar. Bazan Babıâli'ye büyük Avrupa devletlerinin mühim siyaset adamları geliyor, o zaman dairenin yüzü değişerek esrarlı bir hal alıyor, herkeste garip bir tecessüs uyanıyordu. Fakat en büyük hâdise sadrazamın gelmesi ve dairesine çekirek vükelâ ile saatlerce konuşması idi. Bundan sonra devletin ıslahına ve milletin haline dair münakaşalar en küçük ağızlara kadar yayılıyor, herkes mühim bir sır söyler gibi bu müzakereleri tefsir ediyor, birbirine uymaz neticeler çıkarıyordu.

Devletin ıslahı ve milletin hali... Bu mesele Kemal'in kafasında ilk defa olarak ciddi ve şuurlu bir şekilde burada canlandı. Onun dimağı, son zamanlara kadar, Osmanlı devletinin eski ve büyük parlaklığıyle doluydu; üzerinde fazla düşünmeksizin zannediyordu ki hâlâ o kudret ve satvet memleket üzerinde hüküm sürmektedir. Halbuki burada ne acı hakikatler öğrendi: İngiltere, Fransa ve Rusya, devletin siyasetine bayağı müessir oluyorlar. Adını Hasta Adam koymuşlar, mirasını paylaşmak için ölümünü bekliyorlar. Abdülmecid bu kuvvetlere karşı nerdeyse boyun eğmiş, memleket namına en büyük şahsi faaliyeti, Dolmabahçe sarayını yaptırmaktan ibaret kalmıştı. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, büyük bir zekâ ve görüş kudretiyle hareket ederek Avrupa devletlerinin Osmanlılar aleyhindeki baskı siyasetine elinden geldiği kadar karşı koymuş, bu suretle devletin bekasını temine çalışmış, fakat memleket içinde perişan bir hale gelen

halkın vaziyetini düzeltmeğe vakit bulamamıştı. Bugün kü padişah Abdülaziz de kuvvetli ve heybetli bir adam; fakat müthiş bir cahil. Eski atalarından kendine kalan şey, hatırı sayılır bir vücut kuvvetiyle kör bir istibdat fikrinden ibaret. Bütün kavrayışsızlığına rağmen devletin idaresini tek başına elinde tutmak istiyor. İş başına getirdiği paşalar da gündelik siyaseti devam ettirmek gayretinde ve tam mânasiyle onun arzularına tâbi; kraldan fazla kral tarafları. Abdülaziz avlara, nişan tâlimlerine, güreşlere horoz döğüşlerine çok meraklı. Bir oturuşta bir kuzu yiyor. Bazan soyunup yağlanarak bizzat güreşiyor. Değme pehlivanlara kol kafa kaptırmıyor, fakat kurnaz Avrupa diplomatları aklını kolayca çelebiliyorlar. Hele sefahatine diyecek yok. Rivayetlere göre haremdeki faaliyeti o kadar fazla ki, giyinip çıkarma külfetinden kurtulmak için, pantalonsuz gezmeyi âdet edinmiş. Yeni süslü saraylar yapılmak üzere Avrupa altınları harıl harıl hazinesine akıyor ve milletin zimmetine kaydediliyor. İşin garibi, halk üzerinde iyi bir tesiri var ve âdeta seviliyor. Millet, bilhassa İstanbul dışındaki halk perişan, memleket harap...

Kemal, daha küçük bir çocukken, vatanın bir bucağından bir bucağına gidip gelmiş, bu acıklı hali gözüyle görmüştü. Şimdi Babıâli'de esip yayılan dedikodulara göre, yurdun muhtelif parçaları da, milletin hiç haberi olmadan çatır çatır koparılıp ayrılmak üzere. Ne yapmak lâzım? Yeni bir kalkınma. Fakat Sokullu'dan beri bu kaçıncı kalkınma olacaktı? Islahat teşebbüsleri eskiden beri esassız ve gayretsiz değildi, lâkin devamsız oldu. Zira Kanuni'den sonra gelen padişahlar silsilesinde faal ve kavrayışlı insanlar parmakla gösterilecek kadar az. Çok defa birinin başladığını öteki bozmuş. Adaletli ve enerjik bir padişah zamanında millet yükselebiliyor. Fakat ondan sonra yerine geçecek muayyen şahıs, bir çocuk, bir

çılgın, Abdülmecit gibi bir sümsük. Abdülâziz gibi mânasız bir kabadayı olunca her şey duruyor ve çok kere, çıkılan yerden tersine bir yuvarlanış başlıyor. Böyle zayıf padişahlar, kuvvetli ve namuslu vezirler bulurlarsa iş yürüyebiliyor. Fakat bu da tesadüfe bağlı. Her padişah Fatih gibi, Yavuz gibi, Kanuni gibi olsa mesele kalmıyacak. Kalmıyacak ama Allah padişahlar zincirinin halkalarını birbirine müsavi yapmıyor ki. Böyle olunca, koca bir cihangir millet, kararsız bir padişahın serseri yürüyüşüne ayak uydurmak mecburiyetinde kalıyor. O halde?.. Mademki padişahların bazıları kudretsiz, değersiz, müsrif ve hattâ bununla beraber çok kere de korkunç şekilde zulüm ve katil oluyor.. O halde.. Bunların kudretsizliklerini telâfi edecek ve icabında çılgınlıklarına gem vuracak devamlı bir kuvvete ihtiyaç var. Vatanı her zaman şan ve şerefe götürecek büyük kahramanları bu vatan daima kendi içinden çıkarmakta değil mi? Bunlar padişahın etrafına niçin toplanmıyorlar?..

Kemal'in kafasında müphem bir şekilde dalgalanan bu düşünceler Babıâli'de de arasıra dudaklar üzerinde dolaşıyordu. Ötede beride bazan söylenen Meşveret ve Meşrutiyet kelimeleri de galiba bunu anlatmak istiyordu. Yeni yetişen bazı münevver gençler, bilhassa Fransa'ya gidip gelenler, millet ve devlet için kurtuluş yolunu bu usulün uygulanmasında görüyorlardı. Padişahın emri altında bunca vazifelerle mükellef olan, icabında canını vermekten çekinmiyen vatan evlâtlarının, millet ve devlet işlerine karışmağa elbette hakları olacaktı. Sonra frenk dediğimiz millet içinde vatanın selâmeti için alınmış ne tedbirler, milletin refahı için düşünülmüş ne usuller vardı. Bunlardan biz hiç olmazsa örnek almalıydık..

Bütün bu fikirlerin ilk mümessili ve bu yoldaki teşebbüslerin ilk kahramanı, büyük ıslahatçı Mustafa Reşit paşa idi. Fakat birkaç yıldan beri münevver gençliğin

bir havari gibi kutladığı İbrahim Şinasi Efendi onu da başkalarını da gölgede bırakmıştı: Otuz sekiz yaşlarında, orta boylu geniş omuzlu genişce fakat zayıf çehreli, sakalsız, sarkık siyah bıyıklı, uzunca saçları sol yandan ayrılarak alnı üzerinde hafifçe toplanmış, düşünmeyi ve sükûtu sever gibi görünen tatlı ve sevimli bir insan. Kendisiyle bir kere konuşan büyülenmiş gibi tesirine kapılıyor ve onu artık unutamıyor. Şinasi ne âlim, ne şairlik taslıyor, ne de büyük adamlık satıyordu. Lüzumsuz hiçbir kelime kullanmayarak, fikrini kısa cümlelerle ve son derecede açık bir şekilde ifade ederek insanla sadece konuşuyordu. Fakat bu konuşmada hayat, şiir, dünya vardı.

O da büyük Reşid Paşa'nın yetiştirmelerindendi. Henüz çocuk denecek bir çağda Tophane kaleminde çalışmakta iken, zekâ ve kabiliyeti takdir edilerek, Devlet namına okumak üzere Fransa'ya gönderilmişti. Mustafa Reşid Paşa'nın maksadı, Tanzimatla memlekete tatbik edilen Avrupa usullerini iyi kavramış gençler yetiştirmekti. Bu sahada da en çok gözüne çarpan maliye işlerinde görülen ihtiyaçtı. Onun için, koruduğu gence maliye bilgileri tahsil ettirmek istedi. Şinasi, velinimetinin emrini tamamiyle yerine getirmekle beraber edebiyatla da meşgul oldu. Hattâ, devrin büyük şairi Lamartine'i bilhassa ziyaret ederek ilhamlar aldı. Memlekete döndüğü zaman Reşid Paşa ona hem maliye hem de maarif işi verdi. Fakat çok geçmeden Şinasi bunlardan daha büyük bir iş yaptı.

Bundan üç yıl önce yeni münevver gençlerin en sesimli bir siması olan Yusuf Agâh Efendi ile birlikte Tercüman-ı Ahval gazetesini kurmuş, milletin devlet işlerine karışmak hakkını ilk defa olarak cesaret ve samimiyetle ileri sürmüştü. Şimdi, bir iki yıldan beri, tek başına Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarıyor, millete ve devlete

en doğru yolları açıkca gösteriyordu. Makalelerindeki dil ve üslûp eski Osmanlı san'atkârlarının tarzına hiç benzemiyor, cümlelerinde lâfız oyunlarına ve kafiyeli arap acem kelimelerine yer vermiyerek sözlerini mânanın canlı kudretiyle süslüyor, âdeta konuşur gibi yazıyordu. Hele son günlerde açtığı bir dil münakaşasına dair makaleleri hiç görülmemiş şeylerdendi. Bu yazılarında iddiasını tam bir itidalle ileri sürüyor, hiçbir kızgınlık alâmeti göstermeden insanı ikna etmenin yollarını ne güzel biliyordu. Kendisine inatla ve cahilcesine mukabele edenlere karşı bile terbiye ve nezaketten ayrılmıyor, fakat münakaşadan da asla vazgeçmiyordu. Kemal birçok gençlerle birlikte, onun yazılarını ezberler gibi okuyor, Tasvir-i Efkâr'ı hergün cebinde gezdiriyordu.

Şinasi yeni yetişen gençleri çok severmiş. Onlarla her fırsatta uzun uzun konuşur, değerli öğütler de verirmiş. Bu sabah kim bilir hangi vesile ile Babıâli'ye gelerek Kemal'in çalıştığı odanın kapısı önünden geçişi, bütün gençlerin gözünde hayranlıkla karışık candan bir sevinç uyandırdı. Kemal de onu tanımıyor değildi. Yazılarını okumuş, birkaç kere meclisinde bulunmuştu. Hattâ bu daireye de onun tesiriyle girmişti. Fakat beraber çalıştığı arkadaşları arasında bu yüksek insanı daha yakından tanıyanlar vardı. Hemen kararlaştırdılar: Dönüşte yolunu bekleyecekler ve odalarına almak isteyeceklerdi.

Şinasi, hangi meselenin konuşulduğu bilinmeyen müzakere salonunda iki saatten fazla kaldı. İşte şimdi, yalnız başına, geniş merdivenleri yavaş yavaş inerek, önünde bekledikleri kapıya doğru geliyor. Şefkatli bir gülümseyişle selâmlarını aldı ve içeri girdi. Muhterem üstad köşedeki kanapeye oturduğu zaman altı genç karşısında el pençe divan duruyorlardı.

Bu ne alçak gönüllü, ne kibar, ne tatlı bir insandı. Boyuna gülümsüyor, yumuşak al fesini elinde tutuyor-

du. Kıyafeti hemen hemen kendine mahsus gibiydi. Dar bir pantalon üzerine kısa bir ceket giyiniyor, beyaz yün yeleğinin cebinden ara sıra çıkarıp baktığı altın saatin kalın kordonu ve beyaz yakasının orta yerinde düğümlenen kelebek şeklinde büyükçe kravatı temiz ve şık bir tesir bırakıyordu.

Kemal'in aklı gene Encümen-i Şuara'ya gitti. Eskiden o kadar hayranlık ve sevgi ile bağlandığı adamlar, o büyük şairler, hattâ bütün asaletine, İsmail Paşazadeliğine rağmen koca Leskofçalı bile, bu büyük adamın yanında ne kadar küçük..

O söylüyor hepsi dinliyorlardı. Fakat Kemal dinlemekten, anlamaktan ziyade duyuyordu. Konuşma beş on dakika sonra yalnız ikisi arasında bir musahabeye çevrildi. Genç üstat, yeni bir zekâ keşfetmiş olmaktan memnun görünüyordu. Kemal'in ustacasına idaresiyle söz edebiyata döküldü. Fakat Şinasi, bizim şiirimizden çok, Avrupa edebiyatından bahsetti. Bilhassa Victor Hugo ile Lamartine üzerinde durdu. Dinleyicisinin gözlerinden taşan ateşli alâka üzerine birden bire sözünü keserek sordu:

— Fransızca öğrendiniz mi?

Kemal kulaklarına kadar kızardı. Biraz fransızca bilmiyor değildi. Gene ondan aldığı ilhamla bu dili öğrenmeğe teşebbüs etmiş ve ufak tefek tercümeler yapacak kadar da ilerlemişti. Fakat kâfi derecede değil. Bir müddet sustu. "Arapçayı herkesten iyi bilirim, farisiyi mükemmel bilirim" diyecek oldu. Bunun üzerine kendinden iğrendi. Sonra yaptığı büyük bir suçtan utanır gibi yavaş sesle:

— Hayır, Efendim, dedi.

Gitmek üzere ayağa kalkan üstad onun üzüntüsünü anlamamış gibi ilâve etti:

— Çalışın ve çabuk öğrenin!

FEDAYİ KEMAL BEY

Elveda, ey eskiler muhiti! Elveda, ey divan şiiri:

Tasvir-i Efkâr gazetesinin mütevazi idarehanesinde hummalı bir faaliyetle çalışan genç muharrir, artık eski meyhane şairi Namık değil, millet fedaisi Kemal Bey'di. Etrafında fransızca gazeteler ve kitaplar, önünde deste deste kâğıtlar ve beş on tane kurşun kalem. Kâh okuyor, kâh yazıyor, kâh düşünüyor.

Üstadının himayesiyle bu gazetede neşrettiği beş on makale ona büyük bir şöhret kazandırdı ve bir müddet sonra gazetenin devamlı muharriri oldu.

Şinasi ile görüştüğünün ertesi günü işe başlamış, tamam bir yıl sonra, herhangi bir fransızca kitabı okuyabilecek hale gelmişti. Bu bir yılda gece gündüz var mıydı; eş, dost eğlence bulunuyor miydi, hattâ çoluk çocuk yaşıyor miydi, farkında değil. Bu zevkli, fakat buhranlı ve karanlık zaman geçince gözleri bambaşka bir ışıkla yeniden dünyaya açıldı. Üstadının verdiği kalabalık bir kitap listesini de çok geçmeden bitirmiş bulunuyordu. La Fontaine'den başlıyarak Jean Jacques Rousseau'ya, Victor Hugo'ya kadar birçok büyük muharrirlerin en değerli eserlerini okudu. Ayrıca tarihe, iktisada, tabiiyeye ait birçok kitapları da tetkik etti. İnsanlık içinde böyle bir âlem varken divan edebiyatının eskimiş ve yıpranmış mazmunlarından ibaret dar bir saha içinde bocalamak gerçekten ne büyük bir gaflet, ne feci bir dalâletmiş! Şimdi iste-

diğini bulmuş, çocukluğundan beri tahayyül ettiği o yüksek şairlik şahsiyetine ulaşmış gibiydi. Artık, eskisi kadar çok şiir yazmıyor; ancak arasıra, vatan, millet, hürriyet, istibdada isyan duygulariyle dolu, ateşten mısralar döküyordu ki, bunlar, çok geçmeden, milletin dudaklarında dolaşıyordu. Fakat, bilhassa, aynı ateşle yazdığı makalelerini geniş bir kütle aynı hararet ve heyecanla okuyor; ruhundaki coşkunluğun milletin kalbine nüfuz ettiğini, yeni bir aşk ve hareket uyandırarak dalgalandığını görüyor ve duyuyordu.

O, üstadı gibi sadece açık ve hakimane bir üslûpla makaleler yazmayı sevmiyordu. İstiyordu ki sözün içinde cümleler aksın, köpürsün, oğuldasın; yıllardan, yüzyıllardan beri hareketsiz duran mazlum aslanları sarsarak kükretsin. Bunun için her yandan gidiyor, her türlü konuya el uzatıyordu. Bazan öğretiyor, bazan düşündürüyor, bazan şahlandırıyordu. Bir kaç yıl içinde o kadar sevildi, kahramanca yazılariyle öyle candan bir tesir yaptı ki kendisine Fedayi Kemal Bey dediler. İlk şöhreti şair olarak kazandığı yıllarda, anasının babasının verdiği ad unutulmuştu da mahlâsı olan Namık isim yerine geçmişti. Sonra çalışa çalışa bu ismi unutturdu. Tanrıya şükür, şimdi, babasından aldığı Kemal adını, bir edip sıfatiyle, devletin ve milletin dilinde yeniden canlandırmış bulunuyordu. Başına bir de fedailik eklenen bu yeni unvan en hücra kahvelere varıncaya kadar dillerde dolaşmağa başladı. "Yangın" adlı makalesi üzerine sadrazam Âli Paşa kendisine ikinci derece nişanı vererek en büyük takdiri göstermişti. Fakat o bütün bunlarla kendini tatmin edilmiş görmüyor, yapılacak işin çok büyük olduğuna inanıyordu.

Sadrazamın yüksek takdirindeki ince siyaseti anlamıyacak kadar gözü kör ve hissine mağlûp değildi. He-

men düşündü ki bu, onu kendi tarafına çekmek muazzam kudretini hükümet aleyhinde kullanmasına mani olmak için yapılmış şeytanca bir hareketti. Bunun arkasından daha büyük takdirler, vaitler ve hattâ teklifler de gelecekti. Ne boş teşebbüs!.. O kararını çoktan ve en büyük bir imanla vermiş bulunuyordu. Zamanın idarecilerini doğru yoldan sapmış görerek hükûmet kapısından şeref ve saadetle çekilmişti. Halka hizmet edecekti. Bir yanda iğrenç bir zalim, öte tarafta mazlum fakat asil bir millet vardı ki istibdat rejimi altında bir nevi esirlik içindeydi. Bugün hakîr oldu ise de o bir cevherdi; yere düşmekle kadri, kıymeti eksilir mi?.. Mert olan için, zalime değil, malzuma yardım etmek lâzımdır. Devletin içinde bulunduğu zayıflıktan ve hareketsizlikten dolayı ümitsizliğe kapılmamalı. Yarın millete elbette bir feyiz ve saadet günü gelecek. Muvaffakiyetin bütün sırrı, milletin kalbinin birliğindedir; ve en büyük, en hayırlı şeyler vatan evlâtlarının reylerinin çarpışmasından doğar. Yalnız, bunun için yılmadan çalışmak lâzım. Kararlı bir adamın azmindeki kuvvet dünyayı istediği yola götürür ve sağlam imanlı insanların ayak diremesinden bütün cihan titrer. Biz ki tarihte o kadar büyük işler gören kahramanlarız, bu işi başarmamıza kim ve ne engel olabilir! Hürriyet ve Meşrutiyet kavgası yakıcı korkularla dolu da olsa bize niçin keder vermeli: Mert olan bir can için gayret meydanından kaçar mı? Biz şerefsiz yaşamaktansa ölmeyi üstün tutan ve hamuru baştan aşağı şehitlik kaniyle yoğrulan bir milletin çocukları değil miyiz?.. Hayatın yüksek bir değer taşıdığına inananlar, ondaki küçük fani zevklere kapılmayarak arkalarında iyi şöhretten yapılmış ebedi bir feyiz bırakmayı tercih ederler. Cellâdın can alıcı ipi kahreden bir yılan da olsa gene esirlik zincirinden bin kat iyidir. Bu yolda öyle savaşmalı ki çekilen cevirler, cefalar milletin dilinde nesillerce anılsın ve

millet fedaisi olmaktaki zevkin, vezirlikten, sadrazamlıktan daha yüksek olduğunu herkes görsün.

Bu seferki kalkınma ruhlardan gelen bir şuurun ifadesi olmalıydı. Memlekette vaziyeti idrak eden münevverler var; fakat zavallı millet müthiş bir istibdadın zinciriyle maddeten ve mânen bağlı duruyor. Bu ebedi kaynağa, ve sonsuz kudrete el uzatmadan hiçbir şey yapılamazdı. Sultanın yüzyıllarca kökleşmiş istibdadını yıkarak memlekete bir yükseliş yolu açmak, daha doğrusu onu yuvarlandığı korkunç uçurumdan kurtarmak için evvelâ ona hitap edebilecek canlı bir dil lâzımdı. Halbuki meydanda böyle bir vasıta yoktu. Eski şairler lisanın bütün ifade kudretini bir kaside ile beş on gazelin içine sıkıştırmışlar, nasirler onu anlaşılmaz, yenmez, yutulmaz, cansız bir külçe haline getirmişlerdi. Ne yazık ki bugün bile, devletin kolu kanadı kırılırken, milletin bağrından sel gibi kan akarken hâlâ bu mânasız oyuncaklarla vakit geçirenler vardı. Yüzyıllardan beri yazıp ezberlediğimiz kasideler, gazeller bize ne kazandırdı? Artık bunlar ölmelidir. Şarab mahbup, ok gibi kirpik, yay gibi kaş, ne iğrenç şeyler. Hele o kanlı gözler, kanlı ciğerler.. Acaba bunlar kedi yavruları için mi yazılmış..

İnsan, diliyle konuştuğu gibi millet de edebiyatiyle konuşur. Bu itibarla edebiyatsız millet dilsiz insan durumundadır. Millete, vatanı, hürriyeti, meşrutiyeti, her şeyi edebiyat öğretecek. Onun için, yıkalım. Eski edebiyatı kökünden yıkarak vatana faydalı millete hitap edebilen, canlı bir edebiyat kuralım.

Genç, ateşli ve inkılâpçı muharrir, bu fikirlerinde belki de biraz fazla ileri gidiyordu. Fakat ne zarar? Esasta haklıydı. Milleti kurtarmak için edebiyatı en mükemmel bir vasıta olarak kullanmak istiyordu. Bu olmadığı takdirde milletle anlaşmanın imkânı yok. Vatan, parçalanmak ve düşmanların eline düşmek tehlikesinde. Mil-

let olarak bundan kimin haberi var? Halkın dinî bir hürmetle bağlandığı padişah, yalnız tahtını ve şahsi saadetini düşünüyor! Allahla alâkası şöyle dursun, bugünkü durumiyle, milletin ve vatanın en büyük düşmanı. Evvelâ bunu milletin gözünden düşürmek lâzım değil midir? Sonra da, anlatmak, vatanı, hürriyeti, meşrutiyeti, hayatı, her şeyi millete öğretmek lâzım değil mi? Bu işi hangi kuvvet yapacak? Elbette edebiyat. O halde, edebiyat.. Vatan için, millet için, hürriyet ve meşrutiyet için, her şey için, her şekli ve her cinsiyle edebiyat.

VATAN YOLUNDA GURBET

Fedayi Kemal Bey, kendisiyle birlikte ve hattâ ondan daha evvel, vatan ve hürriyet uğrunda mücadeleye atılan hamiyetli gençleri çok geçmeden tanımıştı. Kendisinin edebiyat sahasındaki faaliyetine mukabil bunların bir kısmı, gizli ve aşikâr, doğrudan doğruya siyasetle uğraşıyor, büyük inkılâp edibini de bu gibi hareketlere davet ediyorlardı.

Çoğu Avrupa'yı gezmiş ve görmüş olan bu gençler, oradaki siyasi hareketlerden örnek alıyor, istibdat idaresini yıkmak istiyorlardı .İtalya'nın birliğinde ve büyük bir devlet haline gelmesinde mühim rolü olan Karbonari cemiyeti bunlara garip ilhamlar veriyor, onu taklid ederek kendileri de gizli bir cemiyet kurmak istiyorlardı. Mahmut Nedim Paşa'nın yeğeni Mehmet Bey, Ayetullah Bey, Muzıka-yı Hümayun'dan Nuri ve Reşad Beyler, bunların en ateşlilerindendi. Umulmadık zamanlarda geceleri herhangi bir arkadaşın evinde toplanıyorlar, ava gider gibi dağ başlarına çıkarak müzakereler yapıyorlardı. Geçenlerde bir pazar günü Belgrat ormanında ziyafet vererek uzun uzun konuşmuşlar ve Yeni Osmanlılar adını verdikleri cemiyetin nizamnamesini yapmak üzere Karbonari teşkilâtına ait kitapları okumuşlar, oradakilere benzer bir takım maddeler tesbit etmişlerdi.

Bu ateşli gençler Kemal'i de aralarına katmak istediler. Onunla çok samimi görüşen Reşad Bey işi üzerine

aldı. Bir gün Kemal'ın evine giderek meseleyi anlattı. Ertesi gün cemiyetin reisi Mehmet Bey'le birlikte tekrar geldiler. Uzun konuşmalardan sonra anlaştılar. Kemal, cemiyetin ilk toplantısına, beşinci âza olarak iştirak etti.

Teşkilât çok geçmeden büyümüştü. Âzası iki yüz elliye çıktı. Bu âzalar altışar altışar ayrılıyor, her guruba yedinci âza baş olarak diğer başlarla irtibatı temin ediyordu. İçinde, vezirlerden, din âlimlerinden, askeri ve mülki büyük memurlardan, birçok kimseler vardı. Herhangi bir vatan evlâdı da cemiyete âza olabiliyordu.

Memleketteki istibdat idaresini meşruti idareye çevirmek üzere bir program hazırlandı. Kararlaştırılan maddeler bir liste halinde tesbit edildi. Bu liste bir dilekçeye iliştirilip, milletin haklı bir isteği şeklinde, padişaha sunulacak ve bunun kabulü ile tatbiki için kendisinden yemin istenilecekti. Padişahın, âdet üzere, Babıâli'ye gelme günü bunun için en münasip zamandı. O gün cemiyetin bütün âzası da bulunarak içlerinden seçilen yedi kişi dilekçeyi takdim edecek, padişahı konuşmakla iknaa çalışarak milletin dileklerinin kabulünü rica edeceklerdi. Dilekçeyi verecek heyetin huzura kabulünü temin ve bu hususta çıkacak engelleri giderme işini Ömer Naili Paşa üzerine almıştı. Padişah tereddüt edip Babıâli erkânıyle görüşmek istediği takdirde de mesele halledilmiş gibiydi. Zira, Fuad Paşa, Şirvanizade Mehmed Rüştü Paşa, Mısırlı Sami Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Şeyhülislâm Refik Efendi, hep taraftardılar. Yalnız Âli Paşa'nın muhalefet etmesi, dilekçe heyetini dağıtması ve tevkif ettirmek istemesi muhtemeldi. Bu takdirde de bunlar reye iştirak etmiyecek ve vaziyeti münasip şekilde idare ederek padişahı ikna edeceklerdi. Bu suretle, gösterisiz, kavgasız, gürültüsüz, mühim bir inkılâp olacak; herkes padişaha büyük bir hürmet ve itaatla bağlanacaktı.

Cemiyet, bu kararlarını tatbik etmek üzere zaman ve fırsat beklerken bir yandan da gündelik hâdiselerle meşgul oluyor, muhtelif münevverlerin şiddetli tenkidleri karşısında Hükûmetin düştüğü güçlükten faydalanmaya çalışıyordu. Bir müddet evvel Âli ve Fuad Paşa'ların entrikalariyle memleketten çıkarılarak Paris'e gitmiş olan Mısır'lı Mustafa Fazıl Paşa, Abdülaziz'e hitaben fransızca bir mektup yazmış ve fransız gazetelerinde de neşretmişti. Mektupta memleketin hali açıklanıyordu. Bunu Kemal'le Sadullah Bey açık bir dille tercüme ettiler. Beyoğlu'nda çıkmakta olan Courier d'Orient gazetesi sahibi Jean Pietri'nin yardımiyle taş basması halinde çoğalttılar ve halka dağıttılar. Yazanları da basanları da bulamıyan Hükûmet çok öfkelendi. Arkadan Belgrat ve Girit meselelerine dair Âli Suavi'nin, Ziya Bey'in ve Kemal'in muhtelif gazetelerde, vaziyeti bütün açıklığiyle halka duyuracak şekilde yazmış oldukları makaleler müstebitleri büsbütün telâşa düşürdü. Çok geçmeden matbuat şiddetli kayıtlar altına alındı. Âli Suavi tevkif edilerek Kastamonu'ya sürüldü. Kemal aratıldı; fakat bulunamadı. Babıâli, suyu baştan kesmenin çaresini düşünmüş ve oldukça müsbet bir siyaset yolu bulmuştu. Halkın sevgisini üzerlerinde toplıyan bu ateşli münevverleri, bu gerçek vatan evlâtlarını, tesir yapabilecekleri biricik muhit olan İstanbul'dan, ne şekilde olursa olsun uzaklaştırmak. İki gün sonra Kemal'in Erzurum vilâyeti vali muavinliğine, bundan bir gün sonra da Ziya Bey'in Kıbrıs mutasarrıflığına tâyini gazetelerde okundu.

Mustafa Fazıl Paşa, münevver, vatansever ve iyi bir insandı. Mehmet Ali Paşa sülâlesinin, iş başında bulunan hidivden sonra, en büyük evlâdı olmak sıfatiyle usulen bu makama namzet bulunuyordu. Âli ve Fuad Paşa'lara dalkavukluk etmediği gibi siyasetlerini de beğenmiyor, harekete geçmek teşebbüsünde bulunan gençliğe, nüfuzu ve

parasiyle, yardım edecek gibi görünüyordu. Hiç ummadığı bir zamanda onlardan ağır bir darbe yiyip memleket dışına çıkarıldıktan sonra, hidivliğin babadan oğula geçmesi şeklinde, usulün değiştirilmesiyle Mısır Valiliğindeki varislik hakkından da mahrum edilince, Babıâli'nin amansız bir düşmanı oldu. Onun bu mektubu ve Kemal'in Mısır meselesine dair yazdığı şiddetli bir tenkid, aralarında, uzaktan fakat samimi bir dostluk yakınlığı meydana getirmişti.

Kemal, yeni memuriyetine gitmemek istiyor, fakat vaziyetin ne olacağını düşünüyor, sağlam bir karar veremiyordu. Bu sırada garip bir davetiye aldı. Altında Sakakini imzası bulunan bir mektupla Courier d'Orient idarehanesine çağırılıyordu. Muayyen zamanda odadan içeri girdiği zaman Jean Pietri ve Sakakini'nin Ziya Bey'le konuşmakta olduklarını görünce ani ve büyük bir sevinç duydu. Şiir ve fikir arkadaşı hemen ayağa kalktı. O da Kemal'i görmekten çok haz duymuştu. Büyük bir şefkat ve hasretle birbirlerinin boynuna sarıldılar.

Sakakini konuşmayı fazla uzatmıyarak Mustafa Fazıl Paşa'nın Ziya ve Kemal Beylere hitaben yazıp kendisine yolladığı mektubu okudu:

"Memleketimizin sürüklenmekte olduğu tehlikeler cümlemizce malûmdur. Zaman bizlere mukaddes bir vazife yüklemiştir ki o da henüz vakit varken mülkü bir tehlikeye düşmekten kurtaracak manialar vücuda getirmeğe çalışmak ve istikbal için muvaffakiyetler teminine uğraşmaktır.

Sizler memleketimizin münevver fikirleriyle şöhret kazanmış iki kalem sahibisiniz. Hamiyetiniz, dirayetiniz, sizi çekemiyen ve memuriyetle sürmek istiyen vatan hainleri tarafından dahi takdir edilmektedir.

Çok geniş olan hürriyet sahasında vatanın saadet ve selâmetine kaleminizle hizmet etmek zamanıdır.

Sizi ben, hizmeti birlikte yapmak için, Paris'e davet ediyorum. Yaradılışınızda bulunan vatanperverlik ve faziletten ümitvarım ki ayni hamiyet neticesi olan bu davete icabet buyrulur. Hiçbir başka fikre hamledilmiyeceğinden emin olduğum için beyan ederim ki maksadı elde edinceye kadar hepimizi ve beraber getirmeğe lüzum gördüğünüz kalem ve hamiyet sahiplerini rahatça yaşatacak kadar param var, emrinize amadedir.."

Mustafa Fazıl Paşa Ziya Bey'le Kemal'in aile vaziyetlerini öğrenmeyi ve bunun için de lâzım gelen tedbirleri almayı ihmal etmemişti. Ziya Bey'in kalabalıkça bir ailesi vardı. Yirmi bini bunlara bırakılmak ve on bini yol parası olmak üzere ona otuz bin frank yollamıştı. Kemal'in bir karısı ile küçük bir kızı vardı ki bunları Kemal'le birlikte zaten Mustafa Asım Bey besliyordu. Onun için Kemal'e de yalnız yol parası olmak üzere on bin frank göndermişti.

Davet iki dostun da hoşuna gitti. Ziya bey bu meseleyi vaktiyle Kemal'e kendiliğinden açmış, Avrupa'ya gitmelerinin hem şahısları hem de memleket namına çok büyük bir kazanç olacağını söylemişti. Babıâli'ye ve müstebit padişaha daha sert hücum etmek imkânını da bulacaklardı. Zaten cemiyetin programını kolay kolay tahakkuk ettirebileceğini zannetmiyorlardı. Vaziyeti çoktan anlamış bulunan Âli Paşa kimbilir daha ne şeytancasına tedbirler alacaktı. Gerçi Fuad Paşa Yeni Osmanlılar'a yardımcı gibi görünüyor, fakat onun karakterine itimat edilmiyordu. Sonra, çok iyi biliyorlardı ki o, Âli Paşa'nın sözünden hiç bir zaman çıkmıyacaktır.

Aralarında fazla konuşmadan muvafakat cevabını verdiler. Yalnız Âgâh Efendi ile Ali Suavi'yi de götürmek iyi olacaktı. Bu işin teminini de Jean Pietri üzerine aldı.

Gitmeden önce bir kere Mithat Paşa'yı görmek istiyorlardı. Sabık Tuna Valisi, koca millet adamı, şimdi Devlet Şûrası Reisi bulunuyor. Topkapı dışında yeni yaptırdığı bir evde oturuyordu. Buraya geldikleri zaman, Paşa, ansızın çağrıldığı Saraydan henüz dönmüş olduğunu, Tuna vilâyetinde karışıklıklar başgösterdiğinden, kendisinin gene oraya memur edildiğini söyledi. Demek Mitat Paşa'yı da İstanbul'dan uzaklaştırıyorlardı. Ziya Bey acı acı gülümsiyerek:

— Paşam, dedi, Âli'nin çarpmasına uğradınız. Senelerce Mabeyin'de kâtiplik vazifesi yaptım. Ne hileler ne oyunlar görmüşlerdenim.

Mitat Paşa'nın yeni teşebbüsten haberi yoktu. Kemal:

— Maksat cemiyete hizmettir. Müsaadeleriyle bendeniz ve Ziya Bey Paris'e gidip Mustafa Fazıl Paşa ile çalışmak efkârındayız. dedi.

Paşa yarı memnun, yarı müteessir, sakalını karıştırdı:

— Gençsiniz, uğraşın!

Mitat Paşa ile irtibatı kesmiyeceklerdi. Ailelerine gönderecekleri mektupları da Fransız Konsoloshanesinden Ebüzziya Tevfik alacak ve Paşa'nın refikası Naime Hanıma verecekti.

Artık düşünülecek bir şey kalmamıştı. Bir yandan Avrupa'ya kaçmak tedarikinde bulunurken, memuriyetlerine gitmek üzere yol hazırlığı yapar görünerek Hükûmeti oyaladılar. Bu arada, Âli, Fuad ve Yusuf Kâmil Paşalar, memuriyetine gidebilmek için, Kemal'e yardım olarak para vermeyi de teklif ettiler. Münasip şekilde reddetti.

1867 yılının 17 Mayıs Cuma günü vapura bineceklerdi. Bir gün evvel akşam üzeri Fransa Sefareti yakınındaki Volori lokantasında birleştiler. Gün battıktan sonra

Ziya Bey çıkarak hiç arkasına bakmaksızın yokuşun sağtarafından Sefarethaneye doğru ilerlerken, kendisini önce göziyle takibeden Kemal de çıkıp ardından yürümeğe başladı. Beş on dakika sonra kabul salonunda sefir Mösyo Brouet ile beraberdiler. Akşam yemeğini birlikte yediler. Uzun ve neşeli bir konuşmadan sonra kıyafetlerini değiştirdiler. Gece yarısı, maiyet vapuru efradiyle birlikte, Sefarethanenin arka kapısından çıkıp Tophane iskelesinde bekliyen kayığa bindiler, vapura doğru ilerlediler.

Ertesi sabah, gün doğarken, Fresni kumpanyasının Bosfor adlı vapuru Sarayburnu önünden Marmara'ya doğru süzülüyor ve güvertede iki garip yolcu, hafif dumanlı gözlerle gittikçe uzaklaşan İstanbu'lu seyrediyordu.

AVRUPA'DA

Sakin ve serin bir akşam üstü. Hafif çağıltılarla akan Sen nehri kıyısındaki eski kitap sergileri önünde uzun zaman dolaştıktan sonra yorularak suya yakın bir sıra üzerine oturdu. Ceketinin buruşukça etekleri iki yandan sarkıyor; dirseğini sıranın arkalığına, elini şakağına dayamış, kirli esmer dalgacıklara bakarak kendi içini dinliyordu. Önünden geçenler, bu geniş omuzlu, açık alınlı, büyük başlı, kıyafeti mühmel, saçları dağınık, gözleri dumanlı, fakat her hali de sevimli bir asalet ve masumiyet okunan garip insanı, bakışlarındaki tatlı bir şefkatle âdeta selâmlıyorlardı. Onu, büyük Fransız ediplerinden birine, galiba yirmi yıldan beri bu sulara ve bu topraklara hasret kalan büyük vatan şairi Victor Hugo'ya benzetiyorlardı.

O, düşünüyordu.

Vatanından ayrılalı nerdeyse dört yıl olacak. Gelirken babasına ve karısına bile haber vermemişti. Sonradan gönderdiği mektuplarla onlardan af diledi. Babası, vatan uğrunda yaptığı herhangi bir şeyden dolayı ona darılmağa cesaret edemiyordu. Fakat bir yandan mektup şeklinde hazin ve hasretli feryatlar gönderiyordu. Çoluk çocuğun rahatı iyiydi, merak edecek bir şey yok. Yalnız, vatan, vatan perişandı. Türlü sıkıntılarla geçirdiği bu dört yıl içinde vatana karşı olan vazifesini yaptı mı? Şimdi bunu araştırıyor ve kendi kendinden soruyordu.

Paris'e geldikleri zaman Mustafa Fazıl Paşa onları çok ağırlamış ve bir hayli günler kendi muhitinde misafir etmişti. Ali Suavi, Âgâh Efendi, Nuri ve Reşad Beyler de gelmiştiler. Ali Suavi zaten Paris'de çıkmakta olan Muhbir gazetesinin başına geçmişti. Kemal ve Ziya da hemen buraya yazı yazmağa başladılar. Bir müddet sonra Kartiye Lâten'de tek başına bir oda tuttu. Paris'in büyük binaları arasında ilk öğrendiği yer Millî kütüphane olmuştu. Hemen bütün günlük hayatını burada geçiriyor ve bir yandan boyuna okuyordu. Evvelâ eski Yunanlılar'dan başlıyarak, eski yeni bütün Avrupa tarihini tetkik etti. Sonra hukuk ve iktisat kitapları okudu. Daha sonra edebiyat, bilhassa Fransız edebiyatı.

Büyük ve muhterem üstadı Şinasi ne kadar haklıymış. Bu edebiyat gerçekten bir umman. Bizim eski edebiyatımızda hiç şüphesiz bir incelik, bir derinlik de vardı. Fakat burdaki çeşitlilik, burdaki zenginlik, burdaki hareket. Tam hayat ve tam insanlık işte buydu. Klâsikler arasında en çok Corneille'i sevdi. Fakat daha fazla hayran olduğu inkılâp edebiyatçılarıydı. Meselâ Montesquieu. Ayni zamanda bir hâkim, geniş bilgili bir adam. Tarihi ne güzel tahlil ediyor, ondan ne güzel dersler çıkarıyordu. İran Mektupları'nı birkaç defa okudu ve hattâ kendi memleketi için o tarzda bir eser yazmak bile aklından geçti. Kanunların Ruhu'nda bir hazine bulmuş gibi sevindiği yer kanunun tarifi olmuştu: "Kanunlar, varlıkların tabiatından doğan zaruri münasebetlerdir." Bu cümle bütün bir şahesere bedeldi. Evet, kanun insanlar arasında yaşayan ve vicdanlar tarafından kabul edilen bir zaruretin ifadesinden başka bir şey olamaz. Hükümdarın herhangi bir sözünün kanun olması ne mânasız ve hakikatten ne kadar uzak bir şeydir. Montesquieu de bu sözleri söylerken şüphesiz ki ayni şeyleri düşünüyor ve hükümdarın aklına geleni

emretmesine mani olmak, şayet böyle bir şey yaparsa hükümsüzlüğünü ispat etmek istiyordu. Sonra Rousseau.. Neydi ondaki hürriyet aşkı mutlak hürriyete karşı gösterdiği o müthiş iman. Voltaire'in dinsizliğini pek affedememişti. Fakat bununla beraber, zekâsının keskinliğine fikirlerindeki selâmet ve isabete hayran olmaktan da kendini alamıyordu.

Fransız İhtilâli'nden sonra edebiyatta da bir ihtilâl başlamıştı. Bizim eski edebiyat gibi, Avrupa'daki klâsik edebiyatın da muayyen usulleri, dar çerçeveleri vardı. Bunu yıkarak insan ruhunu bütün çoşkunluğu ile şakıyan, vatan, millet, hürriyet ve insanlık duygulariyle bütün ruhlara ilâhi heyecanlar veren romantikler, şanlı birer kahraman değil miydiler? Bunların içinde bilhassa Victor Hugo.. Kemal'in, çocukluğundan beri ruhunda müphem olarak yaşattığı ve şimdi bir peygamber gibi kutladığı muazzam şair işte bu, ve yalnız buydu. Onun sayısız mısralarını, hattâ romanlarının birçok sahifelerini farkına varmadan ezberlemişti. Cromwell'i, Cezalar'ı, hemen daima yanında gezdiriyor, Asırların Efsanesi ve Sefiller'i yastığının altında saklıyordu. Fransız milletinin de bu büyük şaire karşı ne çoşkun bir sevgisi vardı. Hugo yalnız şair kalmamış, en samimi bir fazilet ve hürriyet âşıkı, en cesur bir millet adamı olmuştu. Hürriyetin ayaklar altına alındığını ve istibdadın ruhlar üzerine çöktüğünü görünce memleketinden kaçmış, bugün yabancı diyarlarda vatanı için mücadele ediyor. Üçüncü Napolyon'a ve onun sadık köpeklerine, lânetler, yıldırımlar yağdırıyor, yurdunun dışında olduğu halde bütün milletinin içinde yaşıyordu.

Ali Suavi'nin karakteri ve düşünüşleri Kemal'le Ziya'nın hoşuna gitmemeğe başlamıştı. Bu sıralarda Reşad Bey Londra'ya giderek Hürriyet Gazetesini çıkardı. Her ikisi de hemen oraya geçtiler.

Londra daha başka bir âlemdi. Bu memleket ekseriya bir kara dumanla sarılmış ve hattâ, medeni usuller ağaçlarına ve taşlarına varıncaya kadar yayılmış gibi, evleri bile siyahlara bürünmüş görünüyordu. Fakat bir de o karanlık örtünün ardına göz çevrilirse, nazlı medeniyet kraliçesi, ruhları ve fikirleri kendisine çekecek bir güzellik ve saltanat ile kendini göstermeğe başlar ki güzelliğe düşkün olan gönüller için endamına meftun olmamak imkânı yoktur.

Londra'da bulunan bir adam siyaset ve adaletin faaliyetini görmek isterse, önüne, her şeyden önce, dünyada gördüğümüz siyaset kurallarından çoğunun beşiği olan koca Parlâmento çıkar ki, yalnız binasına bakılsa, efkârı umumiyenin dehşet ve mukavemeti hükûmet idaresine karşı canlı bir şekil almış ve sanki her saldırışa karşı koyabileceğini göstermek için taş haline gelmiş sanılır. İçine girilirse, fertlerinin sayısı yüz milyonları geçen ve medeni ilerleyişte birinci değilse de birincilerden olan bir milletin en seçkinlerinden üç dört yüz mebus görülür ki her biri milletin emellerine ve istikbal düşüncelerine fevkalâde bir fesahatle tercüman olmuş, adalet ve terakkiyi temin bakımından tabiatı elleri altına almış görünürler. Bunların dayandıkları kuvvet ise, her biri bir memleket kadar geniş olan umumi bahçelerde bir maksat üzerine birleşmiş kırk, elli ve bazı kere yüz, yüz elli bin kişiden mürekkep siyasi topluluklardır. Bunların toplantılarından bir tecavüz veya karışıklık çıkmak şöyle dursun, aralarında geçen edibane münakaşalardan başka sıkıca bir öksürük sesi bile işitilemez. O kadar adam bir yere toplanır, içlerinden bir kaçı söz söyler, kalanı sükûnetle dinler; hepsi de, iyi niyet, nezaket ve itaatle hükûmetlerine giderler, dileklerini bildirirler; arzularının yüzde doksanı hakka uygun olduğu için kabul edilir. Hele Parlâmento'nun yaptığı kanunları uygulamaya memur mah-

kemelerde hâkimler görülür ki, taraflara sorulsa insaf ve adaletlerine babalarının şefkatinden fazla güvenirler. Mahkemede bir kimse, alçak insanların en bayağılarından sayılan bir katile bile, Efendi sözünden aşağı bir tabirle hitap veya işaret edemez. Hiç kimse, cebir ve şiddeti, memuriyet vazifesi veya hakkı meydana çıkarma vasıtası olarak kullanmaz.

Londra'da maarifin üstünlüğü her şeyden fazla göze çarpar. Hangi mektebe gidilirse gidilsin, içinde bulunan on iki yaşında çocukları, sanki büyümüş de sonra gene küçülmüş gibi, yirmi otuz yaşına girmiş adamlar kadar düzenli ve terbiyeli görürsünüz. Orta derecede mektepleri vardır ki talebeleri üç dört lisan okur, teknik ve sosyal ilimleri esaslı surette bilir. İlk mekteplerine tesadüf olunur ki öğrencilerinin çoğu yedi sekiz yaşından fazla değilken, programlarında, bizim ilk mekteplerimize mahsus olan, alfabe, yazı, dört işlem gibi derslerin hiç biri bulunmaz. Sebebi hocalardan sorulursa "Mektebe gelen çocuklar arasında bu gibi başlangıçları bilmiyen hiç bulunmadığı için dersler lüzumsuz görülerek kaldırıldı" cevabı alınır. On, onikişer yaşında yirmi, yirmi beş çocuk bir bahçeye giderler; kâh ellerinde bir gazete bulunur, o vasıta ile dünyanın halinden haberdar olmağa çalışırlar; kâh birer köşede oturarak havanın güzelliğini ve ağaçların tazeliğini anlayışlı bir gözle seyrederek tabiatın güzelliklerinden ruhî bir zevk duyarlar.

Gemilerinde tayfa görülür ki boş vakit buldukça en derin matematik problemleri çözmeğe uğraşır. Dükkânlarında yazıcı görülür ki, farazâ Alman filozoflarının hukuk felsefesi hakkındaki fikirlerini muhakemeye kalkışır.

Bir müzesi var: İnsan kudreti dünyada ne kadar güzel eser meydana getirmişse hepsi içinde. Bir hayvanlar

bahçesi var. Kafeslerinde bulunan mahlûklar birer birer gözden geçirilirse, Nuh'un gemisi henüz tufan'dan kurtularak oracıkta karaya oturmuş da içinde ne varsa dışarı çıkmış zannedilir.

Kitaplıklarında her dilden bir iki milyon kitap ve bunların başında her fende allâme denilecek memurlar bulunur. Okuyucular ise en boş sayılan zamanlarda sekiz yüz kişiden eksik olmaz ve içlerinde doksan yaşında hocalar, onsekiz yaşında kızlar göze çarpar.

Nezih bir eğlence yerine gidildiği takdirde fizik ve kimyaya dair bir takım derin meselelerin tatbikatiyle karşılaşılır ki, Çin'de görülse mucize sanılır. Onbeş yirmi kuruş sarfiyle girilen bir tiyatroda bütün bir hayat seyredilir ve nurlara garkolmuş ruhani varlıklar gibi, elektrik ışıkları altında canlı hayaller gezinir.

Fabrikalarına girilse dehşetten vücutta tüyler ürperir. İşliyenler makine değil, sanki, dağ parçası kadar demir vücutlu devlerdir ki ağzından ateşler püskürerek ve her uzvu hareket ettikçe başka bir müthiş ses çıkararak kendini hâkimiyeti altına alan insan aklının, gece gündüz durup dinlenmeden, emirlerini yerine getirir. Öyle basım âletleri var ki, büyük bir gazeteden birkaç saatte iki yüz bin nüsha basar. Bir matbaada elli bin amele çalışıyor, bir bira fabrikası onbeş bin araba beygiri kullanıyor. Baştan aşağı yaldızlı, saraylardan daha güzel süslü otelleri var ki içinde üçbin adam yatar, sofralarında dört bin kişi yemek yiyebilir.

Dükkânları mevcut ki, meselâ terzi elinde bulunan bir mağazada, bizim Üsküdar bölgesinin yedi yaşından yetmişine kadar bütün halkını giydirip kuşatmağa kâfi elbise görülür.

Maden ocaklarından bahsolunmak istenilirse akıl kabul etmiyecek hayallere sapmaktan çekinilir. Bilgi kuvveti orada demiri altına, kömürü gümüşe çevirmiş; o iki

cevheri bulmak için yerin derinliklerine iniyorlar, okyanusun altında bir ufak kaza kadar yerler açıyor, içine, dört beş bin kişinin oturmasına yetecek kadar, köşeleri gazlı, sokakları muntazam kasabalar yapıyorlar. Etrafında trenler işletiyorlar. Şehir altında muntazam çarşıları, hava yüzünde mükemmel köprüleri var.

Billûr Saray adında bir eğlence yeri mevcut. Uzaktan bakılırsa ışıkların aksiyle hâsıl olan havayi mavi bir zemin üzerinde elmastan bir dağ ve etrafında eleğimsağma parçaları göz önüne geliyor. Gündüzleri fıskıyelerinden fışkıran sular nurdan yapılmış bir minare şekli bağlıyor. Geceleri, ışıklar, mehtaplar içindeki sütunları, şafak güneşinin nurdan şualarını andırıyor.

Devletin kudretini görmek için bir kere nehir kenarına inmek veyahut şehrin eski kalesine çıkmak kâfidir. Zırhlı gemiler görülüyor ki demirden dökülmüş birer memleket durumundadır.

Bu memleketin faal adamları terakki adında bir kurtuluş yoluna girmişler. Bu sayede gündüzleri bir saadet bayramı, geceleri bir neşe donanması olmuş. Ömrün lezzetinden gerçekten faydalanıyorlar. Daima ilim ve çalışma cihetlerine sarfedilen hakikat fikri kuvvetiyle öyle bir refah âlemi meydana getirmişler ki bin türlü mübalağalarla dolu olan şairane İran hayallerinin Hind ve Çinde tasavvur ettiği elmastan kaleler altından saraylar, renk renk gül bahçeleri bunun yanında hiç kalır..

Bu haşmetli medeniyet ve irade memleketi karşısında kendi yurdunun, şanlı fakat uzak bir maziden sonra, bugünkü perişan halini düşünen ve Londra'dan çok derin ilhamlar alan Kemal derhal Hürriyet Gazetesine makaleler yazmaya koyuldu ve beşinci sayıdan itibaren çıkarılmasını kendi üzerine aldı. Gazete Londra'nın Rupert Street adlı sokağında 4 numarada Türkçe olarak bastırılıyor, Osmanlı ülkesine ve bütün Doğu'ya bedava gön-

deriliyor, yalnız posta parası isteniyordu. Hükûmetin bütün tedbirlerine rağmen İstanbul'a çok miktarda girebiliyor, pek çok vatandaşlar ve hatta bazı vükelâ tarafından dahi okunuyordu. Kemal burada istibdat hükûmetine, Âli Fuad Paşa'lara karşı bütün hıncını dökmüş, mânasız hareketlerini ve siyasetlerini göstererek onları maskaraya çevirmişti. Sonra Hürriyet'i bir müddet de Cenevre'de çıkarmışlar, vatan uğruna hak bildikleri her şeyi serbestçe söylemişlerdi.

Bir yıl kadar önce Fuad Paşa ölmüş, Âli Paşa da ondan sonra fazla yaşamamıştı. Yeni Osmanlılar iki azılı düşmanlarından kurtulmuş bulunuyorlardı. Fakat, şeytan sadrazam Âli Paşa, ölmeden evvel, Abdülaziz'le Mustafa Fazıl Paşa'yı barıştırmağa ve Paşa ile Avrupa'daki gençlerin arasını açarak onları büyük bir koruyucudan mahrum bırakmağa muvaffak olmuştu. Mustafa Fazıl Paşa Abdülaziz'le barışınca İstanbul'a gitti. Padişahın bir de umumî af ilân etmesi, üç dört yıldan beri Avrupada çalışan hemen bütün gençlerin yurda dönmesine sebep oluyordu. Artık Paris'de yalnız ve parasız yaşamak çok güç görünüyordu. Gurbet üzüntüsüyle birlikte sefalet derdi de çeken şair cebindeki saatini satmağa bile teşebbüs etti. Son zamanlarda çıkan Alman - Fransız harbinde Almanlar'ın, müthiş bir kuvvetle ilerliyerek, nerdeyse Paris üzerine yürümeleri de buradaki hayatı, huzursuz, hattâ tehlikeli bir hale getiriyordu.

GELİBOLU MUTASARRIFI

KEMAL BEY

Devlet merkezinin Akdeniz düşmanlarına karşı kapanmış bir demir kapısı denilmeğe lâyık olan Çanakkale Boğazı'ndan girilir ve bir saat kadar daha beriye gelinirse, kudretten güzellik örneği olmak için yapılmış bir cennet havuzu görülür. Burası, Kemal'in mutasarrıf olarak geldiği Gelibolu körfezidir.

İnsan birkaç gün bu safalı denizin kıyısında tabiatı seyretmeli ki kudretli Tanrının güzellik hazineleri yaratmakta ne kadar cömert olduğuna dair bir fikir edinebilsin.

Ekser günlerde, vaktaki akşam yaklaşır, şimal rüzgâriyle cenup havası, memleketin en âşıkane bir mesiresi olan bu eşsiz sahili buluşma yeri yapmış iki sevgili gibi kucaklaşmağa başlarlar. O kadar aheste hareket ederler ki nefes almaları birbirlerinin gül yüzünü solduracak ve ayaklarının sesi sırlarını yabancılara duyuracak diye korkuyorlar sanılır.

Şimal rüzgârının dolaştığı yerlerdeki suların dalgaları o kadar küçülür ve güneşin ışığı o kadar parça parça dağılır ki zemine bir berrak ayna yayılmış denebilir. Poyrazın geçtiği yerlerin bazı kere ötesine berisine lodos dokunur, yollar açar ki gümüş selviden fark edilmez. Lodos uğrağı olan tarafların bazı vakit ötesinden berisin-

den poyraz geçer; şekiller meydana getirir ki havada bir bulut parçalanarak denize dökülmüş zannolunur.

Parlak güneş, haşmet ve saltanatiyle, dört yana cevherler saçarak ufkun üstüne gelince, atılmış pamuk şeklinde batının etrafını dolaşan ufak ufak bulutların hasıl ettiği nura garkolmuş renkler, ne eleğimsağmada, ne elmas yüzükte, ne bahar çiçeklerinde, ne Hindistan kuşlarında görülmek ihtimali vardır.

Bir tarafı gayet açık menekşe, bir tarafı gayet koyu alev rengine boyanmış, veyahut bir ciheti ateş kızıllığından başlıyarak ve tabaka tabaka pembe, turuncu, kavuniçi, renklerinin kırk elli derece koyuluğundan açıklığına ve açıklığından koyuluğuna geçerek nihayet kanarya sarısında karar kılmış, veyahut dünyada ne kadar parlak renk varsa açıklıkta, koyulukta alabildikleri derecelerin hiç biri dışarda kalmamak üzere hepsini toplamış bin türlü renkli bulutlar, dakika dakika renklerini bir letafetten bir güzelliğe çevirerek, ağır ağır ufukları dolaşmağa başlarlar. Bir surette ki yalnız denizde değil, dağlarda bile, şekliyle, rengiyle akisler görülür. Bu akisler ise daima birbirine renk verip alarak, ayna kabiliyeti kazanan az ve çok kesif hava tabakaları arasında, suyun yüzünden göklerin üstüne kadar daima değişip renkten renge giren bir nur âlemi hasıl olur ki tasvirine değil, tasavvuruna bile imkân yoktur.

Zaman olur ki denize bir bulutun rengi akseder: Usta bir ressam dalga dalga parlak pembe çehreli bir güzelin yanaklarını tasvir etmek istese de billûrdan bir ayna üzerine, gençliğin tazeliği ve güzelliğin nuraniyetiyle karışık bir takım âteşin renkler ezmiş olsa gene bu renk dağılışının tatlılığına ya benzer ya benzemez.

Guruptan sonra kâh olur hava gene o halde durgun kalır, mehtaba da tesadüf olunmaz. Gözler sabah uykusu gibi tatlı ve ruh verici bir sessizlik karanlığına dalar,

vücutlar bahar elbisesi gibi hafif ve cana can katan bir dinlenme örtüsüne bürünür. Kâh olur, hava durgun kalmakla beraber, ayın bedr olduğu zamanlara tesadüf olunur. Gümüş selviye bakılsa sanılır ki şuleden yaratılmış bir peri denize girmiş, nazlı nazlı yüzüyor; o yüzdükçe, vücudundan, geldiği yerlere doğru nur akıp gidiyor. Kâh olur, rüzgârlardan biri galebe çalmakla beraber, mehtaba da tesadüf olunmaz. Karanlık deryası içinde gözden kaybolarak gidip gelen gemilerin sağındaki solundaki fenerlerden, öteye beriye allı yeşilli mehtap akarmış gibi hasıl olan manzaralar, Damat İbrahim Paşa çırağanlarını gölgede bırakır.

Akşamlarının bu güzelliği sabahlarının ulviliğine nisbet olunsa aralarında-uykusuzluktan yüzüne bir solgunluk çökmüş ve yatak yerine siyah saçlara bürünmüş de henüz uykuya varmış bir esmer güzeli ile sırma saçlarını boynunun üstüne dağıtmış açık göğsü bir ince tülle örtülü, henüz mavi gözlerini uykudan açmış saf çehreli bir dilber kadar- fark bulunur. Öyle sabah ki yayıldığı yerlerin neresinde bir hakîm gözüyle bakılsa, dağları, taşları, damlaları, zerreleri, bir hal dili olmuş, kudretli Tanrının büyüklüğüne hamd ü senada görünür. Berrak havalı fecirleri vardır ki ayın ondördüncü gecesini andırır, âdeta güneşin aksi denizde gümüş selvi meydana getirir.

Buranın güzelliği yalnız gözle görülen şeylere münhasır değil. Eğer bir kere de de tarihi tasavvur olunursa bir iki sal ile Anadolu'dan karşıya geçen ve Avrupa üzerindeki bunca muvaffakiyetlerimizin öncüsü olan o kırk elli Osmanlı kahramanı hatıra gelir; milletin yüksek devirlerinin şanlı hâtırası dağda ovada taş haline gelmiş, denizde ve havada nefes alıyor gibi görünür. Gûya ki, o şafaklar, himmetli kılıçlarının ufukları tutan gönül çekici parlaklığından yadigâr kalmıştır. Sanki o gümüş

selviler, kazandıkları zaferlerde Tanrı yardımının geldiği nurlu yolun izidir.

Yazık! Bu letafet deryasının etrafında bulunan üç kasaba ile birkaç köyün şimdiki hali, Tanrının kudretiyle insanın âcizliğini göstermek için yapılmış gibi: Yoksulluk, sefalet, ıstırap ve düşkünlük, her köyünün, belki her evinin toprak duvarlarında, çürük tahtalarında yeni mezarlara ve eski tabutlara yakışacak kadar feci, siyaha çalan kirli bir renk ile tasvir olunmuş gibidir. Sanki medeniyet eserleri, eski parlaklıklarının kaybolmasına ağlıyarak matem elbisesine bürünmüşler.

Bu tezat karşısında, büyük şair, Avrupa'nın, mamur temiz şehirlerini ve canlı kasabalarını düşünüyor; tabiat güzelliklerinden aldığı ilâhi heyecanları unutarak simsiyah bir kederle vatan dâvasına ve kendi mücadele hayatının zincirli tedailerine dönüyordu.

Paris'de son günlerini epiyce sıkıntılı geçirmişti. Oradan Brüksel'e gitmiş, sonra Viyana'ya gelmiş ve beş altı ay kalarak İstanbul'a dönmüştü. Yeni hükümet eski ihtilâlcileri takip etmiyor, normal faaliyetlerine de ilişmiyordu. Onlar da artık fazla aşırı gitmiyorlardı. Hattâ bazıları -maalesef- Padişahla yeni ahbaplıklara girişmiş teklif edilen yüksekçe mevkileri memnuniyetle almış, yeni kasideler dahi yazmışlardı.

Kemal bu gibi şeylere yanaşmadı. O, namus ile irfanı kendisi için kâfi bir mükâfat saymış, diğer taraftaki yükselme yolunu kendi eliyle kapamıştı. Önce Ebüzziya Tevfik'in çıkarmakta olduğu Hadîka'ya yazılar yazdı. Sonra, Nuri, Reşad ve İsmail Hakkı Beylerle birlikte İbret gazetesini çıkararak daha ağır, daha vakarlı, fakat çok daha kuvvetli bir şekilde eski yolunda çalışmağa başladı. Her konuya ait en ciddi ve en olgun birçok makalelerini bu sıralarda yazmıştı. Gazetesi o kadar sevildi ve öyle rağbet gördü ki Kemal'in eline, başmuharrir sıfa-

tiyle, ayda üçyüz altın geçiyordu. Onu teklifler ve iltifatlarla sarhoş ederek kendisine ısındıracağını ve eski yolundan çevireceğini zanneden Saray çok geçmeden anlamıştı ki o gene eski millet fedayisi ,kudretli ve ateşli edip Kemal Bey'dir. Şimdi belki biraz daha temkinli, fakat daha şuurlu, daha sebatlı ve, işin en korkunç tarafı, millet üzerinde eskisinden çok daha tesirli. Bu görüşün neticesi fazla sürmeden kendini gösterdi. Kemal Bey Gelibolu mutasarrıfı olmuştu. İç yüzü kendisince malûm olmakla beraber, daha çok takdir ve iltifat tarafı galip görünen bu tâyine itiraz edemedi. İşte buraya geleli iki ay oluyor. Bir yandan gene (B. M.) yani baş muharrir imzasiyle İbret'e yazı göndermekte.

Fakat Hükûmetin tuhaf bir mânasızlığı onun buradan ayrılmasını icap ettirdi.

Köpekler meselesi.. Vaktiyle bunların İstanbul sokaklarındaki halinden Şinasi de şikâyet etmiş, hatta bunun için bir makale bile yazmıştı. Bütün büyük şehirlerde olduğu gibi Gelibolu caddelerinde de köpekten geçilmiyordu. Kuduz vakaları da fazlalaşmıştı. Avrupa görmüş mutasarrıf bu hale dayanamadı. Bölgesini köpekten temizlemek için bir tedbir düşündü. İnsanların felâketine sebep olan bu serseri hayvanları toplatıp, erkeklerini ayrı dişilerini ayrı olmak üzere, ıssız adalara gönderdi. Bu hareketi üzerine onu azletmeğe kalktılar. Halbuki teşebbüs azle değil, belki takdire lâyıktı. Fakat mesele bu mu ya! Gelibolu mutasarrıfı edib-i şehir Kemal Bey, böyle gülünç bir muvaffakiyetsizlikle, halkın gözünden düşürülecek. İbret muharririnin canına minnet. Hemen çeker gider..

RÜYA

Bir akşam üstü, Boğaziçi'nde denize bakan bir bağ köşküne gitmiş, garipçesine pencerenin köşesine oturmuştu. Hayaline bu âlemin hali, gönlüne tuhaf bir keder geldi. Oyalanmak için etrafa baktı: Deniz aheste aheste akıyor, meltem gariplerin ahı gibi ruha tesir ediyordu. Ağaçlar sanki hazin bir sesle onun gönlü gibi içlerini çekiyorlardı. Deniz o kadar hoştu ki üzerinde olan ufak ufak dalgalar, koyu yeşil bir çimenliğe konmuş bir beyaz güvercin alayı zannediliyordu. Hava o kadar hafif esintili idi ki yaprakların hareketi, yavrusunun rahatı için gece uykusundan mahrum olmuş bir şefkatli annenin için için söylediği ninnilerden dağınık saçlarına gelen titreyişler gibi, fark olunur olunmaz derecelerde idi.

Bu vaziyette gözlerinin nuru azalmağa başladı. Bunu, seyrettiği manzaranın gönlüne verdiği tatlı yorgunluktan zannetti. Bir de göğe baktı ki güneş, saadetlerinin en parlak zamanında yakasını paçasını paralıyarak yokluk âlemine giden yüksek devlet adamları gibi, üzerindeki bulutları yırta yırta batının gizli köşelerine çekilmiş; yeri, bu fani dünyanın mezarlıklarını andıran korkunç bir toprak rengi bağlamış. Etrafında yetimlerin kanlı yaşından nümune olacak bir ateşin kızıllıktan başka bir şey yok.

Gitgide her tarafa bir dehşet çöktü. Kâinatı dilsiz bir hayret kapladı. Hayvanlar inliyerek sığınaklarına, kuşlar çağrışarak yuvalarına çekilmeğe başladılar.

Arası biraz daha geçer geçmez, karada bir iki inliyen bülbülden, denizde şarkı söyliyen birkaç kişiden başka sesi işitilir kimse kalmadı. Gönlü bu âşıkane şeye dalışlarla kendinden geçmiş, bakışları ise ortalığa yayılan karanlığın esrarlı derinliklerinde kaybolup gitmişti. Yavaş yavaş karanlık öyle bir hale geldi ki siyahlığı el ile tutmak mümkün gibi görünüyordu. Her ağaç bir gulyabani şekli bağladı. Sanki yer yüzü toprağın altına geçmiş yahut mezar karanlıkları dünya yüzüne çıkmıştı. Sanki kudretin eli şu bir iki avuç toprağı varlık âlemlerinden ayırmış da unutulmanın yokluk ülkelerine atmıştı. Sanki pençeleriyle kendilerine uzanan zulüm kılıcına sarılan hürriyet şehitlerinin çoşan siyah kanı sonsuz bir derya halini almış ve tufan gibi çağlıyan dalgaları, dağları taşları kaplıyarak zulüm havalarına karşı kabarmış da bağladığı feci şekilde donakalmıştı.

Etrafına bakmak istedi. Fakat bu halin dehşetiyle gözünün nuru kirpiklerinden ayrılmağa cesaret edemezmiş gibi hiçbir şey göremedi. İçinden; "Allahım! bu karanlık perdesi altında acaba kaç mazlumun kanı dökülüyor da senden başka kimse görmüyor; kaç zalimin hançerine su veriliyor da senden başka kimse bilmiyor; kaç yetimin gözlerinden oluklar gibi yaş akıtılıyor da senden başka hiç kimsenin haberi yok; kaç imdat bekliyen, zalim elinden feryat ediyor da senden başka kimse işitmiyor.." yollu bir takım kara kara hulyalara dalmışken, birden bir kıyamet koptu. Yanında oturduğu pencere- kuşatılmış bir kalenin gülleye mukavemet edememiş kapıları gibi- kulakları yırtan bir gürleyişle açıldı. Yüzünü çevirir çevirmez, âsaba dokunacak kadar kuvvetli, ülkeleri kaplıyacak derecede geniş bir nur sütunu göründü. Dikkat etti: Meğer ufukları kıyamet kopmasını andıran bir fırtına bulutu kaplamış, ayın ondördü ise hârikulâde bir kudretle o karanlık ummanını ikiye bölmüş. Denize

baktı. Her dalgasına kaypak bir dağ denilse yerindeydi. Dalgalanma değil, sanki kıyamet kasırgası, yekpare yalçın kayadan yapılmış ulu ulu dağları yerlerinden koparmış birbirine çarpa çarpa sonsuz mesafeler içinde sürüklüyordu. Yahut da bir koca kayalık zelzeleye uğramış boyonu titriyordu. Mehtabın aksi değil, sanki samanyolu bu feci kıyamet sarsıntısiyle yerinden oynıyarak o serseri dağlar arasına düşmüş, manzarası her an başka bir şekil alarak çalkanıyordu. Yahut da kocaman bir şeffaf ırmak o ürperişli kayalıkla karşılaşmış çarpına çarpına çağıltısı göklere çıkarak bir taraftan öbür tarafa akıp geçiyordu. Fakat mehtabın görünüşü de bir göz yumup açma kadar sürdü. Bir açıldı bir kapandı, bir daha görünmesi kısmet olmadı.

Bundan sonra ortalığı, garip ahlarından şiddetli şimşekler, âşık ağlayışlarından bol yağmurlar kapladı.

Rüzgâr estikçe dehşette zelzeleyi andırıyordu, gök gürledikçe dünya küresi inliyor sanılıyordu. Şimşek çaktıkça kesif bulutlar alev saçan yanardağlar gibi görünüyordu. Bu tufanımsı fırtına yarım saatten fazla sürmedi. Fakat dünya, geniş bir selin şiddetli sarsıntısiyle yerinden koparak çağlayan girdaplarına tutulmuş dağ parçası gibi karanlık dalgaları arasında yuvarlanıp duruyordu. Karanlık o kadar uzadı ki tehlikenin ebedî olmasından endişeye düşülse veya bu gecenin sabahı ancak kıyamettir sanılsa yeri vardı.

O, bu hengâmenin sinirlerine verdiği ıstırap ve gönlüne getirdiği sıkıntı ile bütün bütün rahatsızlaşarak fecre kadar boyuna odanın içinde dolaşıyor ve beyitler okuyordu. Nihayet yorgunluk galebe çaldı. Gözkapakları, yastığına dayanmış hastalar gibi, durduğu yerde önüne yıkılmağa başladı. Odanın bir köşesine uzandı ve derhal uyudu.

Ah! O ne hayat verici uyku idi. İki yaşında bir masum annesinin memelerine dayansa veya yirmi yaşında bir sevdalı sevgilisinin saçlarına bürünse yine bu kadar safalı bir uyku geçirebilmesi ihtimal dışındadır.

Bir rüya gördü; öyle hayale bin gerçek feda. Pek az zaman sürdü; öyle zaman geçişinin her dakikasına bir insan ömrü kurban olsun!

Gûya bir ovada imiş. Güneş henüz ufuktan çıkmağa başladı. Fakat ışığı bizim bildiğimiz gibi değil, su haline gelmiş, uğradığı yerleri parıltısına gark ediyordu. Rengi bizim gördüğümüz değil, sanki akıcı bir cevher olmuştu. Bir cismi aydınlatmasa de gene meydanda gibi görünüyordu. Bir halde ki, üç beş dakika geçer geçmez, ağaçlardan, çiçeklerden dağlardan taşlardan, yerlerden göklerden, nur akmağa renk yağmağa başladı. Yapraklar renk saçmakta şafak bulutundan, meyvalar pırıldamakta birer ışıklı yıldızdan nişan veriyordu. Tepelerde yarım ay büyüklüğünde inciler delinmiş, içinde nice bin bukalemun renkli kuşlar yuva tutmuştu. Derelerde dağ parçası kadar elmaslar oyulmuş, aralarına ateş böceği gibi parıldıyan nice bin kuğular sığınmıştı. Sabahın feyzi bir derecede idi ki insan, her dakika geçtikçe, vücudunda, sanki büyüyormuş ve hayatı gövdesinden taşacak şekilde çoğalıyormuş gibi bir hal hissediyordu. Sanki hayat âlemin bütün zerrelerine yayılmıştı. Koncalar bülbül gibi daldan dala uçarak şakırdı, yaseminler güvercin gibi havada parende atarak dem çekiyordu.

Etrafa baktı: Vatan evlâtlarının yarısından fazlası orada toplanmış zannolunacak kadar büyük bir kalabalık vardı. Kudretin böyle tabiat üstü bir güzellikle ortaya döktüğü mucize eserlerini seyretmekten herkes bir türlü zevk almakta iken ufukta gayet hafif ateş rengi bir bulut peyda oldu. Ağır ağır açılmağa başladı. Arasından, eski Yunanlılar nazarında güzellik ilâhesi sayılabilecek

bir sevgili göründü. Gitgide kız doğruldu. İçinde yattığı bulutu dizkapaklarından göbeğinin üstüne kadar vücuduna sarındı. Ucunu sağ omuzundan atarak göğsünün üzerine indirdi. Kendi, uzun boylu, sıhhatli, erkek yapılı bir kızdı. Bir nurlu yüzüne bir de güzelliğindeki tazeliğe bakılsa, bir bakışta güneş, bir bakışta ilkbahar insan şekline girmiş sanılırdı. Pembe vücuduna dağılan sırma saçları, fecir üzerine yayılmış güneş ışıklarından fark olunmazdı. Gözleri her bakışta gönüllerin en kapalı olan gizli derinliklerine girer, sırlar araştırır gibi görünürdü. Ağzına dikkat edilse sabahın gülümseyişi, gerdanından göğsüne doğru bakılsa fecir ışıkları, canlı şekiller almış denilirdi. Sanki ayın yuvarlağı ikiye bölünmüş de her biri göğsünün bir tarafına konulmuştu. Vücudu o derecede parlaktı ki büründüğü bulutun her tarafından renklerinin aksi görünürdü. Buluta sarınır sarınmaz saçları ürperdi, aslan yelesine benzedi. Alnı parladı, kızıl bir nur içinde kaldı. Kaşları çatıldı. Gözleri, bakışındaki öfkeden değdiği yerlere kıvılcım saçar gibi görünüyordu. Bu hal ile, ufka dayanan dağdan adım adım aşağı inerek yanlarına gelmeğe başladı.

O, gönlünde, bu ruhani varlığa karşı bir aşinalık, bir yakınlık hissediyordu. Kendi kendine diyordu ki bu çehre mutlaka onun daha önce görmüş olduğu bir simadır. Gene kendi kendine diyordu ki bu ya peri ya melek olacak. Aralarında önceden bir aşinalık bulunmasına ihtimal var mı? Böylece emniyet ve tereddütle karışık bir hal içinde, tarzına, tavrına, endamına, etrafına, dikkatle bakarken gördü ki her adım attıkça yolunun üstüne parça parça birçok zinciler dökülüp geliyor. O zaman anladı ki bu güzel varlık, dimağda hayalini, tablolarda tasvirini seyrederek güzel yüzüne âşık olduğu hürriyetin semavi timsalidir.

Topluluğa sesini işittirebilecek kadar yaklaşınca, yüksekçe bir kayanın üstüne çıktıktan, etrafında bulunanları öfke ve hakaret dolu bir bakışla ezdikten sonra yıldızları ürpertecek bir feryat kopardı. Bu timsali yıllarca hayalinde yaşatan âşık şair zannetti ki onun vücudundaki her zerreden bir aslan kükreyişi geliyor. Orada bulunanların çoğu, yanlarında yıldırım patlamış şaşkın kuşlar gibi yerlere kapandılar, çırpınmağa başladılar. Hürriyet, bu topluluğun erkekliğe yakışmıyan korkusunu görünce, buluttan henüz kurtulmuş çakan şimşek gibi, canlı ve ateşli bir heyecan kesilerek dedi ki:

— Ey gaflet uykusuna dalanlar! Ey sefalete alışmış olanlar! Ey her türlü esirlik düşkünleri! Ey korkuya boyun eğenler! Ey hiçbir şerefsizlikten çekinmiyenler!.. Gözlerinizi mahşer sabahında mı açacaksınız? Boynunuzdaki esirlik zincirini cehennemin sahibine teslim etmek için mi saklıyorsunuz? Bir dakika sonrasından emin olmadığınız hayatınız için mi âlemin dilinde ebediyen adınızı nefretle yad ettirecek kadar korkuyorsunuz? Taşıdığınız hakaret yüküne, kıyamet terazisinde ağırlığınızı göstermek için mi tahammül ediyorsunuz? Heyhat!

Ey gaflet uykusuna dalanlar! Bu varlığı yaratan, size kendisinin rahmet eserlerini seyretmek için göz vermiş. Siz o nurlu hakikat kaynağını örtüyorsunuz. Gözünüz açıkken uyuyorsunuz, kapandıkça âdeta ölü haline geliyorsunuz. İçinizde en tecrübeli bir ihtiyarın fikir ve görüşü, iki gözü anadan doğma sakat bir çocuğun rüyası kadar hakikate isabet edemiyor.

Fikirlerinizi uyandırmak için yaptığınız fedakârlık çarşılarınızı yıkatmak için harcadığınız paradan azdır. Hâlâ vücudunuzu rahat döşeğinden ayırmayın; yokluk geceleri gelip çatıyor.

Çok zaman geçmiyecek ki, gönlünüz çalışma meydanına çıkmayı arzu etse de, vücudunuzu kımıldatamıyacak;

yataklığınız demirden olsa da toprağa çevrilecek. Uyuyunuz! Uyuyunuz! Hayatın gafletini ölüm uykusuna çevirmek için bundan kolay yol yoktur.

Ey sefalete alışmış olanlar! Ulu Tanrı herkesi her türlü dünya ve ahret saadetine ulaşmak istidadiyle yaratmış. Siz, karnınızı doyurmak için evlâdınızı aç bırakmağa "tevekkül" adını veriyorsunuz. Çalışıp Kazanan Tanrı sevgisine ulaşırken ölmiyecek kadar rızk ile geçinmeyi kanaat zannediyorsunuz. İnsan için her şey çalışma ile hasıl olduğu din hükmiyle de meydanda iken çalışmaktan el çekmeyi din ve dünya emellerinize biricik mihver yapıyorsunuz. Sürününüz! Sürününüz! Çok sürmez, siz de süründüğünüz yerler gibi toprak olursunuz.

Ey esirlik bağlarına tapanlar! Tanrının emrine rağmen siz boyuna kendinizden iradeyi kaldırıyorsunuz. Tapınmanız, âdet yahut menfaat adiyle boynunuza takılan esirlik zincirinedir. Yüzünüzü okşıyan temiz elleri ısırmak, başınıza tekme vuran murdar ayakları yalamak kendinizce tabiî alışkanlıklardan olmuş. Çekiniz! Çekiniz! Tâ ki boynunuzdaki ağır yük sizinle mezara gitsin, zira, çocuklarınız o bağlara tahammül edemez.

Ey korkuya boyun eğenler! Ulu Tanrı insanları her fitneye müptelâ etmiş ise de hepsini takdir edecek bir akıl ölçüsüne sahip yaratmış. Siz ölüm korkusiyle helâk olacak bir hale geliyorsunuz, hapis endişesiyle fikrinizi baş dediğiniz bir avuç kemik, vicdanınızı gönül dediğiniz bir parça et, sözünüzü dudak dediğiniz birkaç damla kan arasında zindan esiri yapıyorsunuz. Duvarda gölgenizi görseniz âzânızın her biri bir başka şekilde ürperiyor. Titreyiniz! Titreyiniz! Vücudunuzun darmadağın olması böyle bir ıstıraba lüzum gösterir.

Ey her türlü şerefsizliği yapanlar! İnsanı yükseltmek için yaratan Tanrı ona mânevi borçlardan ve tenefüs ettiği havadan başka bir şey yüklememiş. Siz, bin

miskinin hakkını, bin mevki sahibinin hakaretini boynunuza almaktan kendinizi kurtarmak istemiyorsunuz. Bu zayıf vücudunuzda dünya küresini başınıza, kâinatın ağırlıklarını sırtınıza yüklemek isteseler kabulden çekinmezsiniz.

Derece derece küçüğünüz büyüğünüze, o da kendi büyüğüne omuzlarını üzengi yapmak aranızda tabiî hallerden sayılıyor. Eziliniz. Eziliniz! Vücudunuzu yerin altına geçirmek için böyle bir baskıya ihtiyaç görünüyor. Ne zaman uyanacaksınız? Ne zaman saadetinizi düşüneceksiniz? Ne zaman arzu ve irade sahibi olduğunuzu bileceksiniz? Ne zaman muradınıza erişeceksiniz? Ne zaman kudretinizi anlıyacaksınız?

Âlem bir tekâmül kâbesine doğru koşup gidiyor. Siz oturduğunuz yerleri, avını başkasından sakınan yırtıcı hayvanlar gibi, dişlerinizle tırnaklarınızla bulunduğu merkezde durdurmağa çalışıyorsunuz. Zanneder misiniz ki bu âcizliğiniz ve hakirliğinizle hayatın gidişine galebe çalabilirsiniz? Ümit eder misiniz ki bu yürüyen âlem içinde halin bir dakika durması kabil olur? Bu ne garip haldir ki içinizden kiminle konuşulsa yarı sohbeti halden şikâyettir. Gene de hiç biriniz halinizi korumaktan başka bir şey düşünmezsiniz. Zahir öyle zannediyorsunuz ki, bu hâdiseler âlemi, sizin için bir sükûn yeri olup kalacaktır. Heyhat!.

Dünyada gördüğünüz bu kadar hallerin hangisinde sebat buldunuz? Karşısında kaldığınız bu kadar inkılâpların hangisinden olmadan evvel, haberdar oldunuz? Hiçbir baba ana karnında bulunan evlâdının simasını, endamını, zekâsını ahlâkını keşfe muktedir midir? Değil! Değilse, bir asır için zamanın karnında gizli olan gelecek asrın tavrını takdir etmek nasıl mümkün olabilir? Ne vakit hal geçmişe uygun çıkmıştır ki geleceğin hale uygunluğuna ihtimal verilsin? Hatıra gelmez neler olacak, ha-

yalden geçmez neler görülecek! Bütün dünya insanları gözünü istikbale dikmiş, girdiği yolda uyanıklıkla devam edip gidiyor. Siz.. Sanki hâkim bir el boynunuzu tutmuş da arkanıza çevirmiş gibi, fikirleriniz hep geçmişe saplı..

Ayağınızın bastığı yeri gözünüz görmüyor. Her adım attıkça bir tehlikeye raslanan bir yolda yürümeniz mümkün olmuyor. Düşününüz ki gözler geçmişe çevrilmek lâzım gelseydi kudretli Tanrı görme uzvunu elbet arkada yaratırdı. Geçmişte aradığımız nedir? Kaybettiğiniz ömrü mü araştırıyorsunuz? Heyhat! Zamanı kim geri getirebilir?.. Âlemin gidişini aksine çevirmeğe kim muktedir olabilir?

Atalarınızı mı istiyorsunuz? Onların ruhaniliği yüksekliği, ebediyetin elinde olduğunu bilmiyor musunuz? Şöhretlerini mi arıyorsunuz? Ondan da dünyada eski paçavradan birkaç kâğıt üzerine isten tertip olunmuş birkaç damla mürekkepten başka size ait bir miras hissesi yoktur.

Vücutlarının kalıntısını mı istiyorsunuz? Mezarlarına gidin? Arayın bakalım çürümüş kemikten başka ne bulabilirsiniz! İnsansınız, insan yetiştirmeğe memursunuz. O şöhretleri, o faziletleri, kendinizde, evlâdınızda meydana getirmeğe çalışınız ki, siz yüksek âlemlere hasret gözüyle bakarak onların haline âcizlik ve miskinlik içinde hayran kalacağınıza, onlar bu dünyada sizin gösterdiğiniz yüksekliğe baksınlar da, yüksek âlemlerden, halinize üstünlüğünüze hayret etsinler. Düşünmez misiniz ki siz ne kadar eski atalara taparsanız onların değerini o kadar düşürürsünüz. Bu âlem terakki âlemi iken evlâdını kendinden üstün yetiştirmiyen babalar, hayranlığa değil, hayır ile anılmağa bile lâyık olamazlar.

Nice bir bu gaflet uykusu! Bu kadar zamandır gözü açık uyudunuz, gördüğünüz rüyaların hangisi hakikate uygun çıktı? Yaşadınız, yaşamaktan başka ne kazandı-

nız? Atalarınıza yüksek eserleri için, bu kadar hasret gösteriyorsunuz; ya torunlarınız sizi hangi eserlerinizle yad etsin? Adınızı yalnız mezar taşlarında mı bırakacaksınız? Bir mezar taşının nakışları nihayet yüz yıldan fazla sürmediğini bilmez misiniz? O tapınırcasına sevdiğiniz aziz atalardan kaçının mezarını gördünüz? Gördüğünüz mezarlardan kaçında yıkılmamış, bozulmamış, parçalanmamış taş buldunuz?.

Bilgi güneşi Batı'dan doğdu: Eski medeniyetin kıyameti kopmak üzere.

Demir yollar evsanevi canavarları andırıyor, maarif tabiatın bütün esrarını meydana döküyor. Yeni silâhların sesi, musallat olduğu devletin başına İsrafil borusu hükmünü gösteriyor. Hâlâ mı uyuyacaksınız? Mahşer gününde mi uyanacaksınız?

Nice bir bu sefaletle yüz göz oluş! Boyunuz iki karış iken hiç olmazsa annenizin kucağında oturdunuz, şimdi üç arşın yükseldiniz, istiyen başınıza çıkıyor. Bastığınız topraklardan biten otlar büyüyor, boyunuzun beraberi oluyor; siz hâlâ doğruca durup da kendinizi boyunuz kadar göstermeğe muktedir olamadınız.

Sevdiğiniz, beğendiğiniz atalar, eğilirse, Tanrıya secde etmek veyahut kılıca davranmak için eğilirlerdi. Sizin ise işiniz, belki şeytandan aşağılık olduklarını bildiğiniz bir takım mahlûkların, âdet veya menfaat namına, ayağını öpmek için secdeye kapanmaktan ibaret.

Atalarınız mezarlarında doğru yatıyor, siz dünyada boynu eğri geziyorsunuz. Medeniyet, hayvanların ön ayaklarını el yapmağa, bellerini düzeltmeğe çalışıyor; maymundan insan peyda etmek istiyor; siz mevcut olan ellerinizi ayak haline getirmek, insan iken maymun olmak yolunu tutuyorsunuz. Hâlâ böyle eğribüğrü mü gideceksiniz? Boyunuza olsun doğruluk vermeğe çalışmayacak

mısınız? Aklınız hiç yükseklere meyletmiyecek mi, daima yere mi bakacak?

Nice bir bu esirliğe tapınmak? Bir kere şu parça parça zincirlere bakın! Onlar benim saçlarımdan daha gönül çekici midir? Acayip değil midir ki, bana bir kere bakmağa tahammül edemiyorsunuz da, bu kadar okka demiri, boynunuzda, elinizde, ayağınızda taşımağa tahammül edebiliyorsunuz. Acaba zincirin rengi benim yüzümden güzel midir, yoksa onun acı acı sadası kadar benim sesimde tatlılık mı yok? Beni ruhunuza Allah vermiş, zinciri vücudunuza insan bağlıyor. Bilemem ki kulun zulmünü Hakkın lûtfuna nasıl tercih ediyorsunuz! Bu taşıdığınız zincir, üzerine güneş dokunsa, eriyor, rüzgâr esse paralanıyor, su dökülse eziliyor, benim bakışıma tahammül edemiyor da parça parça dağılıyor. Siz hâlâ onu tılsımla yapılmış bir yılan mı sanıyorsunuz? Daima vehminizle mi bağlı olup kalacaksınız?

İstikbalde de mi elinizi kolunuzu sallıyarak bana doğru koşup gelmeğe muktedir olamıyacaksınız? Nice bir bu aşağılık, korkaklık? Neden korkar durursunuz, ölümden mi: Korku ne vakit ebedi hayat vermiş? Eziyetten mi: Dünyada kime esirlik zincirinden ağır bir yük yüklenmiş?

Atalarınız, fazilet yolunda idam edilmiş bir adamın kanından hasıl olan lekeleri, o fazilet yoluna girmek için bir vasiyetname sayarlardı. İçlerinde, vatan hürriyeti, insanlık vazifesi uğruna şehit olanlar, vebadan, hummadan, veremden, inmeden ölenlere galipti. Siz bu atalara tapınma ile beraber neden o hamiyet hareketlerinden bu kadar uzaklaşmağa çalışıyorsunuz?

Dünyada ne türlü yaşanırsa yaşansın, sonucu ölüm olmayacak mı? Bir de adın yaşamasını düşünmek yok mudur? Herhalde öleceğinizi bilirken ne vakte kadar mezara girmemeğe çare bulmak vehmiyle beyhude yere

topraklara sürünüp duracaksınız? Azrail önünde de mi hayat istemekten, merhamet dilenciliğinden kurtulamıyacaksınız?

Nice bir bu şerefsizliklere katlanmalar! Ayaklara kapanmadan umduğunuz fayda nedir? Toprak daima ayak altında kalır; hiçbir avuca alıp da başına koyan var mıdır? Solucan daima yerlerde sürünür; hiç birini kaldırıp da kafeste besliyen görülmüş mü? Kimin eteğini öptünüzde ağzınız lezzet buldu? Dudaklarınız tuzlu tuzlu çukalara yapıştıkça şeker mi peyda oluyor? Yüzünüz terli terli sahtiyanlara dokundukça burnunuza mis kokusu mu geliyor? Sızlanma diye ağzınızdan çıkan kör dilenci ilâhilerini kim dinledi! Yalvarışla gözünüzden akan namus cevherleri kaç para etti! Ne kadar masum çocuk gibi istediğinizi yapamadıkça ağlıyacaksınız? Bunamış ihtiyarlar gibi istediğinizi hasıl olmuş zannettikçe şükür secdesi mi edip duracaksınız?

Toprak olmayınca zelil olduğunuzu anlamıyacak mısınız? Rüzgâr toprağınızı havalara savuruncaya kadar hiç bir suretle yükselmiyecek misiniz?

Meğer ne kadar hakarete alışmış, ne derecelerde âdete esir olmuşsunuz! Mertlik, leventlik, cesaret, hamiyet, fazilet, mürüvvet, güçlükleri küçümsemek, aşağılık şeyler karşısında büyülenmek, cüret, teşebbüs ve atılganlıkla milletler arasında üstün sayılan millet siz misiniz!...

Söz buraya gelip de şanlı milletin öğünülen adı küçümseyici bir dille anılmağa başlayınca, sevgilisinden kutsal inançları aleyhinde söz işitmiş bir sevdalı gibi, vatan şairinin gönlünde yara üstüne yara açıldı. Kendini bulunduğu hayret verici hâdiseden alarak, karşılık vermek niyetiyle, kızın durduğu tarafa baktı. Gördü ki Hürriyet'in sağ tarafında güzel ve heybetli kimseler var. Birazı olgun yaşa varmış, saçlarından zekâ ışığının telleri gibi tecrübe kuvvetiyle parlamış beyaz bir nur saçılıyor. Birçoğu genç-

liğin baharı içinde: Henüz taze hayat meydana gelmekle parlamağa başlamış çehrelerinde coşan hamiyet kanı gibi hayat hararetiyle kaynamış bir yüksek ruhluluk çiçekleniyor. Hepsinin kavrayışlı dimağları bilgi güneşinin akisleriyle mehtap gibi saf ve lâtif bir nur içinde parlayıp duruyor. Hepsinin hassas kalbi, hamiyet ateşinin alevlenmesiyle dünya küresi gibi koca bir âleme ancak sığabilecek bir hararet taşıyor.

Hepsi ondan bin kat fazla bir istekle cevaba hazırlanmış, Hürriyet ise o gönül alan gözlerini şevkatli bir temayül ve âşıkane bir tavırla o vakarlı kütleye çevirerek garip bir lûtuf ile bakıyordu ki, bulunduğu güzel hali kaybettirmek korkusile kimseler söz açmağa kıyamıyorlardı. Nihayet gene Hürriyet söze girişerek dedi ki :

— Ey vatanın canlı emeli, milletin kurtuluş koruyucusu, hamiyetin hayat cevheri, insanlığın istikbal ümidi, geçmişlerin yüksekliğinin şahidi, haldeki bütün sıkıntıların mükâfatı, geleceğin şeref ve saadeti olan kahramanlar! Atalarınızı her türlü insani faziletlerde, vatanınızı her nevi tabii güzelliklerde seçkin kılan cömert kudretin adına yemin ederim ki, on oniki yıl içinde, kâh esirlik zinciri dedikleri zehirli yılanın dişinden, kâh hâkim kuvvet adiyle andıkları kudurmuş kaplanın zalim pençesinden himmetli kollarınızın kuvvetiyle çekip aldığınız mubarek terakki rızkı, sizin de namınızı insanlığın babası olan millet mürebbilerinin iftiharlı ünvaniyle beraber torunlarınızın dilinde şükranla ebediyete kadar andıracaktır.

İmarına çalıştığımız şu medeniyet şehirlikleri, daha kurulmasına yeni başlanmış olmak dolayısiyle, şimdilik kabristan gibi korkunç taş toprak gibi hakir görünür. Fakat bilmez değilsiniz ki istikbalde nasıl bir saadet cenneti olacaktır.

Geçmişi düşünüp de utanmayınız, hale bakıp da kırılmayınız ki, zamanın, ilerisi için beslediği bolluklarının

yolunu açmakta ve meydana gelmesini hızlandırmakta öncülük hakkı sizindir. Hareketlerinizle ne kadar iftihar etseniz neden lâyık olmasın ki, yalnız namınız değil, fikriniz de ilelebet yaşayacak, büyüyecek, daima zamanın ruhu neyi gerektirirse onu bularak cemiyetin vücuduna hayat bağışlıyacak.

Gerek galibiyet gerek mağlubiyet halinde gene neticesi böyle bir büyük iyilik olan kutlu gayeye hizmetten üstün dünyada ne devlet, ne saadet tasavvur olunabilir?

Küçük bir âlem genişliğinde, yüksek bir cennet değerinde olan vatan sizinle öğünürken siz vatana olan hizmetinizle neden iftihar etmiyeceksiniz? Gayret! Gayret ki, doğu ve batı yükselmenize hayran gözlerle bakıyor. Medeniyet dünyası itidal ölçüsünü sizin yüksek mevkiinizin vakarından bekliyor. Bilgi kaleminize, milletin namusu kılıcınıza, himmet fikrinize, hamiyet kalbinize sığındı.

Fikrinizin çakan şimşekleri karşısında cehalet, sabahın doğuşuna tesadüf etmiş yarasa gibi şaşkına dönerek etrafına çarpınmaktan, kudretli pençeniz altında avcı eline düşmüş yaralı kurt gibi iğrenç bir ümitsizlik hırıltısiyle hınçlı dişlerini göstermekten başka bir şey yapmıyor. Zafer, azmimizin bayrağını takip için bir işaretinize bakıyor; Tanrının ezeli yardımı size kucak açmış bekliyor.

İleri! İleri, ey yüksek başarılı millet ki, saadetin emin ülkesi, şu birkaç günlük zahmeti çekilecek olan ıstırap vadisinin hemen ötesindedir. Ben tarif edeyim: Ektiğiniz feyizli hamiyet tohumunun, istikbalin gizli derinliklerinde beslenen üstün yemişleri gözleriniz önünde duruyor...

Hayal, hızlı hızlı gene geldiği tarafa çekilerek bir kere silkindi. Sarındığı buluttan sıyrıldı. Vücudunu ateş kırmızısı bir nurani elbiseyle örttü. Bulunduğu lâtif bulut ise elinde gene o renge çalan bir sancak haline geldi. Ortası milletin yüksek talihini ve kudretli kılıcını temsil

eden ay yıldızla süslenmiş ve kenarına gümüş tellerle milletin istibdattan kurtuluşu yazılmıştı. Hayat veren bir meltemin hafif esmesiyle bayrak dalgalandıkça sanki havanın baskısı dünya küresini düzleştirerek pürüzlerini kaybetmiş gibi, önünde şehirleriyle, ovalariyle, ırmaklariyle, denizleriyle, eşsiz kocaman bir ülke görünmeğe başladı.

Vatan şairi dikkatle baktı: Meğer o bir hârika ile yüksek âlemlerden bayındırlık örneği olarak yeryüzüne gönderilmiş bir ruhani saadet diyarı zannolunan ülke, bir tutam toprağı bir vücudumuzun mayası olan mukaddes vatanmış. Yalnız, içinde insan elinden çıkmış maddî ve mânevî bildiğimiz eserlerin binde biri kalmamış. Yerlerine şairlik hülyalarının en coşkun zamanlarında tasavvur âlemine bile güç gelir nice güzellikler kaim olmuş. Tabiî şeklinden başka hiç bir alâmetten, o yerlerin, içinde yiyip içtiğimiz memleket olduğunu anlamak mümkün değil.

Vatanı böyle coşup taşan bir imar saadeti içinde görünce, halkı ebedi bir hayat bulmuş bir ülke ile karşılaşmış kadar sevinerek o tarafa koştu. Yaklaştığı sırada ha va karardı. Fakat memleketin her yanı o derece aydınlatıldı ki, şehirlerinde, yollarında, kırlarında, pırıldayan nurlu yuvalara baktıkça, kudretten binlerce mehtabı, yüzlerce ışıkdereyi, milyonlarca yıldızı kendinde toplamış başka bir âlem peyda olmuş sandı. Ağır ağır gene sabah oldu. O da mâmur memlekete vardı. Gördü ki, her konakta, bir âlemden zengin şehirler, bildiğimiz şehirlerden güzel köyler, her sokakta, saraylardan süslü, kalelerden sağlam evler bulunuyor. Demir yollar, nehirler, kanallar, damar kadar çok ve birbirine karışmış bir halde etrafa yayılmış, hayat maddelerini her tarafa kan dolaşımı hıziyle götürüyor. Balık gibi denizin derinliklerinde yüzer, kuş gibi havada uçar nakil vasıtaları peyda olmuş. İnsan

oğlu, katı cisimler gibi mayi ve gazları da elinin altına alıyor; tabiat maddeleri bütün halkın faydalanması için umumun önüne serilmiş; herkesin serbestçe okuyabileceği büyük kitaplıklar kurulmuş. İçlerinde en talihsiz sayılan bir fakir, zamanımızın en kudretli hükümdarlarından fazla haz ve refahla yaşıyor. En zekâsız sayılan bir talebenin bildikleri bugün en medeni bir devlet merkezinin en zengin kütüphanelerine öğünme sermayesi olan kitaplara bedel.

Millet hâkimiyeti, ki insanı serbest harekette bir dereceye kadar tabiî kanunlara uymaktan bile kurtaran hür irade tatbikatıdır, icaplarını tamamıyle meydana getirmiş. Herkes kendi âleminde cihangirleri imrendirecek bir hususi saltanat ile mensup olduğu cemiyette bütün makul emirleri yerine getirdiği için, medeni heyet, her ferdi bir hükümdardan terekküp etmiş bir vücut gibi görünüyor.

Hükûmet kuvvetleri, ki aslında müselles gibi üç doğrudan mürekkeptir, tek elin diktatörlük pençesinden kurtularak her biri şahısların hürriyetini tertipleyip umumi heyetin teşekkülünü tamamlamış. Millet vekilleri adaletin uygulanmasında hemen hemen bu köhne iptilâlar dünyasına "mihnet yeri" sıfatından tam uzaklaşma kabiliyeti vermiş, mahkemeler mahşer divanından nümune olabilecek heybetli bir şekil almış Zulmün önüne demir setler, taş duvarlar çekilmiş, kanunları tatbik memurları yerine, sanki halk hakkını koruyucu birer melek gelip hükûmetin resmi elbisesini giyen birer insan kıyafetine girmiş. Suçların incelenmesinde sual melekleriyle yarışıyorlar.

Fakat bilginin yayılması tesiriyle vazife ve hukuk prensipleri herkesin bildiği en basit şeylerden olmuş. Ahlâk kalpleri temizlemiş. Herkes kendi emellerinden ziyade cemiyetin gayesi için çalışmayı kendisine şuurlu bir

iş ve zevk edinmiş. Teşri, kaza ve icra kuvvetleri hemen hemen kendilerini uğraştıracak iş bulamıyor.

Öyle bir sorumluluk usulü var ki her memur kendi kalbinde yüksek bir mahkeme kurmuş, herkes uyku zamanında yatağını sorgu mezarı bilerek kendi vicdanını sual melekleri yerine getiriyor. Hürriyet -ki ruhun bütün zevk ve temayüllerini tamamlıyan, hayatın bütün ihtiyaçlarına ve sıkıntılarına bedel bir teselli kaynağıdır- her ferdin hareketlerinde, fikirlerinde, neşriyatında, topluluk yapmasında, kesin tesirli bir hüküm sürmeğe başlamış.

Cemiyet fertlerinin birbirine aykırı istekleri musiki nağmelerinin karışmasından meydana gelen bir ahenk hasıl ediyor. Kafanın işlemesi, tecavüz ettiği takdirde menedilmek veya aklın tenkidine uğramaktan başka her türlü engelden masun. Herkes hergün yeni bir fikir ortaya atıyor.

Fizik kanunları ve tecrübeleriyle gerçekliği meydana çıkan yeni fikirlerin her birinden bütün insanlık âlemini faydalandıracak nice güzel eserler ortaya konuyor. Işık gibi etrafa dağıldıkça parlıyan ve uğradığı yerleri yeni bir hayattan haberdar eden doğru düşünceler, küçük meclislerde kalmak belâsından bütün bütün kurtulmuş; iki eliyle bir başı olan her yetişkin fert için bir iş, yiyip içme ve giyinme kadar şiddetli bir ihtiyaç olmuş. Bir kafadan geçen tasavvur, aradan iki üç gün geçmeksizin, birkaç milyon dimağda intibalar meydana getiriyor. Bu vasıta ile hasıl olan fikir birliği sayesinde kavrayışta bir adam bir millet, bir millet ise bir âlem kadar kudret gösteriyor.

Herkes millettaşlarını kendinden ayrılmaz kardeşler ve vatanını müşterek bir mesire saymış, milyon milyon toplanıyorlar. Siyasetçe en tehlikeli düşünüşü, en dehşetli sayılan meseleleri pervasız müzakere ediyorlar. Eşitlik

gerçek mânasını ifadeye başlayarak, fertlerin kabiliyetleri, atbaşı beraber gidecek derecede yarışa kalkmış. En aşağılık olanlar şerefli sayılanlarla bir tutulmak raddesine geldiği halde gene şerefli olanların şahsiyeti azalmak değil, bilâkis yükseliyor. Malına sahip olma hakkına tam riayet edildiğinden herkes mülkünü kendisi için yaratılmış başka bir âlem halinde görüyor. Her evde, bir ailenin her türlü ihtiyaç ve zevklerini tatmin için, mektep gibi, kitaplık gibi, müze gibi, tezgâh gibi, eğlence yeri gibi lâzımgelen tesislerin hepsi mevcut bulunuyor.

Fertlerin evleri Allah evi olan mâbetler gibi kutsal tutulmuş, kötülük, zulüm ve tahakküm eşiklerinden içeri giremiyor.

Haberleşme hürriyeti, masuniyet kuvvetiyle, mutlak bir serbestlik haline gelmiş. İstiyen, evinde telefon bulunduruyor. İstediği adamla, istediği gibi fikir alış verişinde bir engele tesadüf etmiyor.

Herkes milleti için varını harcamağa hazır, fakat millet her türlü fedakârlığa boğulmuş. Herkes vatanı için canını fedaya amade, fakat vatanın kurbana ihtiyacı yok. Hâsılı, vatan evlâtlarının her biri bir cihan kadar büyümüş, hepsi tabiata tamamen hâkim olmuş, imkân dahilinde meşru bir istek kalmamış ki bir fert için yapılmasına kudret olmasın. Hayal âleminde hiçbir zevk ve yükseklik bulunmuyor ki maddi sahada benzeri mevcut olmasın...

Vatanın bu yüksek saadetine iftiharla baktıkça, hayretinden, sevincinden, bayağı kendisini kaybetmişti. Uykudan o ruh verici hayaller içinde uyandı. O derecede ferahlık içindeydi ki yeniden uyuyarak o dünyayı tekrar görecekmiş gibi gene gözlerini kapayıp önüne çekilen karanlık perdesi arkasında gördüğü o yüksek âlemi bir daha seyretmek için saatlerce uğraştı. Tabiî muvaffak olamadı. Fakat bu rüya onun bütün ruhunu doldurmuştu.

Ömrü oldukça da aklından çıkmayacak gibi görünüyordu. Hayır, kâfi değil.. O rüyayı bütün vatan evlâtlarına anlatmak, vatanın halini ve istikbalini onlara göstermek, o istikbali bir an evvel tahakkuk ettirmek için hürriyet perisinin sözlerini onlara duyurmak lâzımdı.

Hummalı bir elle kaleme sarıldı. Rüya bir eser oldu. Fakat onu kim basacak? Kendisi için mesele değil. Değil ama, kendisi için.. Naşir veya matbaacı Kahraman katil olsa buna cesaret edemez.

VATAN PİYESİNİN TEMSİLİ

Gedikpaşa tiyatrosunun genişçe salonu o güne kadar görülmemiş bir kalabalığın heyecanlı sesleriyle çınlıyordu. Bütün yerler dolmuş, arkada birçok kimseler ayakta duruyor, kapı önündekiler ne pahasına olursa olsun içeri girmek istiyorlardı. Kapının iki yanında büyük ilânlarda:

EDİB-İ ŞEHİR
KEMAL BEY'İN

VATAN YAHUT SİLİSTRE
OYUNU

DÖRT FASIL

yazısını ve ortadaki kalabalığı her gören, bir kere duruyor, sonra esrarlı bir kuvvetin cazibesine tutulmuş gibi gişeye doğru ilerliyordu.

Oynanacak eserin müellifi de içerdeydi. Yanındaki localarda memleketin birçok münevver vatansever insanları yer almıştı. Bunlar arasında, Mustafa Fazıl Paşa, Nuri Bey, Hakkı Bey, Ahmet Mitat Efendi, Bereketzade İsmail Hakkı Bey, Ebüzziya Tevfik Bey ilk bakışta göze çarpıyorlardı.

Oyunun başlamasına az kalmıştı. Kemal Bey biraz yorgun fakat mühim bir iş bitirmiş insanlara mahsus bir gönül ferahlığı içindeydi. Yalnız, bu akşamı dolduracak yeni faaliyetinin merak ve heyecanı da dumanlı gözlerinden okunuyordu.

Gelibolu'dan döndükten sonra gene gazetesinin başına geçmişti. Buna önce ses çıkarılmadı. Fakat sırası

beklenerek İbret resmen kapatıldı. Gazete son sayısına siyah bir çerçeve içinde basılmış küçük bir ilâve ekledi. Kasten çarpık satırlarla dizilen yazıların sonunda, mânaları milletçe de Sarayca da malûm olan "Yaşasın Millet! Yaşasın Vatan!" cümleleri bulunuyordu.

Bu hâdise Kemal'i çok üzmüş ve çok da kızdırmıştı. Fakat neşir vasıtası yalnız İbret gazetesi ve hatta yalnız gazete değildi ya! Daha birçok yerlerde ve birçok şekillerde yazılar yazabilirdi. Bunların hepsini denedi. Bu arada bir de piyes yazdı. Duygularını birkaç yüz sahife içinde daha geniş ve daha canlı bir şekilde anlatabilecek hatta millet üzerinde daha büyük bir tesir bırakacaktı. Böyle bir şey vatan için olduğu kadar edebiyat için de ne hayırlı olacaktı. Kızdığı ve nefret ettiği eski edebiyata karşı en acı bir darbe! Ruhsuz ve cansız kaside gazel şekilleri yerine, içinde geniş hayatı gösteren, muhtelif karakterdeki şahısları milletin kullandığı bir dille konuşturan ve nihayet millete istenilen bütün telkinleri aşılayabilen muazzam bir sahne eseri. Edebiyatta mühim bir yenilik, büyük bir inkılâp.

Bunu meydana getirirken klâsik Avrupa trajedilerinden ilham almış, onlarda olduğu gibi yüksek ve kahraman tipler arasına güldürücü şahıslar sıkıştırmıştı. Her fırsatta "Kıyamet mi kopar?" sözünü tekrarlıyarak heyecanlı sahneler içinde tatlı ve sevimli bir kahkaha yaratan kahraman Abdullah Çavuş'un zarif bir Coquin olduğu bakalım anlaşılacak mıydı? Victor Hugo'nun dramlarındaki kahramanlık ve coşkunluktan da örnek almıştı. Fakat bütün bunlar, yeni edebiyat bakımından mükemmel bir şaheser meydana getirmek, onu ikinci derecede alâkadar ediyor. O, eserinin halk üzerindeki tesirini görecek, bu tesirle ruhların coşup haykırdığını, kahraman ataların ruhunu kendi benliklerinde duyarak yükseldiği-

ni seyredecekti. Eserini temsil ettirmeğe de muvaffak olmuştu. İşte şimdi herkesle birlikte herhangi bir seyirci gibi o da merak ve heyecanla bekliyordu.

Gürültüler arasında sahne içinde bir yere üç defa vuruldu. Kırmızı ağır perde yavaş yavaş yukarı kalkmağa başladı. Bütün gözler merakla oraya çevrildi: Bir yanı sokağa bakan bir oda. Pencere kenarındaki sedir üzerinde, allı pullu yerli elbiseler giyinmiş güzel bir kız mindere uzanmış, elinde bir kitap, önünde bir mum. Sokakta, pencere önünde, genç yakışıklı bir zabit.

Aktörler daha ağızlarını açmadan bir alkış tufanı koptu. Sahne ve dekor iyi, kıyafetler güzeldi. Birçok şahısların kötü bir ermeni türkçesiyle konuşmasına rağmen, oyun, sevile sevile ve heyecanla takip ediliyordu. Kahraman genç kız Zekiye'den sonra en çok alkışlanan Abdullah Çavuş oldu. Vatan uğrunda kendilerini feda etmekten çekinmiyen hemen bütün kahramanların yiğitliği seyircileri coşturdu. Birçok yerlerde "Yaşasın! Yaşasın! Yaşasın millet fedayileri!" sesleri, birbiri ardınca çınlıyordu. Dördüncü perdenin sonu gelip oyun bittiği ve perde kapandığı halde alkışlar ve sesler bir türlü dinmiyor, hiç kimse yerinden kalkmıyordu. Birdenbire orta sıralardan gür bir ses işitildi:

— Müellifi isteriz!..

Ve arkasından hemen bütün salon daha coşkun sesle tekrarladı.

— İsteriz!..

Bir an derin bir sessizlik, sonra tekrar haykırışlar:

— Kemal'imizi isteriz!

— Milletin Kemal'ini isteriz!

— Fedayi Kemal Bey'i göreceğiz!..

O, bunu hiç düşünmemişti. Biraz bozuldu ve sıkıldı. Tereddüt etti. Fakat, etrafındakiler, çıkıp görünmesinin.

uygun olacağını ve esasen bu halkı başka türlü yatıştırmanın imkânı olmadığını söylediler.

Mahçup ve masum adımlarla sahneye geldi: Otuz üç yaşının dinçliği ve enerjisi içinde, darca buruşuk pantalonlu, siyah mühmel redingotlu, kiremidi yün yelekli, orta boylu fakat çok geniş omuzlu, uzun ve dağınık gür saçlı, kumral az sakallı masum bakışlı, fakat her haliyle aslan tesirli bir adam.

Tek kahraman, seyircileri, bütün aktörlerin hepsinden, bütün perdelerin en heyecanlı sahnelerinden daha çok alâkadar etmiş, coşturmuş, çıldırtmıştı. Sanki tiyatro yıkılıyordu. Alkışlar, tepinmeler, haykırışlar:

— Yaşa!
— Yaşa!
— Yaşasın vatan!
— Yaşasın Millet!
— Yaşasın Kemal!
— Allah muradımızı versin!..

Bu son cümle korkunçtu. İçindeki Murad kelimesi başka mânada kullanılıyordu: Müstebit Abdülâziz tahttan insin, meşrutiyetçi veliaht Murad Efendi padişah olsun demekti. Zaten müstebidi bir hayli zamandan beri huylandıran, uykularını kaçıran, küplere bindiren bu ihtimalin, burada millet tarafından ifadesi.. Bunu yapanlar, şüphesiz, Yeni Osmanlılar'ın genç mensupları, sayısı büsbütün de az olmıyan ve şimdi buradaki kalabalığın mühim bir kısmını teşkil eden münevver vatanseverlerdi.

Kemal, fazla durmadan çekildi. Alkışlar ve bağrışlar dinmiyordu. Kapıya geldiği zaman çıkacak yol bulamadı. Kollar üstüne, başlar üstüne almak istediler. Başlarına geçse Kızıl Elma'ya kadar gideceklerdi. Güç belâ bir arabaya atlayıp kaçar gibi giderken, ardındaki sesler, bir çağlıyanın sürekli uğultularını andırıyordu.

MAGOSA MAHKÛMU

Akdeniz'in lâcivert ılık dalgalariyle yıkanan çıplak kayalar üzerinde eski asırlardan kalma geniş kale duvarları. Köşede, biraz zındandan kulesine biraz da şövalye manastırlarına benziyen hantal bir taş bina. Mermer döşeli avludan beş on ayak taş merdivenle çıkılan küçük fakat ağır bir kapı önünde, arkalıksız bir iskemleye oturmuş sessiz ve dalgın bir mahkûm. Hür ve sonsuz diyarlarında alçakcasına tuzağa düşürülerek kafese konmuş bir aslan gibi, sakin fakat vakarlı bir isyan halinde. Uzun zamandanberi kesilmiyerek birbirine karışmış saçlariyle sakalı, kumral, girift dalgalarla göğsüne ve omuzlarına dökülüyor. Ara sıra yerinden kalkıp, kan bürümüş dumanlı gözlerini, kalın duvarlar üzerinden aşırarak, uzaklarda beyaz bulutlu ufukla birleşen engin deniz üzerinde gezdiriyor.

Piyesinin temsilini ancak bir defa görebilmişti. İkinci akşam oyun esnasında locasından çağrıldı ve hemen tevkif edilerek İstanbul'un umumi hapisanesinde üç gün kaldıktan sonra sorgusuz sualsiz buraya gönderildi. Kendisiyle birlikte tevkif edilen dört arkadaşı da hapisanede birbirinden ayrı tutulmuş, sonra vapura beraber bindirilmişti. Şimdi, Ahmet Mitat Efendi ile Ebüzziya Tevfik Rodos'da, Nuri ve Hakkı Beyler de Akkâ'da bulunuyorlardı.

Bu ağır mahkûmiyetinin sebebi, yani suçu neydi? Bunu sonradan tamamiyle öğrendi ve kendisine yapılan muameleyi yerden göğe kadar haklı buldu: Memlekette orta oyununun geniş bir rağbet gördüğü gözünün önünde iken ebedî bir piyes yazmağa kalkışmış, bir kalenin iki arşın duvar kadar ehemmiyeti olmadığı bunca tecrübelerle müsbet olan bir zamanda, Silistre müdafilerinin boş ve cahilcesine kabadayılığını bir marifet gibi göstermişti. Bu büyük cinayetlerine karşı, zindana atılması değil, idam edilmesi bile doğru olurdu..

Yalnız şu noktayı anlıyamıyordu: İstanbul'dan çıktığı zaman kendisine, Lefkoşa'ya sürüldüğünü söylemişlerdi. Rodos'a gelince, cezasının, Magosa'da kalebentliğe çevrildiğini öğrendi. Demek ki İstanbul'dan Rodos' a gelinceye kadar, ilk suçlarından daha büyük cürümler işlemiş ve bunlar duyularak cezası ağırlaştırılmış.. İyice düşünüyordu: İstanbul'dan Rodos'a gelinceye kadar vapurda, oturmuş, gezinmiş, yemek yemiş, su içmiş, giyinmiş, uyumuş, uyanmış, arkadaşlariyle konuşmuş (fakat dereden tepeden konuşmuş. Etrafları zaptiye dolu olduğundan dokunacak söz söylemeye imkân yoktu.), bir iki kere midesi bulanmış, galiba bir gece de uyurken inlemişti. Bu büyük cinayetlerin hangisi cezasını ağırlaştırmış. Bunu bilse cidden memnun olacaktı. Rodos'dan çıktıktan iki gün sonra, yani Kıbrıs'a geldiğinde, kalebentlik cezasının asker kışlasında mahpusluk şekline konmuş olduğunu işitti. Demek ki Rodos'tan Kıbrıs'a gelinceye kadar da İstanbul'la Rodos arasındaki suçlarından daha büyük bir cürüm işlemişti. Hele o cürüm ne ise İstanbul'dan duyulması mutlaka bir keramet işiydi. Çünkü denizde telgraf yok. Hareketlerine gelince, bunlar da, İstanbul'la Rodos arasında yaptığı işlerden başka şeyler değildi.

Adaya gelip karaya çıktıktan sonra, sekiz saat ilerde bulunan sürgün yerine sevkedilmek üzere, kendisini

bir katıra bindirdiler. Bir zaptiye yüzbaşısı, dört süvari ve iki topçu neferinden müteşekkil silâhlı bir kıta içinde, kendini orta oynunda Bekri Mustafa'ya benzetmiş ve ister istemez bu haline gülmeğe başlamıştı. Buraya geldikleri akşam kendisini hemen asker hapsi için yapılmış tam mezar kadar bir yere tıktılar. Bu soğuk ve karanlık odanın zemini taş döşeli idi. Daracık taş sedir üzerinde eski bir hasır, onun üstünde eskimiş boz bir asker battaniyesi vardı. Yüksek ve ufak penceresinin kalın demirleri arasından parça parça solgun bir ışık giriyordu. Bu manzara karşısında birden ürktü ve hafif bir ürperiş geçirdi. Sonra:

Hâke yüz sürmekle kaimse yer üstünde hayat
İhtiyar et altını hâkin hayatın rağmine.

beytini hatırladı ve bir an evvelki zaafa benzer tereddüdünden biraz da utanarak kendini topladı. O, daha işin başında iken bütün bunları düşünmüş ve kanaatini hayatına tercih etmiş değil miydi? Demek kalbinin o zaman verdiği karar ciddi imiş. Zerre kadar müteessir olmadı. Dudakları arasında:

Altı da bir, üstü de birdir yerin

mısrağını tekrarlıyarak zindanını uzun uzun süzdü. Burası artık gözünde, İstanbul'daki evden değil, Paris otellerinden bile farksızdı.

Kapının önünde omuzlarında tüfekleriyle duran iki nefer arasından geçerek içeri girdi. O sırada, kendisine, nerdeyse battaniye kadar ince bir de şilte getirmişlerdi Ceketini yastık, paltosunu yorgan yaptı. O geceyi rahat ve deliksiz uzun bir uyku içinde geçirdi. Hattâ, sabahleyin dolaşan askerlerin ve çalınan boruların gürültüsünden bile uyanmadığını gören zabitler, artık hayatına son verdiğini zannetmişlerdi.

Bir müddet sonra kendisini biraz daha geniş olan şimdiki odasına naklettiler ve istediği ufak tefek şeyleri temin etmesine mani olmadılar. O da, bir toprak sürahi, bir iki hokka, on onbeş kalem, bir miktar kâğıt ve kitap ve saireden ibaret olan eşyasını yavaş yavaş düzerek yerleştirdi. O günden beri nerdeyse bir yıl olmak üzere. Havasının ağırlığını daha ilk günlerde hissettiği bu uğursuz yerde acaba ne kadar kalacak. Belli değil. Ya istibdat hükûmeti devrilecek, ya müstebit padişah geberecek, yahut da kendisi..

Fakat burada da vatanına milletine hizmet etmek pek âlâ mümkün. Vatan yahut Silistre gibi birkaç eser yazmasına da mani olacak değiller ya! Zaten geldiği günden itibaren, eline kalemi almış, uğraşıyordu. Padişah istediği kadar insafsız, istediği kadar zalim olsun; onun gönlündeki elmas gibi gayret cevherini, imkânı yok ezemezdi. Bu zulümlerle, bu canavarlıklarla, milletin kalbindeki hürriyet duygusunu da yok edemiyecektir. Zira, hürriyet, vicdanların en ulvi sevgilisi olmuş; insanlıkta fikir ve idrak bulundukça ölmeyecek! Millet fedaisi Kemal Bey burada son nefesini verebilir. Fakat onun ateşinden ve imanından birer parça almış bulunan genç yiğitler, günün birinde müstebit canavarın tacını tahtını devirecek, asil ve kahraman millet, hürriyetin sonsuz saadetini mutlaka tadacaktır. O şimdi aynı gayretle çalışmağa devam edecek, yazdığı eserleri İstanbul'a yollıyacak, imzalı imzasız basılmasının ve hattâ temsil edilmesinin yollarını arattıracaktı.

Biraz güneş ve hava aldıktan sonra içeri girdi. Demir parmaklıklı küçük pencere yanındaki sedirin köşesine yerleştirdiği postunun üzerine bağdaş kurdu. Kâğıt destesiyle kalemi eline aldı.

★

Burası osmanlı vatanının küçültülmüş kabartma haritası gibi: Pencereden bakıp da ovalar dolusu harabelerini, dağlar parçalanmışçasına taş yığınlarını gördükçe, İsrafil'in borusu çalınmış fakat kendisi işitmemiş sanıyor. Kalenin içi birçok mezarlarla dolu; yalnız isimlerine ev diyorlar. Ara sıra deliğinden deşiğinden adamlar çıkıyor ki, çehrelerinin hali, çürümeğe yüz tutmuş ölüden, elbiselerinin şekli, yarı yırtılmış kefenden zerre kadar farklı değil. Dünyada savaşçı varsa buranın halkıdır; çünkü, havasından dört tarafa yeni silâhların sesleri kadar çeşitli ağır hastalıklar dağılıyor, ve hatta içlerinde en hafifi olan sıtması bile insanı şişhane kurşunu kadar çabuk öldürüyor.

Keramet sahibi bulunursa burada bulunur, zira, gündelik gıdalarını birkaç dirhem arpa ekmeğine kadar indirmişler. Hattâ arpanın kilesi otuz beş kuruşa kadar çıktığından birçoğu onu bulamıyor.

Hal böyle iken bir bakıma buraları Londra'dan zengin zannedilir. Çünkü, çarşısında pazarında hemen hemen Londra'dan ucuz bir şey yok. Hele bolluk bir halde ki, mubarek ramazanda keçi eti ve taşla undan yapılmış siyah bir ekmek, biraz da patlıcanla bamyadan başka bir şey bulamadı.

Bir de galiba ahalisi burada otura otura hamur işine karışmanın zararını iyi anlamış olmalı ki, öyle onun yufkanın hiçbir taraftan adı işitilemiyor.

Kuyularından çektirip de içtikleri sudaki şap ile güherçileyi bir yere toplasalar, Mısır çarşısını değil, Kahire'nin baruthanelerini asırlarca idare eder. Eskiden ağzındaki acılığı gidermek için rakı üzerine su içerdi, şimdi aksine, su üzerine rakı içiyor.

Buranın nadir şeylerinden olmak üzere, dünya devleti kadar süslü, vefasız dostlar kadar zehirli yılanları var. Hele kertenkelelerini bazıları timsah zannedermiş. Fa-

kat o büyüklerine, zerafetlerine, acayip kıyafetlerine, eğilip bükülmekte ve insanın yüzüne baktıkça ağızlarını kulaklarına değdirmekteki hususiyetlerine, bir taraftan kovuldukça diğer taraftan baş göstermekteki ustalıklarına bakarak bir takım tanıdıklarının dört ayaklılarını görmüş gibi oluyordu.

Bunlardan başka, büyüklerin harem dairelerindeki hadım ağalarından, selâmlıklarındaki muhabbet tellâllarından daha çok kargası ve baykuşu var. Faresi kâtipler zümresi kadar sayısız, piresi gâvur askeri gibi sonsuz. İnsana eziyet veren diğer şeylere bakılınca sivrisinek bayağı saz. Tatarcık ise insanın hatırını soran bir müjdeci sayılıyor.

Hemen her taraf taşla dolmuş. Öyle taşlar ki zalimlerin kalbi iken donmuş gibi en ufak parçası insana işkence etmekte bir cellâda bedeldir. Nazeninler, gündüzleri havadaki harareti içlerine çekerler, akşam olunca insanın yüzüne üflerler. Bir halde ki cehennem soluyor zannedilir. Geceleri rutubeti alırlar, sabah olunca vücutlara dağıtmağa başlarlar. Öyle ki, insan, üzerine bulut kadar süngerler sıkılıyor sanır. Toprağı ise göz çıkarmakta kızgın milden geri kalmıyor.

Küçük şehir, sürgünleri bakımından da dünyanın bir örneği sayılabilecek: Kuleli vakasında herkesce malûm bir sırrı fedakârane sakladığı için evvelâ ölüme mahkûm edilen ve sonradan idamdan daha feci bin türlü azaplara ve belâlara uğramış olan dindar ve âlim Şeyh Ahmed Efendi burada. Kâh peygamberlik, kâh Allahlık dâvasında bulunan ve bazıları Allahı kendileri yaratmış olduklarına kani olan babiler burada. Vaktiyle İzmir'i kesip almış olan ve bununla beraber hemşerileri köylülere memurlarımızdan daha çok iyiliği dokunan meşhur Katırcı Yani burada.. ve Kemal burada.

İçlerinde birçok katiller filanlarda var. O, hallerde, mesleklerde ve -eğer varsa- suçlarda olan bu kadar benzeyişsizlikle beraber burada aynı yerde aynı şartlar içinde toplanmalarına bakıyor ve Hükûmet-i Seniye'nin cezalandırma hususundaki adaletini tıpkı ölüme benzetiyordu: Bir adama musallat olmak isteyince evsaf ve hareketlerine dair hiçbir ciheti araştırmıyor.

*
* *

Hiç şüphesiz onu buraya ölsün diye yolladılar.

Gerçekten, geldiği günden beri hastalıktan kurtulamıyordu. Buna rağmen boyuna uğraşıyor, yeni yeni eserler hazırlıyordu. Bilhassa cemiyet ve aile hayatımızdaki bozuklukları, gerilikleri gösteren piyesler.

Sürgün ve hapis hayatında çektiği azaplardan birinin sebebi de büyük dostu Ziya'nın hali idi. Çok derin bir saygı ile candan sevdiği bu savaş arkadaşında bazan kendine uymıyan taraflar görüyordu. Milletin halini, istibdadın zulmünü, edebiyatın icaplarını herkesten iyi gören Ziya Bey, zaman zaman yüksek mevki almağa harîs ve menfaatperest oluyor; bir yandan mücadele ettiği Abdülâziz'e bir yandan hulûs çekiyordu. Kemal çok uğraştığı halde onu bu zaafından kurtaramadı.

Avrupa dönüşünde onun padişaha karşı aldığı vaziyet Kemal'inkinin tamamiyle zıddı olmuştu. Kemal eskisinden daha ciddî bir hürriyet savaşına giriştiği halde Ziya, Abdülâziz için yeni kasideler yazıyor, ondan yeni yüksek mevkiler bekliyordu. Can ciğer kardeşi, bunca yıllık ülkü arkadaşı Kemal Magosa'ya geldikten sonra onun bir selâmına bile nail olamamıştı. Bütün bunlar yetişmiyormuş gibi, Kemal'in yıktığı, hattâ birlikte yıktıkları, eski edebiyatın harebelerinden sanki yeni bir âbide kurmak isteyerek koca bir kitap meydana getirdi. Adını da Harabat koydu. Yani meyhane, Kemal'in yıllarca evvel müthiş bir hınçla temellerini söküp attığı köhne ede-

biyat meyhanesi. İçinde neler yok, neler: Kokmuş arap acem kasideleri, divan şiirinin malûm asırlık örnekleri, hattâ Beyefendi'nin Abdülâziz'e yazdığı en yeni kasideler, tebrikler, tarihler.. Daha, daha: Nevres gibi eski edebiyat taklitçisi müptezel bir kötü şairden parçalar. Buna mukabil, Ekrem Bey ve kendisinden hiçbir şey..

İşte koca vatan ve inkılâp şairi Namık Kemal'i hasta ve sinirli sürgün hayatı içinde çıldırtan bir hâdise. Durur mu? Elbette kaleminin ucunu kılıç gibi sivrilterek bir Tahrib-i Harabat yazacak ve takip edecek. Ziya ki birçok yazılariyle yeni edebiyatın kurucularındandı, yeni ediplerin ellerindeki kültürlü kalemler milletin ruhuna tercüman olmağa başlamışken böyle bir irtica hareketi yapmalı mıydı? Yeni Osmanlılar bir edebiyat üniversitesi kurmak teşebbüslerine geçmişken onun karşısına dikilen bu meyhane neydi? Millete hakikat yerine hayalât ile uğraşmayı tavsiye etmek değil mi! Acemlerin boş hayallerle dolu mısralarını asırlarca taklit etmekten bu millet ne kazandı? Böyle şiirin bize bir faydası var mı? Bunu milli vazife bakımından da, akıl, ahlâk, insanlık ve edebiyat bakımından da o yüksek ve olgun arkadaşına, o hürriyet kurucusuna yakıştıramıyordu. Hele o yanlışlar, o isabetsizlikler, o münasebetsizlikler.. Muhtelif şairlerin şiirleri birbirine karıştırılıyor, koca Erzurumlu Nef'i Vanlı oluyor.

Tahrib-i Harabat'ı kısa bir zamanda bitirerek dostlarına yolladı. Bu kınamaları ve sitemleri şüphesiz görmüş olan Ziya susmakta devam ediyor, onunla bir edebiyat münakaşasına girmekten kaçıyor, belki de şu halinde onu daha çok üzmek istemiyor, fakat bu hareketiyle de, coşan aslanı büsbütün hırçınlaştırıyordu.

Bununla beraber bazı dedikodular uzaktan uzağa onun kulağına geldi. Sözde bu sitemler Nevres'e garezinden ve kendisinin Harabat'a alınmamasından imiş. Hal-

buki o, Nevres gibi adi bir şairle mukayese edilecek şahsiyet miydi? Esasen onun eski tarzda şair tanılmak arzusu yoktu ki. Daha yıllarca evvel bu sahada büyük bir şöhret kazanmış ve Nevres'ten çok büyüklerini kendine hayran etmişken bu şöhreti kendi ayağiyle ezdi ve gazelci Namık'ı öldürecek Kemal adını millet fedayisi bir edip halinde milletin diline ve kalbine yerleştirdi. O, vatan ve millet kadar bu yeni edebiyata da kıymet veriyor ve yalnızca ona hizmet etmeyi düşünüyordu.

Bir de Ziya Bey demiş ki "Düşmanlarıma mahkûm olmaktansa padişahı metetmek ehvendir. Kemal gibi hareket edip de Kıbrıs'a gitsem daha mı iyi olacaktı.." İşte bu sözü anlamadı. Demek ayrıldıkları nokta burasıydı. Kemal Magosa'nın ağır havasını veyahut askerî nezaret altındaki sürgün hayatının neticelerini düşünüp de uslanmağa veya kendini uslanmış göstermeğe kalkışacak mahlûklardan değildi. Bu yolda ölebilirdi de. Eski edebiyat alışkanlığının üzerinde kalan küçük tesiriyle:

Edebiyat ile hürriyete can versem de
Yine bir Namık-ı şeyda yetişir hâkimden

diyebiliyordu.

⁂

Bir gün devam eden şiddetli bir sıtma nöbetinden sonra rahatça bir gece geçirdi. Sabahleyin kalktığı zaman kendini biraz canlı bulmuştu. Köşesinde otururak bir iki gündür el sürülmemiş deste deste kâğıtlarını düzeltmeğe bağladı. Bu kötü hayat eser meydana getirmek için fena değildi. Yalnız, arzu ettiği şeylerin hepsini, bilhassa tetkike muhtaç bahisleri, yapabilmek imkânlarından mahrumdu. Çünkü yanında kitap yok. Bununla beraber hastalıktan aman buldukça uğraşıyor, yemek yemeğe vakit bulamıyacak derecelerde çalışıyor; yapabildiğini yapıyor, yazabildiğini yazıyordu..

İşe dalmış bulunduğu bir sırada genç bir mülâzım hürmetle gülümseyerek odasına girdi. Elinde iki mektup vardı. Birinin zarfı kocaman, öteki minimini. Evvelâ mektuplara sevindi. Fakat genç zabitin nazik ve hürmetkâr davranışı da, ona, hiç ummadığı eller tarafından şefkatle okşanan bir yaramaz çocuk sevinci verdi. Çünkü bu çeşit muameleye alışık değildi. Şimdiye kadar odasına bu gibi işler için girip çıkan, zabitler, çavuşlar, erler, hey lâkayıt suratlı idiler. Bunlardan, zabit olmıyanlar hiç türkçe bilmiyorlardı; diğerleri ise, boşnak, arnavut, arap cinsinden, yarım ve bozuk türkçeli, cahil, alaydan yetişme zabitlerdi. Onların nazarında Kemal'in Katırcı Yani'den farkı yoktu. Emir alsalar, onu adi bir suçlu gibi hiç ürpermeden öldürebilirlerdi de. Bu kayıtsızlık önceleri, büyük ve meşhur türk edibinin bayağı gücüne de gitmişti. Sonradan düşündü ki bu da istibdat idaresinin kendine göre müsbet ve tabiî bir siyasetidir. Millet fedayisi Kemal Bey'in yanına, kendisini tapınırcasına seven münevver ve hamiyetli millet evlâtlarını gönderecek değiller ya!.. Fakat bu zabit, yüzünün ifadesine bakılırsa mutlaka türktü ve münevverdi. O halde bunu nasıl gönderdiler?..

— Oğlum, sen burada mıydın?

— Evet, efendim.

— Nerelisin, nerede okudun?

— İstanbulluyum, efendim, Harbiye mezunuyum.

— Burada daha senin gibiler var mı?

— Birkaç kişi varız, efendim; fakat sizin yanınıza yaklaşmamız yasaktır. Bu emri dinlemiyenler kurşuna dizilecek.

— O halde nasıl geldin?

— Kumandan meşgul ve dalgındı. Bana -galiba arnavut hizmet eri zanniyle- "Şu mektupları Kara Sakallı'ya götür!" deyiverdi. Ben de hemen emrini yaptım.

Genç zabit son derece telâşlı ve heyecanlıydı. Her an dönüp arkasına bakıyordu. Başka hiçbir şey söylemeden hızla çıkıp gitti. Fakat Kara Sakallı, -Bu adı ona her halde ak sakallı olan Şeyh Ahmed Efendi'den ayırmak için takmışlardı- o müthiş zekâsiyle, zabitin yüzünden ve sözlerinden bütün duygularını, fikirlerini okumuştu. Her müddet dalgın ve düşünceli kaldıktan sonra yüzü güldü, eli mektuplara uzandı.

Evvelâ küçük mektubu açtı. Kızından. Yeniden yüzü güldü. Sessiz sessiz gülüyor, tatlı tatlı, içten ve candan gülüyordu. Gören zannederdi ki, elinde mektup değil, kucağında sevgili yavrusu var. Mektup beş on defa okundu. Bırakıldı, tekrar alınıp okundu.

Magosa mahkûmu ailesiyle mektuplaşabiliyordu. Babasından, çoluğundan çocuğundan, ahbaplarından kendisine birçok mektuplar geliyordu. Bazı istediği şeyler de gönderiliyor ve eline geçiyordu. O, bütün bunları, hayatının günlük ve tabiî hadiseleri olarak karşılıyordu. Babasını fazla özlemiyordu. Karısından ayrılmak da ona büyük bir keder vermiyordu. Fakat kızı.. Şimdi on oniki yaşlarında bulunan bu zeki, bu sevimli, bu masum mahlûku hatırlayıp düşündükçe ruhuna bir garip incelik geliyordu. Feride, babasının, halini, hatırını, sıhhatini, rahatını soruyor; babası mektuplarına onun seviyesine inerek tatlı ve eğlendirici cevaplar veriyordu. İşte şimdi mektubuna cevap yazıyor: Burası çok güzel, cennet gibi bir yer. Havası iyi, meyvası, sebzesi, her şeyi bol. Kendisi gayet rahat, hiçbir şeye ihtiyacı yok. Evi saray gibi, sıhhati mükemmel ve mektubundan da belli ki neşesi yerinde.

İkinci mektup Abdülhak Hâmid'den, İçinde bir de resim, genç şairin, üstadın ellerinden öpmeğe gelen resmi. Evvelâ mektubun uzunluğuna baktı. Çocuk gibi sevindi. Gölgesini bile yanında bulamadığı bu ıssız hayat içinde

ne iyi bir arkadaş! Okudukça gönlü karşısına çıkmışda ona teselli veriyor sandı. Gerçekten Magosa dedikleri cehalet zındanından kurtulmuş, bir kültür ve edebiyat meclisine düşmüş kadar memnun oldu. Bir resme, bir mektuba baktı. Mürekkep dediği o siyah nurun, insanın yüksekliğini tasvirde güneş ışığından daha kudretli olduğuna hükmedeceği geldi. Hâmid'in, onun kalbindeki hayaline mektup resimden bin kat daha uygundu. Genç talebesi çalışmalarını anlatıyor, ondan öğüt ve irşad istiyordu. Kemal için, bu memlekette bir Abdülhak Hâmid görmek, en büyük bahtiyarlıktı. Çünkü bu genç en aşağı kendisi kadar edipti ve asıl sevindiği taraf: Onun açtığı yolda edip ve şairdi. Yani onun talebesi ve ne şanlı bir talebe!

Hemen kendi müsveddelerini bir kenara çekerek kalemi kâğıdı eline aldı. Talebesinin bütün suallerini cevaplandırdı, tereddütlerini giderdi. Eski kafaların itirazlarına aldırış etmemesini söyledi. Türlü türlü öğütler verdi. Epiyce uzun bir mektup yazdı. Bitirdikten sonra gene üzerinde keyifsizlik hissetti. Bunun birinci sebebi tedavide ihmal olduğuna şüphe yok. Fakat mahpesinin havası da öyle tedavi ve ihtiyatla sıhhati korumağa meydan verecek belâlardan değil. Dualaın kabul edilmiyeceği bir zamana tesadüf ettiği gibi, tabiatın hükmüne karşı tedbirin de tesir yapamıyacağı bir yere düşmüş. Ancak hatıraların, vatan ve hürriyet sevgisi gibi ideallerin doğurduğu yüksek duygular ruhuna teselli verdikçe öyle sıhhatin, hayatın, gözünde hiç ehemmiyeti kalmıyor.

Bununla beraber başını çok ağır hissediyor, biraz hava almak ihtiyacını duyuyordu. Bir zamandan beri ara sıra zındandan çıkıp, zaptiyeler nezaretinde olmak üzere, dolaşmasına müsaade edilmişti. Başına bir fes almak için kasabaya indi.

Küçük dükkândaki feslerin hepsi tecrübe edildi. Hiç biri başına uymadı. Dükkâncıdan biraz daha büyüklerinin niçin bulunmadığını sordu. Malını beğendirememek ve müşterisini memnun edememek esnaflık gururuna dokunan satıcı:

— Efendi, dedi, sen o kadar büyük fesi nerede bulacaksın?

Mühmel kıyafetli, gerçekten büyükçe kafalı, karışık uzun saçlı sürgün cevap verdi:

— Ya sen böyle bir kafayı nerde bulursun?

ZALİMİN DEVRİLİŞİ

1876 baharının mehtaplı bir gecesinde Boğaziçi'nin durgunlaşmış denizi hafif kürek vuruşlariyle ürperiyor ve Ortaköy Feriye Sarayları önünden kalkan üççifte saltanat kayığı Sarayburnu'na doğru bir padişah ölüsü götürüyordu.

İstibdat ruhu iliklerine kadar işlemiş olan Sultan Abdülâziz, tahta çıktığının ilk yıllarında, oldukça makul bir padişahtı. Devletin kanun ve nizamlarla idaresindeki hayırlı kurtuluş yolunu görüyor ve değerli adamları iş başına getirmekten çekinmiyordu. Fakat zaman geçip de tacı ve tahtı büyük bir hırsla benimseyerek kendisini oldukça kuvvetli hissedince keyfine göre saltanat sürmeğe başladı. Hele Âli Paşa'nın ölümünden sonra, tabiatı büsbütün değişmiş, nazarında en yüksek devlet adamları, israf ve sefahatlerine en geniş şekilde meydan açan vezirler olmuştu. Şahsî zevk ve arzularına tamamiyle boyun eğerek yolsuz israflariyle kendisini ve bütün saray halkını memnun eden Mahmud Nedim Paşa'nın şahsında da ideal sadrazamını bulunca, devletin hamiyetli ve yüksek kudretli adamlarını birer birer feda etmekten çekinmedi.

Tahta çıktığı zaman yirmi beş binden ibaret olan hazine borcunu 250 bine vardırmış bulunuyor, bir yandan da bunu fazlalaştırmaktan hiçbir endişe duymuyordu. Sarayın müthiş masrafları rüşvete yol açmış, muhtelif ellerin delâletiyle valilikler satın alınmağa başlamıştı. Makamlarını yüksek paralarla elde etmiş olan birçok va-

liler, verdiklerini faiziyle almak için, halka her türlü zulmü yapıyorlardı. Başta saray olmak üzere devletin bütün daireleri rüşvet yemekte ve memleket günden güne çökmekte idi.

Tanzimat'la tatbikına başlanan kanun ve usullerin hemen hepsi unutulmuştu. Yıllardan beri devlet ve memleketin kalkınmasına çalışan birçok hamiyetli idareciler, bu hali görerek üzülüyor, fakat Abdülâziz onları iş başında fazla tutmuyor ve sözlerini dinlemiyordu. O artık haşmetli bir kibir ve azamet heykeli, iğrenç bir Allah mukallidi haline gelmişti. Bütün münevverler arasında devletin kurtulmasına biricik çare olarak düşünülen meşrutiyetin kelimesi bile padişahın huzurunda ağıza alınmıyor, kanun, meclis ve mebus sözleri kendisini son derece huylandırıyordu.

Fakat bu halin devamı da imkânsızdı.

Mahmud Nedim Paşa'nın artık tahammül edilemiyecek bir dereceyi bulan uygunsuzlukları karşısında, Padişah, efkârı umumiyeyi tatmin etmek üzere onu azlederek yerine Mitat Paşa'yı getirmiş fakat ancak seksen gün tutmuştu. Büyük Rüştü Paşa Sadrazam olduktan sonra Mitat Paşa adliye nazırlığına getirildi. Bir gece Rüştü Paşa'nın yalısında toplanılarak, Padişaha, hiç olmazsa bir kısım fenalıkların ortadan kaldırılması için bazı kanun ve nizamlar yapılmasına dair bir tasarı sunulması kararlaştırıldı. Tasarıyı Mitat Paşa hazırlıyordu. Sadrazam buna başlangıç olmak üzere Padişaha bazı noktalar arzetmek istemiş, fakat Abdülâziz böyle bir teşebbüsten son derece sinirlenerek çok geçmeden her ikisini de yerlerinden atıp valilikle İstanbul'dan uzaklaştırmıştı. Keyfine göre bir sadrazamın kısa idaresinden sonra mühür gene Mahmud Nedim Paşa'ya verildi.

Kör ve çılgın bir istibdatla şaşkın siyaset tekrar bir araya gelince çok geçmeden feci memleket hâdiseleri baş

gösterdi. Hersek ve Bulgaristan ihtilâlleri büyüyor, maliye işleri yeni çıkmazlara giriyor, memleket içinde ayaklanmalar başlıyordu. Bir yandan şuursuz bir şekilde Rus siyasetine alet olan sadrazam, bir yandan da yeni büyük borçlarla sarayın ve Padişahın sefahatine hizmet etmekten başka bir şey bilmiyordu. İleri gelen devlet adamlarında müthiş bir yeis, gençlikte yavaş yavaş geniş bir hareket başlıyordu. Müslüman olmıyanlar da dahil olmak üzere bütün halk, Padişaha ve Mahmud Nedim Paşa'ya karşı derin bir nefret duyuyordu. Meşrutiyet fikri ve münakaşası artık aşağı tabakalara kadar yayılmış gibi idi.

Vaziyetin tehlikesini gören Abdülâziz, küçük bir hareket üzerine Babıâli'den kaçan kararsız sadrazamını derhal azletti ve Rüştü Paşa'yı tekrar sadrazamlığa, Mahmud Nedim'in uzaklaştırdığı Hüseyin Avni Paşa'yı harbiye nazırlığına getirdi. Mahmut Nedim Paşa ile birlikte tekrar getirildiği adliye nazırlığından istifa etmiş olan Mitat Paşa'yı da gene kabineye aldı ve şeyhülislâmlığa Hayrullah Efendiyi tayin etti.

Hilekâr müstebit gene efkârı umumiyeyi yatıştırmağa çalışıyordu. Son yıllarda keyfinden ayrılmıyan, kibir ve gururundan başka hiç bir şey dinlemiyen padişahın bu hareketi, tekrar iş başına gelen tecrübeli ve hamiyetli devlet adamlarınca malûmdu. Bunlar, yerlerinin devamlı olmıyacağını, bir müddet sonra gene Mahmud Nedim sadrazamlığa gelerek uygunsuzlukların tekrar başlıyacağını pek alâ biliyorlardı. Abdülâziz'in söz dinlemiyeceği, hareket tarzını değiştirmiyeceği, çeşitli tecrübelerle çoktan anlaşılmış bulunuyordu.

Kırk yıllık devlet adamı Mitat Paşa, memleketin iç ve dış durumunu herkesten iyi biliyor, kurtuluş yolunun ancak meşrutiyet sayesinde bulunabileceğine iman ediyordu. Bu fikir onda yıllarca evvel hasıl olmuş ve birçok arkadaşlariyle birlikte Abdülâziz'i eskiden beri iknaa

çalışarak onun arzusu ve hattâ emriyle meşrutiyet kurulmasını temine uğraşmıştı. Uzun zaman sonra bunun imkânsızlığı acı tecrübelerle anlaşılmış, Abdülâziz tahtta bulundukça meşrutiyet idaresi kurulamıyacağı gibi hesapsız israflar ve çılgıncasına keyfî hareketler yüzünden devletin her gün biraz daha çökerek uçuruma doğru yuvarlandığı da açıkça görülen bir vaziyet olmuştu. Binaenaleyh yapılacak şey, Abdülâziz'i tahttan indirerek meşrutiyet taraftarı bir padişah olacağı bilinen ve kendisiyle bunun için çoktan beri temaslarda bulunulan veliaht Murad Efendi'yi çıkarmaktı.

Cesur ve mükemmel bir komutan, değerli bir erkânıharp olan serasker Hüseyin Avni Paşa da çoktan beri aynı fikirde idi. Mahmud Nedim'in hileleriyle zaman zaman Padişahın gözünden düşürülmüş, daha evvel işgal etmiş olduğu seraskerlik ve sadrazamlık mevkilerinden gene Mahmud Nedim Paşa'nın tesiriyle uzaklaştırılarak Bursa valiliğine gönderilmişti. Abdülâziz'e karşı ayrıca şahsî hınçları da vardı. Bu sefer, tekrar harbiye nazırı sıfatiyle kabineye girip İstanbul'a gelirken padişahın değiştirilmesi fikrini kafasına kuvvetle yerleştirmiş ve hattâ, tam bir itimatla, yakın arkadaşları olan Abdi Paşa, Redif Paşa, Kayserili Ahmed Paşa, Harbiye Mektebi nazırı Süleyman Paşa gibi yüksek askerî âmirlerle de bu hususu aralarında kararlaştırmış bulunuyordu.

Bu zatların kabine dışında da pek çok tarafları içten içe faaliyetlerde bulunuyor; ayrıca, edip, şair, münevver, bir çok kimseler de istibdadın yıkılması için ellerinden geleni yapmaktan çekinmiyorlardı. Halk arasında, istibdada açıktan açığa isyanın ilk büyük kahramanı tanılan Koca Namık Kemal'in Magosa zındanında inlemesi ve arasıra kıvılcımları İstanbul'a kadar gelen ateş püskürmeleri derin bir tesir yapıyor; Avrupa'dan döndükten sonra, sokulma teşebbüslerine rağmen, Padişahtan

iyi bir yüz görmiyerek bir kenarda işsiz bırakılan Ziya Bey, hakîmane şiirleriyle, devletteki bozukluğu bütün vicdanlara nakşediyordu. İş başında veya dışında bulunan bütün vatansever devlet adamları da padişahın değişmesi fikrini ittifakla kabul etmiş gibi görünüyorlardı.

Bununla beraber, büyük ve tehlikeli teşebbüsün herkese açılmaması lâzımdı. Hüseyin Avni Paşa, kabinedekilerin bile hepsine haber vermeyip yalnız Mitat Paşa, sadrazam Rüştü Paşa ve şeyhülislâm Hayrullah Efendi'yi bir gece yalısına davet ederek artık fazla beklemenin mânası olmadığını bildirdi. Milletin bu dört kahramanı, bütün hamiyetli vatan evlâtlarının kendi arkalarından geleceğinden emin olarak, işi kat'i karara bağladılar: Yirmi Mayıs Perşembe günü veliaht Murad Efendi tahta çıkarılacaktı.

Bundan iki gün evvel Abdülâziz haber göndererek Hüseyin Avni Paşa'yı saraya çağırdı. Serasker, kararın duyulduğu düşüncesiyle, gitmedi ve hemen o gece karar arkadaşlarını yalısına toplıyarak işi çabuklaştırdı. Asker kuvvetiyle bütün tertibatı aldırmıştı. Buna göre, cülûsu, artık Topkapı'da değil, Harbiye Nezareti'nde yapmak icabediyordu. Salı gecesi, şafak sökerken, Hüseyin Avni Paşa, Redif Paşa'yı Kayserili Ahmet Paşa'yı ve Hasan Paşa'yı alarak Dolmabahçe sarayının etrafını kuşatan askerin başına gitti. Süleyman Paşa'yı da, Murad Efendi'yi alıp getirmek üzere, veliaht dairesine yolladı. Sabahleyin Rüştü Paşa ile Mitat Paşa da doğruca Harbiye Nezareti'ne geldiler.

Hâdise yıldırım hıziyle yayılmış ve her yandan duyulmuştu. Bayazıt Meydanı bir anda müthiş bir kalabalıkla doldu. Vekiller heyetinden çoğu, kendilerine haber gitmeden gelmiş bulunuyorlardı. Çok geçmeden Murad Efendi de Hüseyin Avni Paşa ile birlikte gelip Beşin-

ci Sultan Murad adiyle tahta çıkarıldı ve kendisine bîat edildi.

Kansız kavgasız bir inkılâp, millet için büyük bir şenlik olmuştu. Abdülâziz'in şahsına karşı kimsenin bir kötü niyeti olmayıp onun tahtan indirilmesi bir memleket meselesi sayıldığından kendisine hürmette kusur edilmedi. Bütün milletin gözünden düşmüş bulunduğu için hiçbir hareket ve zarar meydana getiremiyeceği de göz önünde tutularak hakkında mühim bir tedbir alınmadan Beylerbeyi Sarayı'nda oturması ilk kararda düşünülmüş ve hattâ, eğer isterse, Avrupa'ya gitmesine müsaade edileceği de konuşulmuştu. Bütün bunlara dair kat'î bir şekil tesbit edilerek ona göre irade alınmak üzere Sultan Murad'ın cülûsunu müteakip muvakkaten bütün mensuplariyle birlikte Topkapı Sarayında oturması uygun görüldü.

Abdülâziz, Topkapı Sarayına gittiğinin ikinci günü, Sultan Murad'a kendi eliyle yazdığı tezkerede, saltanatı ona terk ettiğini bildirmiş; yalnız, bulunduğu yerin uygun olmadığını söyliyerek başka bir yere naklini istemişti. Derhal arzusu sorulara k, isteği üzerine, bir iki gün içinde, annesi, haremleri, çocukları ve cariyelerinden ibaret üç yüz kişiden fazla mensuplariyle birlikte Feriye Sarayına nakledildi.

Mağrur ve Müstebit Abdülâziz, kaderinin bu cilvesini hazmedemedi. Tahttan indirilişinin altıncı günü sabahı, isyanlar ve buhranlar içinde, -Rüştü ve Mitat Paşaların büyük hüsnüniyetine rağmen belki de müthiş düşmanı Hüseyin Avni Paşa'nın şahsî suikasdiyle- Saltanattan sonra hayatı da terketti.

SUKUT — U HAYAL

Süleymaniye'de bir evin üst katında, batan güneş altında kızıllaşan denizin gül ve menekşe dalgalı sularına bakan bir pencere önünde oturmuş, sol elinin beş parmağı dağınık uzun saçları arasına gömülü, sağ eliyle çenesinin kumral sakallarını tutmuş, düşünüyordu.

Fazlaca sarhoştu. Bir yandan da gene içiyor, fakat beyninin içinden gelerek bütün vücuduna dağılan müthiş başağrısını bir türlü dindiremiyordu. Elini, gayri ihtiyari, masa üstünde yığılı duran günü geçmiş gazetelere uzatarak bir tanesini çekti:

Edîb-i meşhur Kemal Bey'in huzur-u Hazret-i Padişahi'ye çıkmak üzere dün Mabeyn-i Hümayun'a gittiği işitilmiştir...

Keşke gitmese, çıkmasa ve işitilmeseydi!..

Magosa zindanından ayrıldığı gün sanki ilâhi bir iksirle dört yıl önceki sıhhati yeniden vücuduna gelmişti. Bütün çektiklerini unutmuş, İstanbul'a ne sevinçler, ne ümitler, ne hülyalarla dönmüş, fakat ne görmüştü..

Padişah onu görünce sevindi, güzel gözlerinde masum bir çocuk neşesi pırıldadı, hattâ kalkıp kendisini kucaklamak istedi. Fakat işte o kadar.. Eski dostu ile doğru dürüst konuşamadı bile. Beşinci Sultan Murad, beş on yıl önceki veliaht Murad Efendi değildi. Durup dururken ansızın ürperiyor, telâşlanıyor, gözlerini görünmez bir yere dikerek rüyada gibi söyleniyor, âdeta sayıklıyor.

Önceden kararlaştırılıp kendisine de bildirilmiş olan Abdülâziz'in tahttan indirilme gününden iki gün evvel, tüfekli ve süngülü tabur tabur askerlerin, dairesi etrafına yerleştiklerini penceresinden görmüş, teşebbüs duyuldu ve kendisi yakalanıyor sanmış, halinde ani bir değişiklik olmuştu. Biraz sonra, tahta çıkarılmak üzere, kendisini alıp götürmeğe gelen Süleyman Paşa'ya kapısını kapadı, söylenen sözlere inanmıyarak, tıpkı atası Deli İbrahim gibi:

— İstemem, ben padişahlık istemem!

diye bağırdı. Yavaş yavaş vaziyeti öğrenip ikna edildi ise de ahvali tamamiyle tabiîleşmedi. Cülûs merasimini bir rüya âlemi gibi yaşadı. Altı gün sonra amcası Abdülâziz'in feci ölümü onun üzerinde daha fena bir tesir bırakarak hastalığını deliliğe çevirdi.

Tahta çıktığından iki hafta sonra Mitat Paşa'nın konağında vekiller heyeti toplantısı yapılıyordu. Çerkes Hasan adlı önyüzbaşı rütbesinde bir zabit, ansızın içeri dalarak, Hüseyin Avni Paşa'yı iki kurşunla devirdi. Seraskere karşı şahsî garezi olan ve hademeleri aldatarak içeri girme imkânını bulduktan sonra Hüseyin Avni ve Raşid Paşa dahil olmak üzere hademe ve zabitlerle birlikte beş kişiyi öldüren, tutulup heyet-i vekile kararıyle astırılan bu usta katil, dışarda Âbdülâziz'in intikamını almış şeklinde söylendi. Bunun üzerine, diğer paşaların konakları ve her türlü ihtimale karşı, Padişahın sarayı etrafına da koruma kuvvetleri kondu. Sarayının çevresine süngülü askerlerin toplandığını gören Beşinci Murad üzerinde, bu hâdise de ani ve fena bir tesir yaptı.

Memleketi seven bütün devlet adamlarının, bilhassa meşrutiyet kahramanlarının kederi sonsuzdu. Beşinci Murad'la iş görmek imkânı kalmadığı anlaşılıyor, fakat iyileşeceği ümidiyle tedavisi için her şey yapılıyor ve vaziyetin ortalığa fazla yayılmamasına çalışılıyordu. Avrupa'-

dan çağrılan doktorların da tedavide âciz kalması, Padişahın garip hallerinin saraydan dışarıya da aksetmesi, bilhassa bir gün saray bahçesinde gezdirilirken kendisini havuza attığının duyulması, iş başındaki devlet adamlarını acı acı düşündürmeğe başladı.

Gerçi sadrazam Rüştü Paşa ve Şûra-yı Devlet reisi olan Mitat Paşa hemen her türlü işi görmek üzere gece gündüz çalışıyor, başsız devlet idaresinin fazla süremiyeceğini endişe ile idrâk ediyorlardı. Bizzat padişahça yapılması gereken birçok işler birikiyordu, yabancı devlet elçileri itimatnamelerini sunmak üzere bekleyip duruyorlardı. Padişah değiştirilmesinden beklenen büyük memleket gayesi, meşrutiyet ve kanun-u esasi meselesi de neredeyse ortadan kaybolmak üzere bulunuyordu.

Magosa sürgünü, Beşinci Murad'a şehzadeliğinde hocalık yapmış, onu sevmiş, kendisini ona sevdirmiş ve millete istenildiği gibi bir padişah olacağına, tahta çıkar çıkmaz kanun-u esasi yaparak meşrutiyeti kuracağına inanmıştı. Abdülâziz'in indirildiğini görünce bütün bunlara olmuş gözüyle baktı. Zındanından kurtulduğundan beri ve padişahın huzuruna çıkıncaya kadar da başka hiç bir ihtimal düşünmemişti. Şimdi, Murad'ın halinin düzelmiyeceğine kanaat getirilince, bütün devlet adamlariyle birlikte Mitat Paşa da veliaht Abdülhamîd Efendi'nin tahta çıkarılmasını lüzumlu görüyordu. Fakat bu Abdülhamîd daha evvel plânda hiç yoktu. Mitat Paşa, her şeyin kurulmuş olduğunu, bundan sonra tahta geçecek padişahın şahsının teşkilâta fazla tesirli olamıyacağını söylüyordu. Fakat Kemal, bu sinsi ve evhamlı şehzadenin çevirmeğe başladığı dolapları uzaktan görüyor, kendisini de eskiden biraz tanıyor, onun varlığında hem kendileri hem de vatan ve millet için garip tekinsizlikler seziyordu.

İyileşmesine imkân olmadığı kesin olarak anlaşılan hasta padişahın tahtan indirilmesine ve yerine Abdülha-

mid'in çıkarılmasına dair heyeti vekile kararını dinlemek üzere Topkapı Sarayı bahçesinde toplanan büyük kalabalık arasında o da vardı. Sadrazam Rüşdü Paşa, gözleri yaşlı, elinde mendil, ortaya gelmiş ve titrek bir sesle söze başlamıştı:

— Beşinci Sultan Murad Han Hazretleri melek huylu bir padişahtı. Ne çare ki şifa bulmaz bir hastalığa tutuldular...

Titrek ses gittikçe zayıflamış, arkadan hıçkırıklar hüngür hüngür ağlayışlar gelmiş ve sözün sonunu söylemeye Rüşdü Paşa'nın dili varmayarak Abdülhamîd'in cülûsuna dair cümleler Mitat Paşa'nın ağziyle tamamlanmıştı.

Tahta çıkmanın ikinci günü de Rüşdü Paşa saraya gidip yeni padişahla üç beş saatlik bir konuşmada bulunmuş ve huzurdan mosmor bir yüzle çıkmıştı. Arabasına binip yalısına doğru yola koyulduğu zaman boyuna sakalını karıştırmış ve hiç ağzını açmamıştı. Karşısında oturan teşrifatçı Mahmud Bey'in uzun bir sükûttan sonra sabrı tükenerek:

— Efendimiz, yeni padişahı nasıl buldunuz?

suali üzerine:

— Doğruya kanmaz, eğriye inanmaz, işin içinden çıkabilirsen çık..

şeklinde garip bir cevap vermiş ve ilâve etmişti:

— Bilgiç mi bilgiç bilgiç mi bilgiç, bilgiç mi bilgiç.. Allah millete hayırlı etsin. Mitat Paşa bir halt etti ki sorma gitsin..

Bununla beraber kanun-u esasi ilân etmek ve meşrutiyet kurmak vâdiyle tahta çıkan Abdülhamîd, anlayışlı ve milletin kurtuluşunun ancak böyle bir esas teşkilât kanunu ile olabileceğine inanır görünüyordu. Tahta çıkar çıkmaz bu işin hazırlıklariyle meşgul olmağa başladı. Hattâ Rüşdü Paşa'yı kâfi derecede hürriyetçi bulmayarak az-

letti ve yerine, hürriyet ve meşrutiyet fikrinin babası olan Mitat Paşa'yı getirdi. Kemal'i de Şûra-yı Devlet âzası yaptı ve Kanun-u Esasi'nin müsveddesini hazırlayacak komisyona Ziya Bey'le birlikte memur etti. Bu hareketler, Kemal'in ve bütün milletin duyup da inanamıyacakları kadar büyük ve mesut inkılâplardı. Hattâ Padişah eski Magosa sürgününe karşı en büyük saygıyı gösteriyor, onu haftada bir iki defa saraya çağırarak uzun uzun konuşuyor fikirlerinden faydalanıyordu.

Kemal ve Ziya Bey'lerin yardımları ve Süleyman Paşa'nın değerli gayretleriyle hazırlanan Kanun-u Esasi tasarısı nihayet heyet-i vekileye verildi. Padişah kanuna bir madde ilâve ettirdi: Devletin nizam ve asayişi namına, tebaasından istediği herhangi bir kimseyi derhal hudut dışına çıkarabilecekti.

Kimsenin gözüne ehemmiyetli görülmeyen bu yüz onüçüncü madde, derhal eski hürriyet kahramanları iki büyük şair arkadaşın ruhlarını harekete geçirdi. Ziya Bey hemen Mitat Paşa'ya koşarak niçin reddedilmediğini sordu ve:

— Maksadı anlıyorum, dedi, istemediğiniz adamları icabında İstanbul'dan uzaklaştırmak için o fıkrayı siz de herhalda münasip görmüş olacaksınız. Fakat emin olunuz ki ilk önce size tatbik edilecek.

Mitat Paşa, Padişahın bu hususta fevkalâde ısrar ettiğini söyledi ve reddedildiği takdirde kanun-u esasi ilânı işinin daha çok gecikmesi ve belki de büsbütün durdurulması ihtimalinden bahsetti.

Abdülhamîd'in karakterini çok iyi anlıyan ve bütün iltifatlarına rağmen bir türlü itimat edemiyerek ilerki hâdiselere dair şüpheler ve ıstıraplar içinde kıvranan Kemal de bu fikrini Mitat Paşa'ya açtığı zaman belki çok samimi fakat biraz da safçasına bir cevap aldı:

— Ne yapabilecek? Elinde hiç bir kuvvet yok!

ESKİ İNKILÂPÇI
VE
YENİ MÜSTEBİT

Kanun-u Esasi, Padişahın bir yazısiyle birlikte, Mabeyin başkâtibi Said Bey tarafından Babıâli'ye getirilerek avluda binlerce halk önünde okundu. Sadrazam olan Mitat Paşa, coşkun ve candan bir nutuk söyliyerek sonsuz alkışlarla karşılandı; ve mesut hâdiseyi yüzbir pare topla bütün memlekete ilân ettirdi. O gün, törenler, tebrikler, teşekkürler; o gece donanmalar, fener alayları oldu.

Bundan pek az sonra, büyük devlet adamı ve millet babası, ikinci olarak sadrazamlığa getirilişinin beşinci haftasında, bir sabah ansızın Saraya çağrıldı. Paşa Dairesi denilen sadrazama mahsus bekleme salonunda çokça kalmıştı. Huzura çıkmak için haber göndermiş, âdete aykırı olarak, bir saatten fazla zaman geçtiği halde kabul edilmemişti. Mabeyincilerden biri vasıtasıyla tekrar haber yolladı ve çok işi olduğundan daha fazla beklemeğe vakti bulunmadığını arzetti. Bunun üzerine, oturduğu salona dört yaver gelerek, kendisine, tevkif edildiğini ve derhal sadrazamlık mührünü teslim ederek sürgüne gideceğini bildirdiler. Dolmabahçe Sarayı önünde duran İzzettin vapuru birkaç saat sonra demir alarak Mitat Paşa'yı İtalya sahillerine doğru götürmek üzere Marmara'ya açıldı.

Bu ne demekti? Bir yandan kanun-u esasi ilânı, meclis açma hazırlıkları, memleketi kurtarma teşebbüsleri, bir yandan, bu faaliyetlerin ruhu olan asil şahsiyetin memleket hudutlarından dışarı atılması.

Dış politika da çok sıkıntılı idi. Uzun zamandan beri çeşitli elemanlariyle sinsi sinsi çalışan Rusya, devletin başına muhakkak feci bir iş çıkaracaktı. Fransa ve İngiltere "Hasta Adam" ı Rus akbabasına kaptırmamak için başında kartal gibi bekliyorlardı. Memleket içinde isyanlar, kargaşalıklar, her türlü hırsızlık ve yolsuzluklar vardı. Kanun-u esasi ve meşrutiyetin ilâniyle bütün bunlara çare bulmak yolunda esaslı faaliyetlere imkân verilmiş olacaktı. Böyle bir zamanda, bu hususlarda en kudretli ve selâhiyetli bir tek adam varsa o da Mitat Paşa idi. Hal böyle iken...

Halk arasına kasden yayılan dedikodular çoktu: Mitat Paşa, Padişaha isyan etmiş, süikast hazırlamış, Osmanlı hanedanını kaldırarak cumhuriyet kuracakmış, kendisi de padişah olacakmış vesaire.. Bütün bu acılıkların ve iğrençliklerin altında bir hakikat vardı: Ömrünü devlet ve millet yolundaki hayırlı işlere vakfederek kırk yıllık muvaffakiyetlerle dolu bir tarih yapmış olan devlet ve millet adamı, hürriyet ve meşrutiyet babası Mitat Paşa, vatanına yaptığı hizmetleri taçlandıracak en yüksek vazifesine henüz el atmış olduğu bir sırada ve kendisinden en faydalı işlerin bekleneceği bir çağda, vatanının toprağı üzerinde yaşamaktan ve havasını teneffüs etmekten bile mahrum ediliyordu.

Bu sırrın içyüzünü hakkıyle bilen, hiç şüphe yok, yalnız padişah Abdülhamid'di. Fakat, onun Şura-yı Devlet âzası bulunan eski Magosa sürgünü de bu işi kendi kanaatine göre mükemmel biliyor, hiç olmazsa herkesten doğru olarak seziyordu. Mitat Paşa'nın ne sultana isyanı vardı ne de hanedana suikasdı. Onun bütün kabahati, meşrutiyetçi

bir devlet adamı hürriyetçi bir millet babası olmasından ve yeni padişahın ilk istibdat temayüllerine resmen cephe almış bulunmasından ibaretti. Devlet teşkilâtındaki kırk yıllık tecrübesi, dünya siyasetindeki isabetli bilgi ve kavrayışı ile bu hususta bir kuvvet olduğunu da göstermiş; Abdülhamîd'i âdeta kolundan tutarak tahta çıkarmış ve ondan millet namına sözler almıştı. Bu sözleri, hem şeref ve hem de tahtın elde bulundurulması namına muhakkak yerine getirmek lâzımdı. Aksi takdirde Abdülhamîd de Beşinci Murad gibi ve Abdülâziz gibi olabilirdi.

Büyük vatan şairi, onunla konuşmalarında, bu evham ve ıstırabının çok çabuk farkına varmıştı. Abdülhamid tahttan indirilen iki padişahtan sonra, kahraman millet evlâtlarının sayesinde tahta çıktığını hatırlıyarak günün birinde tıpkı amcası ve ağabeysi gibi gene bunlar tarafından indirilebileceğini düşündükçe buhranlara tutuluyor, çıldıracak oluyordu. Bundan dolayı, Beşinci Murad'ı daha doğrusu Abdülâziz'i tahtından indirenler, onun gözüne harikulâde cin ve şeytan kudretleri, cehennem zebanileri gibi görünüyordu. Bunlar, hayatta, onun etrafında, hele yüksek mevkilerde bulundukça onun gönlüne huzur ve gözlerine uyku haram oluyordu. O, bütün bunları ve tahttan indirme hâdisesiyle uzaktan yakından ilgili olanların hepsini mimlemişti. Nitekim yalnız Mitat Paşa ile kalmıyarak çok geçmeden birer birer diğerlerine de musallat olmağa başladı. İlk istediği, hırsla ve çıngınlıkla arzu ettiği şey, bunların gözönünden ve iş başından uzaklaştırılmalarıydı. Garip bir hanedan ananesi ve sultanlık gururu ile bunlara karşı kanlı bir intikam duygusu beslemekte olduğuna da hiç şüphe yoktu. Hattâ bu duygu ve ittiham hududu nerelere ve kimlere kadar uzanıyor, orası da meçhul...

Zavallı vatan şairi, İstanbul'a döndüğü günden beri ne bedbaht, ne perişandı: Müthiş ve maddi olmaktan zi-

yade ruhi olan başağrısından bir türlü kurtulamıyor, içinde, gece gündüz birbirine uymıyan feci fikirler ve hayaller çarpışıp duruyor ve kendini bir türlü avutamıyordu. Hele Mitat Paşa'nın memleket dışına sürülüşü onu büsbütün berbat etmişti. Mitat Paşa onun en çok sevdiği, vatan ve millet namına güvendiği, yüksek değerlerine inandığı ve hiç çekinmeden dayandığı bir destek, bir huzur ve ferahlık kaynağı, bir ümit sabahı idi.

Abdülhamîd'i eskiden beri tanıyordu. Çocuklarının hocası sıfatiyle veliaht Murad Efendi'nin dairesine gidip geldikçe saray ve şehzadeler hakkında da geniş bilgi edinir ve milletin istikbaline ait samimi bir tecessüsle bunları daha iyi tanımak, elinden gelirse yetiştirmek isterdi. Veliahtın çocuklarını okuturken daha çok kendisini yetiştirmişti. Murad gerçekten asil ruhlu, bilgili, anlayışlı, bilhassa istibdattan nefret edici idi. Bu vaziyet dolayısiyledir ki bütün fikir ve mücadele arkadaşlarıyla birlikte Kemal'de devletin ilerisine ait büyük ümitlere kapılmıştı. Fakat. bütün bu meziyetleri ve bilhassa padişah namzedi olması dolayısiyle Abdülâziz Murad Efendi'yi sıkı bir kontrol altında bulundurur, bir tarafa çıkarmaz, kimse ile temas ettirmezdi.

Hasis, sefih, çirkin, her bakımdan meziyetsiz ve gösterişsiz bir şehzade olan Abdülhamîd ise, hem bu vasıfları hem de padişahlığa uzaklığı dolayısiyle kendinden bir şey ümit edilmez ve hareketlerinde serbest bırakılırdı. O da bu imtiyazından faydalanır, saray ve hanedan muhiti içinde simsarlık, dışında en şımarık paşazadelerle birlikte adi bir şekilde hovardalık yapar; arasıra amcası Abdülâziz'e, bütün kardeşleri, bilhassa ağabeysi hakkında münasip haberler vererek mütevazi bir casusluk stajı ile para çekmeyi de ihmal etmezdi. Bunlardan arta kalan zamanı olursa onu da gizli gizli, falcılar, hocalar büyücüler arasında geçirerek bir gün kendisine nasip olabileceğini hiç

aklına getirmeğe cesaret edemediği padişahlığa dair hülyalarla meşgul olurdu.

Bazı kadınlar arasında, bilhassa Abdülâziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan üzerindeki tuhaf sempatisinden başka hiç kimsenin yanında itibarı olmayan bu esrarlı adamı herkes gibi Kemal de sevmemişti. Dünkü fitneci, tefeci, üfürükçü şehzadenin, bugün, talihin umulmadık bir sevkiyle, padişah olmasına bir türlü tahammül edemiyor, konuşmaları esnasında babasının söylediği çok doğru bir sözü hatırlıyordu: "Amcasiyle kardeşi horoz döğüştürdüler, tüyleri buna kaldı." O zaman kafasına hücum eden korkunç hayaller içinde, yeni padişahı, hem kendisi, hem arkadaşları hem de bütün millet için tekinsiz buluyordu. Fakat o, takdir ettiği edip Kemal Bey'den iltifatını esirgememişti.

Bununla beraber bu iltifatlar da son günlerde azalmıştı. Ziya Bey'in Paşa olarak, Berlin elçiliği derken Suriye valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılması ve çok geçmeden Mitat Paşa'nın Avrupa'ya sürülmesi hâdiselerinden sonra, yeni padişah, onun gibi daha birçok kimselerle ansızın teması kesmiş, kendi kendine büyük işler yapmağa başlamış ve nihayet Rusya ile harp açmış bulunuyordu. Kanun-u Esasi'yi, ruhunun tam zıddına olarak, ne cinayetlere alet etmemişti!.. Gün geçtikçe Sultan'ın yeni bir umulmadık hareketi görülüyor ve Rüşdü Paşa'nın sözleri Kemal'in beyninin içinde uğultularla tekrarlanıyordu. "Yeni Efendimiz, hatıra gelebilen bütün kusurları ve kötülükleri kendinde toplamıştır.."

Evet, onun sinsi hareketlerine ve riyakâr sözlerine şimdi daha açık mânalar verebiliyor, saraya çağrılmalarındaki konuşma üslûbunu ancak şimdi hakkiyle anlıyabiliyordu. Abdülhamîd'in, kendisini sevdiğine ve sevebileceğine zaten inanmamıştı. Gerçi onun can düşmanları, Aziz'le Murad'ı tahttan indirenler ve kendisini tahta çıkaran-

lardı. Kemal'in mukadderatı onu bu hâdiselerden uzak bulundurdu. Binaenaleyh padişahın doğrudan doğruya hıncına hedef olanlar arasında değildi. Fakat eğer İstanbul'da bulunsaydı bu işlere karışmayacak mıydı? Bu sorunun cevabını kendisi kadar o cin fikirli padişahın da bildiğine şüphe yoktu. Esasen Mitat Paşa'nın temsil ettiği siyasî rejimin fikir ve matbuat sahasında Kemal'den daha büyük mümessili kimdi? Yalnız, kendisine musallat olmak belki biraz daha tehlikeli. Çünkü o bir idare adamı değil, bu fikir üstadı, bir millet fedayisi olarak tanılmıştı. Hangi hareketinden dolayı ittiham olunacak, nasıl mahkûm edilebilecekti?

Evet.. Meğer bütün o iltifatlarla dolu saray konuşmaları, birer yoklama değil miymiş! Koca padişah bir gün sırnaşık bir çocuk yaltaklanışı ile kendisine ne soruvermişti:

— Kemal Bey, doğru söyle, beni mi çok seversin, biraderi mi?..

Onun, biraderi, yani Beşinci Murad'ı sevdiğinde hiç şüphe yoktu. Fakat Abdülhamîd bu suali niçin soruyor? Acaba Murad hakkındaki sevgisini kendisine karşı bir saygısızlık ve sadakatsizlik şeklinde mi görüyor? Onu tekrar tahta çıkarmak için gizli gizli uğraşanlar arasında mı sanıyor? Yoksa Kemal'den, eski hürriyet ve meşrutiyet mücadeleleri için, af dilemesini ve bundan sonra böyle şeyler yapmıyacağına dair söz vermesini, yani kendisine karşı bir sadakat yemini etmesini mi bekliyor? Bakışlarında âdeta bu arzunun ifadesi okunmakta ve buna mukabil candan vaitler belirmekte.. İhtimal ki onun gönlüne göre söz söylese ve buna kendisini ikna etse, Padişahının her mânada en yakını olabilecekti. Fakat o, aslında ne Hamîd'i ne Murad'ı seviyor, ne de böyle bir yakınlık istiyordu. Murad'ın şahsında sevdiği şey, vatan, hürriyet ve meşrutiyetten ibaretti. Bunların tecellilerini

kendisinde gördüğü takdirde Abdülhamîd'i de aynı derecede sevebilirdi. Bununla beraber böyle bir izaha girişmek padişaha karşı saygısızlık ve küstahlık olur. Zaten Hazret bu mefhumların müdafaasını kimseye bırakmıyor ki.. O halde "Efendimizi severim" denebilir... Fakat bu bir yalandır.. Hayır.

— Yavuz Sultan Selim'i severim, Efendim!

Tam bir samimiyet ve soğuk kanlılıkla verilen bu cevap Abdülhamîd'i âdeta dondurdu. Alaycı dudakları zoraki bir gülümseyişle gerildi. Büyük atasına karşı gösterilen sevgi ve takdirden gene kendisine bir hisse çıkararak memnun görünmeğe çalıştı.

Şimdi anlıyordu ki bu bir imtihanmış, hem de en kötü not alınan bir imtihan.

Ya başka bir günkü suali:

— Kemal Bey, Muzika-yı Hümayun'u ıslah ettim. Siz nasıl buluyorsunuz?

Dışarda, saray kapısının önünde, Muzika-yı Hümayun, Padişahın musiki hocası Paul de Sap tarafından yapılan ve bizzat Abdülhamîd tarafından üzerinde işlenen Marş-ı Sultani'yi çalmakta.

— Fena değildir, Efendimiz.

Yanlarında bulunan Damat Mahmud Paşa atılıyor:

— Fena değildir ne demek? Muzika-yı Hümayun gibi bir musiki takımı Avrupa'da bile yoktur.

Hayır, namussuzluk:

— Muzika-yı Hümayun gibi muzikalar Avrupa'nın en adi şarkılı kahvelerinde bile vardır. Padişah huzurundayız, padişahlara yalan söylemek ahlâksızlıktır.

Mahmud Paşa içerliyor, köpürüyor, ve Padişah kapatıyor:

— Kemal Bey'in hakkı var.

Evet, bunlar hep imtihanmış. Ve şeytan padişah bunun gibi birçok konuşmalarla Kemal'in bütün ruhunu tetkikten geçirmiş, notunu ve hattâ kararını vermiş. Şüphesiz ki vatan ve millete karşı yapılacak büyük hareketlerin arifesindedir.

Bir müddetten beri peşinde yaşı ve kıyafeti değişik adamlar dolaşadursun; vatan şairi, yalnız bildiklerini ve düşündüklerini değil, sezdiklerini de her yerde açıkça söylüyordu. Vaktiyle Abdülâziz'e yöneltilen ve birer ayet kutsallığıyla halk arasında dilden dile geçen kılıç gibi mısralar şimdi Abdülhamîd için de harekete gelmişti.

MİDİLLİ SÜRGÜNÜ

Safo'nun aya karşı kitara çaldığı ve Alkeos'un yıldızlara derdini söylediği sahillerde, bu mesut zamanlardan yirmi beş asır sonra, bambaşka bir şair dolaşıyordu.

Esmer bir akşam, gökler bulutlu. Ufuklardan koparak ardısıra ilerliyen kirli yeşil dalga kavisleri, kireçli kumsalda boğuk fışırtılarla dağılıp köpük haline geliyor. Dalgalara, göklere ve yıldızlara karşı en mutlak bir duygusuzlukla lâkayt kalan şair, kafesinin bir köşesinden ansızın kalkan kızmış aslan gibi, bir zeytin ağacının kökleri üzerinden fırlıyor, biraz ötedeki ağaca doğru hızla ilerliyor, neredeyse alnını çarpacak. Sonra dönüyor, aynı yürüyüş. Elleri arkasında, paltosunun etekleri, uzun saçları ve sakalları serin rüzgârda uçuyor. Dudaklarında nefretler, lânetler, küfürler.. Alaca karanlıkta uzun mesafelere bakan, fakat hiçbir şeyi seçemiyen gözlerinin önünde geçmişe ait sahneler, hatıralar, tedailer..

Magosa'dan İstanbul'a döndükten sonraki hayatı uzun bir buhran devresiydi. Bir gün yeniden, kendisini, tanıdığı İstanbul hapisanesinde buldu. Bir müstantik garip garip sual soruyor :

— Erkânıharp Rifat Bey'i bilir misiniz?

— Bilirim.

— Ne münasebetle bilirsiniz?

— İkimiz de biraz yazı yazarız. Osmanlı şairlerinın en büyüklerinden biri olan Nef'i:

Ehl-i dil birbirini bihnemek insaf değil

demiş de onun sözüne uyarak görüşmüştük.

— Rifat Bey'in de sizin aleyhinizde bir şahitlik mektubu var.

Oda bir kere başına dönüyor. Kendi kendine "Eğer Rifat da casus olduysa bundan böyle.." diyerek konuşmayı kesmeyi düşünüyor. Fakat biraz sonra kendini topluyor:

— Nasıl şahitlik mektubu imiş bakalım?

Herif eline bir kâğıt tutuşturuyor. Okuyor: Çok sevdiği dostu Manastırlı Rifat'ın hususi ve gelişigüzel yazılmış bir mektubu. Bütün dünya kalbinin üzerine çöktükten sonra birden kalkmış gibi ferahlıyor:

— Bu kâğıtta ne varmış?

— Nasıl ne var? İşte, "Bir hâdise ikileşti mi mutlaka üçleşir" manasında bir mısrağ okumuşsunuz.

— Ben size öyle bir mısrağ okumadım dedim mi? Nerede okumuşum? Niçin okumuşum? Onu söylesenize!

— İşte Rifat Bey "orasını hatırlamadım" diyor ya.

— Öyle dediğini görüyorum. Mısrağı Rifat Bey'in hatırlayamıyacağı bir yerde okuduğum için mi mes'ul olacağım?

— Hayır, a canım, baksanıza, Rifat Bey "Kemal budaladır" diyor.

— Ben de "Rifat eşektir" derim. Birbirine sövdüler diye soruşturma yapacaksanız o başka lâkırdı!..

— Hayır, Efendim, çünkü... Budala demek hakkında söylenen sözler kendisinden umulur demek değil midir ya?

— Hiç de değildir. İsterseniz siz o mânayı verir de mahkemeye öyle gönderirsiniz.

— Yok, maksadım izahat almaktı. Kâğıdın aslında bir ehemmiyeti yok.

— İdrâk buyurduğunuza ikimizin tarafından da teşekkür ederim.

— Bana kalırsa şu konuşmayı soruşturma kâğıdına bile yazmıyalım.

— Hükümet utanmazsa yazabilirsiniz.

— Yok, yazmıyalım, yazmıyalım..

Birkaç gün sonra cinayet mahkemesi, Millet Fedayisi Kemal Bey suçlu iskemlesinde.

Damat Mahmud Paşa eliyle Abdülhamîd'e bir curnal verilmiş. Bunu altuncu Kostaki adlı bir rum yazmış. Kemal Bey bir yerde sohbet esnasında "İkileşen hâdise mutlaka üçleşir" mânasında bir mısrağ okunuşmuş. Bu da şu demekmiş: İki padişah tahtından indirilirse üçüncüsü de indirilir. Aziz'le Murad indirildi, Hamîd de indirilecektir.

Mahkeme reisi Samipaşazade Suphi Paşa. Bu zatın oğlu Ayetullah Bey'le Kemal arasında âdeta düşmanlık meydana getiren bir macera da vardı. Padişah reisi çok iyi seçmiş, bu adam Kemal'i mahkûm etmekle hem şahsî intikamını alacak hem de Sultana yaranmış olacak. Kim bilir daha ne yüksek mevkiler elde edebilecekti. Mahkeme gününden bir gece evvel, bir Hünkâr yaveri, Suphi Paşa'nın evine misafirliğe geldi. Bu vesile ile Padişahın yüksek teveccühlerini bildirdi. Fakat, Suphi Paşa, alçaklıklarla dolu kirli bir devir içinde yüksek bir ahlâk gösterdi. Bütün şahsî menfaatleri, intikam duygularını, yükselme ihtiraslarını çekinmeden ayak altına alıyor; manasızlıkları ciddiyet ve nefretle ortadan kaldırıyor: Beraet.

Yalnız, vatan şairinin yakası gene bırakılmadı. Umumi hapisanede ayları geçen bir misafirlik. Nihayet karar veriliyor: Mahkûm değil, ancak İstanbul'da bulunamaz.

Biraz uzaklarda nereyi isterse gidip oturacak. Kendisine yol parası verilecek, ayrıca maaş da bağlanacak.

Midilli'yi istedi ve işte Safo'nun şiirli adasında. Burası cennetten ayrılmış da insan oğullarını karşılamak için yer yüzüne inmiş zannolunacak kadar güzel bir yer. Yalnız bir fenalık var, ahlâkını bozacak: Meğer devlete hiç bir iş görmeden maaş almak ne tatlı şeymiş. Bunun adı: İkamete memur olmak. Edib-i şaîr Kemal Bey, padişah hazinesinden verilen beş bin kuruş maaşla Midilli'de oturmağa memur: Hürriyet aslanı altın kafeste..

⁂

Oturduğu ev, kibirli âşık gönlü gibi, aşağıya meyli pek güç hissolunur bir yokuş üzerinde. Önü, oldukça geniş bir meydan, meydanın ötesinde bir cadde var; iki tarafına iki sıra zeytin ağaçları dikilmiş. O lâtif renkleri dalgalana dalgalana aşağıya doğru aktıkça soldan sağa asılmış bir zümrüt hamayil şekli bağlıyor da insanın gözünün nurunu arkasından çekiyor. Zeytinlerin daha ötesinde ve biraz daha yüksek bir yerde üç beş çınar; her biri göklere baş çekmiş. Hiçbir meyvası olmıyan büyüklerin henüz yetişmeğe başlıyan genç kafalara eğri bakışı gibi, o kurumlu çınarlar da, o mübarek zeytinleri bulundukları yüksek mevkiden hor gören gözleriyle ezmeğe çalışır gibi görünüyor. Çınarların biraz ötesinde Hasan Paşa Köşkü var. Köşk ufak bir şey. Daha yeni tamir olunuyor; mamafi yaptırıcısı olan Hasan Paşa merhumun şanını taş haline gelmiş bir sembol ile gözlerde canlandırmak için meydana getirilmiş zannolunur.

Bu Hasan Paşa, Birinci Abdülhamîd zamanında kaptanpaşa ve Üçüncü Selim Zamanında sadrazam olan meşhur Cezayirli Hasan Paşadır ki, şimdi köşkü yüksek bir yerden deryaları ayağının altında titrettiği gibi, kendi de, yıllarca, bulunduğu yüksek himmet ve hamiyet mevkiin-

den denizlere hâkim olmuştu. Köşkün bulunduğu mevki dünyada bulunmaz yer. İki tarafını iki liman kucaklamış, iki cihetine yukarıdan iki dağ kanat germiş.

Sevginin, gamdan, kederden uzak bir köşesini arıyanlar buraya gelsin. İnsan, akşamüstü gidip de bir tarafına oturdu mu gözünün önüne gelen seyir yeri gönüldeki elemlerin hatırlanmasına meydan vermiyor. Sanki rüzgârında bir hassa var, nefes ile göğüse girip çıktıkça bulabildiği kederleri toplayıp yokluk âlemine sürüyor. Seyirci, mevkiin nezaretine, güzelliğine, şekline, vaziyetine bakıyor da kudretten, ruhu zevk âlemlerine götüren böyle bir taht yaratılmış diyeceği geliyor. Köşkün önü Boğaziçi'nden biraz daha geniş bir deniz. Daha ötesi Anadolu dağlarıdır; ama sevimli korkunç dağlar! Vatan hududunun bir tarafına büyük bir gururla kurulmuş, seyreden gözlere bile "Beni parça parça etmedikçe bundan ileri geçilmez" diyor da yetiştirdiği kahramanlara bu suretle bir benzeyiş gösteriyor.

Oturduğu odadan sağ tarafa bakılınca Midilli şehri görünüyor. Denizden karaya doğru parabole yakın bir şekle girmiş. Magosa ile varoşu bir insan şeklinde tasvir olunsa iç liman o çehrede nasıl bir ağız gibi görünürse, Midilli de bir insan çehresi sayılsa, bu liman ağız değil, o çehrede burun zannolunur.

Rüzgâr sertçe olduğu zaman bu tabiî liman her liman gibi dalgalar içinde kalıyor; zelzeleye uğramış bir kayalığa benziyor. Fakat rüzgâr kesilince limanın bazı yerleri, hafif hafif, bayağı alın çizgisi kadar ince dalgalarla oynuyor. Bazı yerlerde bütün bütün, saf, berrak bir hale geliyor. Umumi manzarası tesadüfen ötesine berisine irili ufaklı endam aynaları atılmış geniş bir çimenliğe benziyor.

Midilli'nin en mâmur yeri hıristiyan mahallesi. Memleketin en güzel tarafını tutmuşlar, içlerine karışan frenkler o güzel yerlerin güzellerinden güzelini ele geçirmişler;

yurdun bir ufacık nümunesi de orada teşekkül etmiş duruyor. Limanın her tarafını ufacık bir dağ çevirmiş, öyle bir dağ ki alçak gönüllü bir olgun adam karakteri gibi yüksekliğe meylini hissettirmemeğe çalışırcasına hafif hafif yükseliyor. Limanın ortasına kadar Midilli şehri uzandığı gibi, yarısından ötede, bir ikisi deniz kenarında ve birkaçı da dağ üzerinde, birbirine benzer, onar dakika mesafeli, güzel güzel köyler var. Köylerin araları, nefis bahçeler, âlâ köşklerle süslenmiş. Binaların hepsi beyaz boyalı olduğundan uzaktan kârgir gibi görünüyor. O kadarcık ufak bir yerde bu kadar çok mâmurluk eserleri Midilli'yi Boğaziçine tercih ettirirse yeri vardır. İnsanın, esrarlı bir tabiat kuvveti Avrupa'dan ufacık bir kıta koparmış da sürüklüye sürüklüye buraya getirmiş diyeceği geliyor.

Evinin sol tarafında bir iki duvardan başka bir şey görünmüyorsa da o duvarların arkasında gözleri sürükliyecek bir hayli tabiat ve sanat güzellikleri mevcut. Bu güzelliklerin birincisi kale ki, hükümdar tahtı gibi şehrin en yüksek mevkiine kurulmuş, o dehşetli gösterişiyle denizleri karaları korkutuyor. Magosa kalesinin yarısından büyücek ve onun birkaç misli kadar harap. Sekiz on yıl önce şiddetli bir zelzeleden yıkılmış, içinde kırk elli kadar ev ancak kalmış, onlarda da müslümanların fukara takımı oturuyor.

Memleketi görmek için en münasip yer kaledir. Kaleden doğuya dönülürse Anadolu dağları, güneye bakılırsa liman görünür. Şimale bakılınca bir dağ göze çarpar ki vaziyeti güzelse de limana bakan dağ gibi mâmur ve süslü değildir. Dağların biri tavus gibi zinetli, biri koyun gibi güzel.

Gelelim kalenin cenup cihetine: Burası islâm mahallesidir. Zavallı milletin hali gibi daima yukardan aşağı doğru giderek sona varıyor; hıristiyan mahallesi gibi mâmur değilse de bek öyle harab da değil. Zevk-i selimle yapıl-

mış nefis kahvehaneleri var. Mahallenin bir tarafına diğer bir liman girmiş ki şekli ve büyüklüğü ötekinin aynıdır. Sanki Tanrı kudreti, birini yarattıktan sonra beğenmiş de bir de eşini vücuda getirmiş. Sanki ana vatan o güzel yavrusunun tek olmasına kanaat edememiş de ikiz doğurmuş. Sanki birinin güzel aksi, karşısında mücessem bir timsalini peyda etmiş. Birbirine o kadar yakın sokulmuşlar ki aralarına bir engel girmiş iki düşkün âşık hazin hazin ağlayarak birbirine sarılmaya çalışıyor denilse yerindedir. Bu limanın ötesinde diğer bir liman daha var; fakat hayal mayal görünüyor. Güya berikilerin güzelliğinden utanmış da kendisini güzellerden saklamağa çalışıyor.

Güneş batınca havaya hafif ve hazin bir karaltı çökmeğe başladı. Penceresinin karşısında olan Anadolu dağlarından ayın bir kenarı göründü; öyle bir şekilde ki pembe yakuttan dökülmüş bir hilâle benziyordu. Gittikçe büyüdü; bununla beraber pembeliği de şafak bulutlarından, Amerika güllerinden, Hind papağanlarından aşağı değildi. O şahane azamete, o tatlı renge baktıkça kudretin eli Midilli'ye mahsus olmak üzere mehtaptan parlak, ilkbahar çiçeklerinden renkli bir güzellik tablosu yaratmış, biz onu görüyoruz da ışıklı ay zannediyoruz diyeceği geliyor. O tabiat harikasını hayran hayran seyre dalmış, tatlı bir heyecanla neden o kadar haz duyduğunu bile unutacak bir hale gelmişti ki birdenbire gözünün önündeki manzara değişti. Hemen bütün dünyanın başka bir hal aldığını sandı. Meğer o nurdan yapılmış mehtap vaziyetini değiştirmiş, Hasan Paşa Köşkü'nün bir tarafına kurularak o güzel zeytin ağaçlarını gölgesinde yaşatır gibi görünen yüce çınarların yapraklariyle karşı karşıya gelmiş. Gözünün önüne zümrütten bir bulut inmiş de içinden yağmur taneleri yerine elmas parçaları dökülüyor zannetti.

Bu gözleri çeken manzara da birdenbire kayboldu. Mehtap biraz daha yükseldi, nurları limanın ağzına doğru aksetmeğe başladı. O aksin suda hasıl ettiği şey, bizim eski şairlerin teşbihi gibi, gümüş selvi değil; Alman ediplerinden birinin düşündüğü gibi, iki karayı birbirine bağlamak için yapılmış elmaslı zincire de benzemez. Kayalıklar arasından akan şeffaf bir ırmak, evliyaların gözleri önüne açılmış nurlu hakikat yolu tasavvurlarına bile kıyas kabul etmez. Mübarek nur, denizin yarısını kaplıyor da, dünyanın yarısını kuşatmağa başlıyan medeniyet ışığını andırıyor. Gûya denizin akışı bir taraftan o ziyayı alıp götürmeğe çalışırken toprağın metaneti koyvermemeğe uğraşırmış gibi, daima ışığın yansıması limanın içine doğru yayılıp gidiyor da gene liman ağzındaki karalardan ayrılamıyor. Eğer bu hal biraz zaman sonra kaybolmasa etrafa dökülüp dağıtılmakla tükenmek şanından olmıyan ilmin nur âlemferinden yere düşmüş bir parlak nümunesini gördüm diyebilecek. Hele deniz o geceki kadar sakin olursa ufacık ufacık dalgaların her biri su sathının durgun taraflarına yürüdükçe, binlerce kız, birbirine kol atarak, arkaları üzerine denizde yüzüyor ve uzaktan yalnız göğüsleri görünüyor sanılırdı.

Zamanın değişmesi, hangi safayı bozmamış ki bu gönül alan seyirden de devamlılık ümit olunabilsin! aradan bir iki saat geçer geçmez limanın üstüne sarkan dağlar -eli altında yaşayanları bilgi ışığından mahrum etmeyi yükseklik icabı zanneden- istibdat hükümdarları gibi ışığın yayılmasına engel oluyor. Ayın nuru:

Bedbaht ona derler ki elinde cühelânın
Kahrolmak için kesb-i kemal ü hüner eyler

tasvirine lâyık olan talihsizler gibi, kabul yüzü gördüğü bir ufacık köşeye sığınıyor; limanın karanlık olan yerlerine nisbetle aydınlık olan tarafları, bir memlekette

üniversite, yahut Magosa'da onun odası veyahut da umumi hapisanedeki çocuklar dairesi kadar kalıyor. Fakat zaman, bizim şairlerin dediği gibi iyiliği yok etmek ve kötülüğü devam ettirmek tabiatında olmadığından, o lâtif temaşalara pek fazla meydan vermediği gibi, mehtaptaki bu hazin şekli de bir yarım saat sonra değiştiriyor.

Mübarek ilâhi nur.. Ezildikçe ağır ağır genişliyecek yer bulmağa muvaffak olmak daima gösterdiği hassalardan olan hürriyet gibi, limanın sahil tarafına çekiliyor: yarım ay şeklinde, fakat yarı liman kadar büyük bir nur âlemi ki şekli biraz daha genişçe olsa Midilli haritası içinde dünya küresine nisbetle Avrupa gibi görünecek. Hele atmosferin, ayın etrafına çevirdiği hale, çok kere gördüklerimiz gibi, açık sarı değil, bayağı gül rengini andıracak kadar pembe bir şey olduğundan, Beliğ:

Giyip bir al eteklik haleden meydana azmetmiş
Semada mevlevi ayinini tasvir eder mehtap

beytini mutlaka burada söylemiştir diyeceği geliyor..

Ayın tutulması da onun için ayrı bir seyir oldu. (O, öyle ayı şeytan tutar veyahut ay tutulduğu zaman dünyada şöyle böyle uğursuzluklar olur diyen takımdan değildi.) Bizim dünyamız engel olmuş, o zavallı güneşten nur alamamış; herhangi bir engel yüzünden lâyık olduğu yüksek mevkiden mahrum kalan kabiliyetli insanlar gibi hazin bir sima bağlamıştı. Fakat feleğin o zülmünün de muvakkat bir şey olduğu bilindiği için o da bazı eziyet çeken olgun zekâlar gibi Nef'inin dilinden:

Müheyyadır bizimçün devlet, isticalimiz yoktur.

mısrağını tekrarlıyor kıyas edilirdi.

İçi yanık vatan şairi, ayın o haline baktıkça gözünün önünde yurdunun karakalem bir haritası duruyor

zannetti. Hususiyle ayın bir köşesini hilâl şeklinde aydınlatan ışık, ayniyle Balkan ve Plevne ordularının durumunu andırıyordu. Şimdi ordularımızın ilerlemekte gösterdiği hız da o ışığın yayılışını andırıyor.

⁂

İnsanın içinde bir üzüntü olmamak şartiyle burada oturmak hiç fena değil. Fakat onun ruhunda böyle bir sükûn ne gezer! Daha geldiğinin ilk günlerinde kara haberleri almağa başladı: Rus harbi feci. Düşman ilerliyor. Gazi Osman Paşa'nın harikulâde hamlesi ataların tarihine bir şerefli yaprak daha ilâve etti, fakat Pilevne düşmüş. Moskof Yeşilköy'e kadar gelmiş ve orada devlete hiç de yakışmayacak bir hazin anlaşma imzalanmış.. Elbette olur: Ordunun başında bir Hüseyin Avni Paşa, Hükûmetin başında bir Mitat Paşa mı var? Babıâli, değersiz, şerefsiz ve aciz insanlarla dolu. Muharebe Yıldız'dan idare ediliyor. Erkânıharp Abdülhamîd!.

Vatan şairi bu acı hakikatleri düşündükçe beyninin içinde şimşekler çakıyor, yıldırımlar uğulduyordu. Bu hal gitgide bir buhran şeklini alıyor, o zaman bulunduğu yeri kendisine dar görerek dışarı fırlıyor, başını yerden yere vurmak istiyordu.

Bugünkü müthiş buhranının sebebi de son günlerde duyduğu korkunç havadisler oldu.

Ziya Paşa'ya Suriye valiliğinde rahat verilmedi. Garip bir muvaffakiyetsizlik veya hainlik isnadiyle geri alındı. Konya'ya veriliyor. Sonra kimbilir ne olacak, nerelerde süründürülecek. Süleyman Paşa garip bir şekilde Bağdad'a sürüldü. Manisa'da istirahata çekilen koca Rüşdü Paşa kim bilir hangi işkencelere namzetken tevkifi esnasında yüreğine inerek öldü. Abdülhamîd kendisini tahta çıkaranların hepsini Abdülâziz'i öldürmekle ittiham ediyor.

Mahkemeler kuruyor, şahitler buluyor. Yerden göğe kadar haklı müdafaaların hiçbir kıymeti yok. Meclisi Mebusan dağıtıldı. Kanun-u Esasi ayaklar altında. Dolmabahçe sarayında topladığı son hususi mecliste şöyle demiş:

— Milleti ikna ederek ve hürriyet müesseseleri açarak ıslahat yapmağa çalışan pederim Abdülmecid'in yolunda gitmek istemekle meğer yanılmışım. Bundan sonra Ceddim Sultan Mahmut'un yolunu takip edeceğim. Onun gibi bende şimdi anlıyorum ki Cenabı Hakkın korunmasını bana tevdi ettiği milletleri kuvvetten başka hiçbir şeyle yürütmek kabil olmıyacak.

Meşrutiyetin ve Kanun-u Esasi'nin babası Mitat Paşa, Abdülhamîd'i eliyle tahta çıkaran, onun eline hiçbir kuvvet vermediğini sanarak ilk müstebit hareketlerine, en kuvvetli ve yerinin sahibi bir sadrazam sıfatiyle, kafa tutan bu koca siyasî, millet aleyhine hareket ettiği zaman padişaha dahi itaat etmiyeceğini ona bir nota şeklinde yazan büyük kahraman, ansızın palas pandıras Avrupa'ya sürüldükten sonra, Padişah, elinde ne kuvvetlerin bulunduğunu ispat etti. İdareyi tam bir istibdatla ele alınca Mitat Paşa'yı geri çağırıyor, garip şekilde vâdedici görünüyor, Girid'e vali yapıyor. İstifasını kabul etmiyor -Büyük ve tecrübeli devlet adamından faydalanmak lâzım!..- Sonra Suriye'ye veriyor, daha sonra İzmir'e alıyor. Bir gece ansızın tevkif: Abdülâziz'i öldürmek için Pehlivan Mustafa'ya ve arkadaşlarına emir vermiş. İzmir'e tahkikat heyeti gönderiyor, adliye nazırı Cevdet Paşa beraber. Daha sonra İstanbul'a; Yıldız'da muhakeme. Suçlu Mitat Paşa idama mahkûm. Fakat şefkatli ve merhametli Sultan cezayı affederek sürgüne çeviriyor. Mitat Paşa çöller diyarında, Taif hapisanesinde..

Kararan, mehtapsız, ılık gece yarısı içinde bir uçurum başındaki taşın üzerine oturdu. Üst üste kalın sigaralardan dört beş tane içti. Şakakları zonkluyor, alnın-

dan ve burnunun ucundan ter damlaları şıpır şıpır dökülüyordu.

Bütün vücudunu sırsıklam eden ter içinde biraz uzandıktan sonra hafif bir ferahlıkla ayağa kalktı. Ağır ağır yürüyerek evine doğru giden hafif meyilli yokuşu çıktı. Parmaklıklı bahçe kapısından içeri girdi.

Bahçede bir kaç kişi oturuyor ve kendisini bekliyorlardı. Trablus'dan, İstanbul'a dönerken kendisini ziyaret etmek üzere Midilli'ye uğrıyan ve sırf Kemal'i görmek için yanına takılmış bir arkadaşını da beraber getiren Reşad Bey samimi ısrarlar karşısında bir hafta misafir kaldıktan sonra bu akşam vapura binecekti. Bugün öğleden sonra yol hazırlıklarını yapmağa çıkmış ve tamamlıyarak Allaha ısmarladığa gelmişti. Büyük Edip, onun ve yanındaki arkadaşının bütün masraflarını gördükten başka birinci kamara biletlerini de aldırmıştı. Serin akşam karanlığında birlikte son kahveyi içerken büyük sürgünün her zamanki ziyaretçilerinden bir kaç kişi daha geldi. Bunlar memlekete dair söz açarak Kemal'i ansızın coşturdular:

— Koca devletin her gün biraz daha şanından ve kanından kaybettiğini ve zerre zerre sönmeğe doğru gittiğini gördükçe içim parça parça oluyor.

İçlerinden biri biraz soğuk bir cümle ile sözünü kesti:

— Hani ya, yirmi senedir, bu devlet battı, bitti, öldü deniliyordu;ama görüyoruz ki hâlâ sağdır.

Azcık asabileşti:

— Canım bu oduncu Mehmet Ağa'nın cenazesi değil ya, hemen kaldırsın götürsünler! Altı yüz yıllık bir devletin cenazesi yetmiş seksen senede ancak kalkar..

Reşad Bey'le arkadaşı ayrılmak üzere ayağa kalkarak ellerini öptüler. Ötekiler de şairi biraz yorgun ve üzgün görerek birlikte gittiler. O, merdivenleri ağır ağır çıkarak, lâmbası yanmış, silinip süpürülerek pencereleri

açılmış çalışma odasına girdi. Asabî hareketlerle elbisesini çıkararak entarisini giydi. Üzeri birbirine karışık kâğıtlar ve kitaplarla dolu uzun masasının orta tarafındaki geniş koltuğa oturdu. Birkaç saat evvel bıraktığı kâğıt tomarını tekrar önüne çekti. Hepsinin uçları muntazam açılmış olarak masa üzerinde duran on onbeş kadar kurşun kalemden bir tanesini eline aldı. O sırada ürkek ve dinî bir hürmetle kapının yanındaki sandalyeye dayanıp duran oğluna dönerek:

— Ekrem, dedi, bu millet ölmiyecek; ben bu memlekette milletin padişah, hürriyetin kanun olduğunu görmiyeceğim; fakat sen bunu mutlaka göreceksin!..

Ve yazmağa başladı.

ŞEYTAN PADİŞAH

Vatan evlâtlarının ateşli hürriyet kavgası, mağlûp Abdülâziz'i esrarlı bir ölüme götürdü. Beşinci Murad'ın zayıf ruhu bu savaşın müthiş cilvelerine dayanamıyarak muvazenesini kaybetti. Fakat İkinci Abdülhamîd, en parlak ışıklarla doğan hürriyet güneşini, meş'um zebani pençeleriyle yakalıyarak kara istibdat gecesinin sonsuz derinliklerine yuvarlıyabildi; ve bir harika kuvvetiyle koca hürriyet muhitini darmadağın ederek, korkunç kavgadan, birçok sultan atalarını kıskandıracak, emsalsiz bir zaferle çıktı.

Dünkü cılız şehzadenin bu kadar kuvvetli bir padişah olacağı kimin hatırına gelirdi! Demek, bütün değersizlikleri, bütün kötülükleriyle beraber, onda, Fatih'den, Yavuz'dan, Dördüncü Murad'dan, bilhassa yolunda yürüyeceğini söylediği dedesi İkinci Mahmud'dan kalma bazı meziyetler de vardı. İşte koca memleket, sessiz, sözsüz, avuçlarının içinde. Mitat Paşa iş başından çekilirse memlekette her şeyin duracağı zannolunurdu. O, etrafına itten köpekten adamlar aldığı gibi âlimden, şairden, yüksek idareciden insanlarda buldu. Saltanatın altı yüz yıllık esrarlı cazibesiyle halk üzerinde tam bir otorite kurdu.

Bazı kabadayı tarafları bile vardı. Rus sefirinin:

— İmparatorumuz Hazretleri Zat-ı Şevketpenahilerinin nasıl müşkül ve buhranlı bir sırada tahta çıktıklarını

bilir. Fakat bugünkü kargaşalıklar ortadan kalkıp memleket içinde asayişin sağlanacağına da kanidir. İmparator Hazretleri muvaffakiyet-i Şahanelerine duacıdır.

Cümleleriyle biten nutkuna verdiği:

— Türkiye'nin, terakkisini, vilâyetlerde asayişin kurulmasını ben Rusya İmparatorundan daha çok arzu ederim. Milletimin saadetini temin etmek en büyük emelimdir.

Şeklindeki cevap hiç de hoşa gitmiyecek bir söz değildi.

Onun siyasî entrikaları karşısında büyük devlet adamı Mitat Paşa ve bütün diğer arkadaşları, değerli ve kudretli, fakat saf insanlar vaziyetine düştüler. Bu temiz ve yılmaz düşmanların topunu birden kolaycacık mağlûp eden Abdülhamîd, en kurnaz Osmanlı sultanlariyle birlikte ezeli diplomat makyavel'in de ruhunu şad etti. Devlet idaresinde belki bu şeytanlık da lâzımdır. Bir bakıma Abdülhamîd bunu müsbet yolda kullandı da denebilir. Çünkü gerçekten asayişi temin etti.

Abdülâziz gafil ve mağrur bir müstebitti. Kolunun ve kılıcının yenilebileceğini hiç düşünmemiş, bir gün tacının ve tahtının ansızın elinden alınabileceğine pek de ihtimal vermemişti. Bir hürriyet isteğini bir vezir tokatlamakla susturduğuna inandı. Sultanlık asâsını, büyük atalarından belki daha kuvvetli bir pençe içinde tuttu; fakat onu muhafaza etmenin sırrı yalnız bu kuvvette olmadığını unuttu. Zamanında kendisi aleyhine birçok fikrî ve siyasî teşekküllerin vücut bulmasına bilerek ve bilmiyerek meydan veren bu müstebit bir nevi hürriyetperverdi de. Onun devrinde ne kadar geniş, ne kadar faal, hattâ ne kadar serbest bir matbuat vardı. İkinci Hamîd bütün bunlardan tecrübeler aldı ve yavaş yavaş tahtına yerleştikten sonra kendisine karşı gelecek bütün kuvvetleri köstekledi. Feci, fakat teşkilâtlı ve disiplinli bir istib-

dat kurdu. Artık memleket içinde padişah aleyhine en küçük bir hareket yapmak imkânsızdı. Onun kuvvetini sarsacak neşriyat şöyle dursun, ilmî ve edebî eserler bile ajanlarının kontrolundan geçmeden basılamıyor; en uzak ihtimaller gözönünde tutularak kitap müsveddelerinden kelimeler, satırlar, sahifeler, çizilip çıkarılıyordu.

Gür sesli, aslan kükreyişli vatan şairi de ister istemez sustu. Düşünüyordu ki Abdülhamîd bu kudret ve disiplini vatana faydalı yollarda kullansa belki memleket için hayırlı bile olacak. Fakat onun eski atalardan miras aldığı meziyetler, tac ve tahtının tam kudretle muhafazası hususunda nerdeyse deha derecesine varan bir şeytanlıktan ibaretti. Bunun dışında, zamanın istediği bir Osmanlı sultanına lâzım olan yüksek vasıflara malik değildi. Bunu kendisi de bildiği için hiç kimseye ağız açtırmıyor, korkaklığı ve evhamlılığı dolayısiyle zulümleri ve cinayetleri günden güne artırıyordu. Korkuya ve tazyika dayanan bu istibdat günün birinde mutlaka çökecekti. Fakat Abdülhamîd onu daha uzun yıllar yaşatacak bir enerjiye sahip görünüyordu. Belki de göründüğü ve bazan söylediği gibi milleti yavaş yavaş alıştırıp yetiştirecek, ilerde, bir parça olsun, hürriyete doğru götürecekti.

Şu halde, şimdi aşağı yukarı tek kalan ve eli kolu bağlı bulunan eski hürriyet kavgacısı ne yapacak, oturup o günü bekliyecek mi?

Vatanın mukadderatı, ne içte, ne dışta, ona hayırlı görünmüyor; gidiş onun kafasındaki ideale ve yüreğindeki imana uymuyordu. O, milletin bugünkü halinde de, hürriyet rejimini hazmedebileceğine kanidi. Abdülhamîd'i vatan ve millet işlerinde iyi niyetli kabul etse de, fikirlerini zamana göre olgun ve isabetli bulmuyordu. Şeytan padişah cahildi; disiplinli bir devlet kursa da bu devlet asri olmayacak, hızla ilerlemekte olan medeni dünya kar-

şısında geri kalacak, netice gene milletin aleyhine çıkacaktı.

İşte uzun zamandanberi vatan şairinin içinde yaşadığı buhran da bu kara düşüncelerden ileri geliyordu. Artık eski hamlelerin binde birini yapmağa bile imkân yok. Bununla beraber yapılabileni yapmak lâzım. Hiç olmazsa masum ve asil milletin, padişaha da zararlı görinmiyen tarihî büyüklüğünü anlatmalı, paslanmağa yüz tutan kahramanlık ruhunu uyandırmalı, ona dünyayı ve yeni hayatı öğreterek fikrini açmalı. Bunlar da netice bakımından gene hürriyet kavgasıdır. Çünkü fikir ve edebiyatla ruhu aydınlanan millet, sonunda hürriyeti kendi kılıcı ile nasıl olsa alacaktır. Burada vatan şairinin bir başka hassas tarafı da harekete geliyordu: Bir müddetten beri şiir ve edebiyat kavgalarını unutmuş gibiydi. Halbuki bu sahada da başlamış olduğu savaş ne kadar müsbetti. Vatan piyesiyle edebiyata yeni bir yol açmıştı. Onu genişletmek, edebiyatımızda bir tiyatro tarzı kurmak ne kadar lüzumlu. Sonra roman, millete bütün insanlığı ve hayatı anlatacak geniş eserler. İşte Celâleddin Harzemşah bitiyor. Cezmi'nin birinci cildi tamam. Bir de güzel Osmanlı tarihi yazmalı.

Saray gözüyle bakılırsa, Kemal'e, iki yıldan beri Midilli'de uslu uslu oturuyor denebilirdi. Bununla beraber ona karşı tam bir itimat hiçbir zaman doğru değildi. Bu sıralarda dahiliye nazırlığına gelen Mahmud Nedim Paşa, padişaha bir düşünce arzetmiş:

— Kemal Bey'i Midilli'den kaçırmamak ve hükûmet aleyhine muhtemel teşebbüslerini önlemek için en tesirli çare kendisini Midilli'ye mutasarrıf tayin etmektir. Bir kere devlet hizmetine girerse vazifesine hayatını vakfeder.

Abdülhamîd bu düşünceyi yerinde bulmuş. Çok geçmeden Kemal'in Midilli'ye mutasarrıf tayini emri geldi. Bazı ahbapları eğleniyorlardı. Vatan şairi esasen mecburi olan bu vazifeyi kabulde bir mahzur görmedi. İstibdat hükûmetinin mutasarrıfı sıfatiyle, o, Abdülhamîd'e değil, vatana hizmet edecek, hiç olmazsa vatanın bir parçası içinde müsbet ve hürriyetçi bir ruhla çalışacaktı.

⁂

Yarı sürgün yarı memur hayatının sıkıntılarına sevdiklerinden gelen mektuplar teselli serpiyordu. Hele bunlar normal mektuptan daha büyük, bazan da kitap halinde büsbütün büyük oiursa saadetine söz yoktu. Kendisini candan seven hem ideal hem de edebiyat arkadaşı Recaizade Mahmud Ekrem'in, Samipaşazade Sezai'nin mektuplarını ve eserlerini aldı mı, günler, haftalar boyunca elinden bırakmıyor; tekrar tekrar okuyor ve etrafındakilere izah ediyordu. Hele Abdülhak Hâmid'in Eşber'i ona bütün dertlerini unutturarak büyük bir haz vermişti. Hâmid, ona hitabetmek için adından daha büyük bir kelime bulamadığı Hâmid, Kemal'in tasavvur ettiği büyük şair oluyordu. Kendisi, Türk edebiyatını yükseltmek düşüncesiyle, yazdığı yazıları bin türlü duygularla karıştırmış, her şeyden üstün bildiği vatan uğrunda çalışmak dolayısiyle, eserlerini sanat bakımından istediği dereceye getirememişti. Şimdi Hâmid bu işi yapabilecek gibi görünüyordu. Ne iyi olacak, sevgili talebesi milletin kültür mürebbileri arasına girecekti. O daima Şinasi'yi yad edegeldiği gibi Hâmid de onu anacaktı.

Fakat ne yazık ki, Hâmid'in, Ekrem'in, Sezai'nin, bu kadar yüksek olan yeni hamlelerine, softa kılıklı, geri kafalı, köhne edebiyat anlayışlarına saplanmış kimseler tarafından boyuna tecavüzler, hakaretler yağdırılıyordu.

İstanbul'da, yani itirazcıların daima gözü önünde bulunan vakur, nezih ve üstün ahlâklı Ekrem, bunların haksız ve çirkin saldırışlarına -bütün yeni edebiyatçıların en yakın mümessili sıfatiyle- biricik hedef oluyordu. Kemal bu edebiyat kavgalarının dedikodularını, arasıra eline geçen gazete ve mecmualarda ve çok kere de dostlarının mektuplarında görüyordu. Ah! O şimdi İstanbul'da, İbret gazetesinin başında bulunsa, arap acem edebiyatı allâmeliği satan bu zavallı küstahlara ağız mı açtırırdı.. Bununla beraber itirazcıların en azgınları, bile Kemal'e fazla dokunmuyor, ondan hürmetle bahsediyor, hattâ bazan onun eserlerini örnek olarak gösteriyorlardı. Tahammül edemedikleri şey, Ekrem'in fikirlerinde, bilhassa Hâmid'in nazmında görüp de ürktükleri, yeni, insanî ve avrupai hamlelerdi. Bu hususta onlara züppe, cahil, hattâ eşek diyecek kadar ileri gidiyor, edebiyata ve edebe bu derece yabancı olduklarını ispat ediyorlardı. Ah!.. Bütün bunları, uzaktan duyan ve Hâmid'in üzgün şikâyet mektuplarını okudukça içi burkulan Kemal, bu hareketler karşısında susacak veyahut uzaktan dişlerini sıkmakla kalacak adam mıydı.. Fakat her şeyden evvel Hâmid'in büyük şairlik yolundaki şevkinin kırılmasına meydan vermemek, onu teselliye çalışmak lâzımdı. Bütün bu kör saldırışlar gök yüzüne taş atmaktan başka bir şey değildi.

Kalemini lâl mürekkebine batırdı, mehtap ışığıyle karışmış siyah bulutlar gibi karalı beyazlı uzun ve dağınık saçlar altındaki ilâhi başını kâğıtlar üzerine eğdi:

Senin ne vazifen, Hâmid! Sen tarih dediğimiz karanlık denizin derinliklerine gir! Bize Eşber gibi kitaplar yaz! İskender'in ahlâkından büyük ahlâk tasavvur ve tasvir et! Birinci Selim'in türbesini ziyaret eyle! O ziyaretindeki duygularını ruhani bir belâgetle anlat! Yavuz'un siyasî meziyetlerini Türk kalem sahipleri arasında

en önce tarife nesirde muvaffak olan Kemal senin şiirine nazire söylemeğe çalışsın!..

Seni istedikleri kadar hırpalasın dursunlar. Sen Edebî mevkiinde yüksel! Hâkimin hiç olmazsa istikbal olacaktır.

Önünde namütenahiliği kılar tasvir,
Peyinde sayesi kalmış bu devlet ü millet.

beytiyle

Zırlama, zırlama, aman sus, sus!
Hacı Baba yemiş bu şeb kuskus...

gibi sözler arasındaki fark ne zaman olsa meydana çıkacaktır. Edebiyatın istikbalinden bütün kalbinle emin ol. Sanat ebedîdir...

İSTİBDAT VE İNTİKAM

Midilli'de mutasarrıflık yaparken ansızın azledilivermek, tekrar tayin olunmak, Rodos mutasarrıflığına nakledilmek.. Bu gibi şeyler edib-i şair Kemal Bey'in başına gelmemiş hâdiselerden değildi ve onun şahsı üzerinde hiçbir tesir yapmazdı. Fakat şimdi bir devlet adamı sıfatiyle memleket namına düşünüyor, içerliyordu. Midilli'den ayrılmasına, Rodos'a gelmesine sebep ne?

İtalyan balıkçıları, adanın sahillerinde, garip usullerle balık avlıyorlar ve kıyılardaki bütün küçük balıkları mahvediyorlardı. Ada halkından geçimleri bu küçük balıkların tutulmasına bağlı türkler ve yerli rumlar sızlandılar. İtalyan balıkçılarına bazı tembihler yapıldı, aldırmadılar. Nihayet bir gün, türk ve rum balıkçıların gözü kızdı, italyan balıkçı kayıklarına hücum ederek haklarından geldiler. Dayağı yiyen ve zarar gören italyanlar müthiş bir yaygara kopardılar. Hâdiseye siyasî bir mahiyet verildi. İtalyan hükûmeti protestolar çekti. Koca Osmanlı hükûmeti de büyük bir hâdise çıkmasından çekindi. İtalyan hükûmetini tatmin için hemen mutasarrıfa işten el çektirildi. Tecavüz edenler tevkif olunarak mahkemeye verildi. Bunun üzerine iş manasız şekilde genişledi. Adada oturan diğer italyanlar ve bir kısım rumlar da çeşitli yersiz şikâyetlere daha fazla meydan buldular.

Şair mutasarrıf işte bu meseleyi halledemiyordu: Meydanda hiçbir haksızlık yokken böyle şerefsiz bir mev-

kie düşmek doğru mu? Koca bir devlet bir konsolosun söziyle mutasarrıf mı değiştirir?.. Ona çok ağır gelen bu muamele karşısında en basit iş istifa idi. Fakat biliyordu ki onun tayini de istifası da kendi arzusuna bağlı değil. Onun memuriyeti bir mecburiyet, bir sürgündü.

Midilli'de geçirdiği beş altı yıllık mecburi memuriyet ona neler göstermedi. Hiç bir gün millet için çalışmaktan geri durmamakla beraber bazan ne müthiş yeis anları geçirmiş, hele son yıllarda maddî ve mânevi sıhhati ne kadar bozulmuştu. Saçı sakalı orada ağırmağa başladı. Ağır bir zatürrie, ondan sonra müzminleşen bir bronşit artık kendisini sakat bir vaziyete düşürmüş gibiydi. Fakat bunlardan biraz daha evvel gelen ve onu âdeta çarpıp deviren darbe,. büyük arkadaşı Ziya Paşa'nın ölüm haberi olmuştu. Vatan şairi günlerce yemedi içmedi; karanlık bir hatıralar âlemi içinde yaşadı. Sonra birkaç gün yattı.

Ziya Paşa Konya'da da fazla tutulmıyarak Adana valiliğine nakledilmiş ve orada Abdülhamîd, kendisine mahsus garip usullerle, ona musallat olmuştu. Yolsuzluklar ve suistimallerle ittiham edildi. Adana'ya, işten el çektirmeğe selâhiyetli müfettişler yollandı. Abdülâziz'in tahttan indirilmesinde az çok rolü olan Ziya Paşa, birçok arkadaşları gibi tamamen meskût geçilen bu suçunun türlü türlü ittihamlar perdesi altında uzun zaman cezasını çektikten sonra şüphesiz ki büyük bir teessürün de katılmasıyla ölüp gidivermişti. Vatan şairi bu darbeden sonra kolay kolay belini doğrultamadı. Midilli'de geçirdiği yıllarda artık fazla çalışamıyor, sık sık rahatsız oluyor ve asabi krizlere tutuluyordu.

Rodos'a geldiğinin ilk günlerinde manzara değişikliği ile biraz oyalandı. Sonra alıştı ve sıhhatinde göze çarpacak bir iyilik görüldü. Uzak ufukları daima büyülü açık mavi deniz sinirlerine garip bir serinlik vermiş, ılık mel-

temler göğsündeki müzmin hastalığı nerdeyse alıp götürmüştü. Rodos'ta hükûmet işi Midilli'ye nisbetle çok daha azdı. Midilli'de tasarladığı Osmanlı Tarihi'ne burada başladı ve bir hayli iş çıkardı. Hemen bütün kitaplarını da yanına almış, yeniden birçok kitaplar getirtmişti. Hiç olmazsa rahat rahat okumak ve yazmak imkânı içinde biraz mesut görünüyordu.

Çok geçmeden ikinci müthiş darbeyi yedi: Taif zindanında sefalet ve hakaret içinde yaşıyan Mitat Paşa nihayet feci bir şekilde öldürülmüş. Paşa'nın, İzmir'de bulunan ailesine yazdığı mektupta şu satırlar vardı:

"Bu mektubum ihtimal ki son mektubumdur. Zira, evvelki iki mektupta tafsilât verildiği gibi, bizim yemeklerimizi kesmekten ve haberleşmeğe ihtimal kalmamak için kalem ve kâğıtları bütün bütün kaldırıp bizleri baskı altına koymaktan maksat hepimizi birer birer zehirliyerek öldürmek niyetinden ileri geldiği meydana çıktı ve teşebbüs dahi ettiler. On gün evvel benim için bizim uşak Arif'in bir zaptiye vasıtasiyle aldırmış olduğu sütün içine zehir koymuş oldukları, Arif sütü pişirirken anlayıp tecrübe etmekle görüldü. Dört gün sonra Arif bir miktar et tedarik edip ve pişirip ortaya bırakmış olduğu halde geceleyin tenceresi zehirle doldurulmuş olduğu sabahleyin anlaşılarak döktürüldü. Birkaç gün sonra içtiğimiz su testisine zehir koydular. Bunlar Arif'in dikkatiyle görülüp eseri meydana gelmemişse de, muhafazamız için iki sene evvel İstanbul'dan seçilerek gönderilen ve kolağasılığından binbaşılığa terfi ettirilen Çerkez Bekir Efendi, mahut Çerkez Hasan'ın mektep arkadaşlarından olup bulunduğumuz daireye konulan üç çavuşun dahi niyetinde ona ortak olmalariyle ve bunların söz ve hareketlerinden anlaşıldığına göre, vali Osman Paşa'ya mareşallık rütbesiyle beraber bizlerin vücudumuzun ortadan kaldırılması için İstanbul'dan emirler gelmiştir. Dünkü gün de Mekke'-

den miralay Çerkez Mehmed'in dahi gelmesi bunun için olduğuna bakılırsa bu kadar hücuma karşı artık korunmanın hiçbir çaresi olmayıp herhalde bizlere böyle bir fena âkıbet kararlaştırılmış bulunmaktadır. İhtimal ki bu mektubum varmadan evvel vefat haberini alırsınız. Bundan dolayı fazla keder ve üzüntü abestir. İnşallah Cenabı Hak günahlarımızın kefaretiyle bizi af ve merhametine lâyık görerek bir de bu yolda şehitlik ihsan ettiği takdirde bundan büyük nimet olamaz..."

Abdülhamîd, şüphesiz, memnun ve mesuttur. Dünyadaki en büyük düşmanına hakaret ve işkencelerin en feciini yaparak intikamını tam mânasiyle almış, müthiş hıncını tatmin etmiş bulunuyordu.

Mitat Paşa Taif hapisanesine geldikten bir hafta sonra ayaklarına pranga vuruldu. Vatana kırk yıllık hizmetine karşı Abdülhamîd'in kendisine verdiği bu mükâfatın ağır demirleri Paşa'nın bütün hareketlerine engel oluyor, çamaşır değiştirmek lâzımgeldiği zaman pantalonları parçalamak icabediyordu. Üç dört yıllık zulüm ve işkence altında, Mitat Paşa, dindar bir hakîm tevekkül ve gururiyle yaşadıktan sonra bir gece zındandaki odasının kapısı çatır çatır kırılıyor. Dört beş kişi canavarlar gibi üzerine saldırarak onu boğup öldürüyorlar.

Bu acı hâdiselerden sonra Kemal'in hayatı da artık zehirlenmiş sayılabilirdi. Memuriyet hududu içinde elinden geldiği kadar vatana hizmetle uğraşıyor, bu şekilde kendisini oyalıyordu.

⁂

Ebüzziya Tevfikten bir mektup.

Vatan yahut Silistre'yi Heinrich Hart adlı oriyantalist bir alman edibi almancaya tercüme etmiş. Berliner Tageblatt gazetesi de bu tercümeye dair bir yazı neşret-

miş. Bu yazının türkçeye çevrilmişi de zarfın içinden çıktı. Muharrir mutasarrıfın çeşitli meşguliyetlerle yorulan kederli ruhunu dinlendirmek için ne güzel bir vesile. Yazıyı merak ve memnuniyetle birkaç defa okudu.

Demek ki Goethe ve Schiller gibi, biri bir eserinde tabiata aykırı olarak tekrar gençleşen bir ihtiyar tasavvur etmiş ve diğeri tarihin en ciddi bir vakasını bütün bütün değiştirerek Jandark'ın ateşte yakılması yerine harp meydanında öldüğünü göstermiş iki büyük şaire malik olan almanlar, maarifin her sahasında Avrupa milletlerinin en üstünlerinden oldukları halde, edebiyatta fennî hakikatlere veya ilmî hâdiselere dair sözler aramıyorlar; yalnız şairane fikirlere ve duyguların tahlil edilişine bakıyorlar. Bu tahlil ve tasvir için de türk diline mahsus parlak bir anlatım mevcut olduğundan ve o anlatım başka dile naklolunduğu zaman bile kuvvetini kaybetmediğinden bahsediyorlar.

Köhne acem mazmunlarına bağlı kalan eski edebiyat taraftarlarının yeni edebiyatçılara boyuna itiraz ettikleri ve hatta ağır hareketleri reva gördükleri bir zamanda Silist'renin bir alman edibi tarafından tercümeye lâyık görülmesi ve hususiyle Berliner Tageblatt'ın bir eserde şairane fikir ve duyguların tasvir şeklini takdirle yad etmesi dikkate değer bir hâdiseydi.

Kemal'in eserlerindeki tasvirleri hep fransız ediplerinin kitaplarından aldığını iddia eden bazı itirazcılara karşı alman gazetesinin Silistre'deki bütün tasvir ve tasavvurların, duygu ve fikirlerin tamamiyle türklere mahsus olduğuna işaret etmesi ayrıca memnuniyet verici idi. Berliner Tageblatt gibi bir gazeteye tenkid fıkrası yazan muharrir, hiç şüphe yok, Avrupa edebiyatını iyi tanır. O, böyle bir şey söylemediği gibi, üstelik Vatan yahut Silistre eserini Türklerde esaslı fikirler ve kuvvetli bir millî ah-

lâk bulunduğuna delil tutmuştu. Elbette bu da müellif için bir şeref, bir iftihar.

Düşüncelerini uzun bir mektupla Ebüzziya'ya yazdı. Tevfik Bey mektubu mecmuasında neşretti. Kemal'e hücumları biraz da istibdat dalkavukluğundan gelen hacı hoca edebiyatçılar gene kalemlerini bileyerek saldırdılar. Kemal bunlara münasip cevaplar da verdi. Fakat vermemiş olsa dahi memleketinde eser yazmaması için kendisine her türlü zulümden çekinilmiyerek âdeta değersizliği belirtilmek istenen sürgün edibin, dış memleketlerde, büyük bir milletin matbuatında takdirle anılması, onlar için, ve hatta Namık Kemal adının anılmasıyla soğuk ürperişler geçiren müstebit Abdülhamîd için, küçük bir mağlûbiyet miydi.

İtirazcılar ne derlerse desinler, onun asıl maksadı tiyatro yazmakta hüner göstermek değil, tarihî bir hikâyeyi sahneye naklederek millette olan vatanseverlik duygularını canlandırmak, bir de milletin edebiyatında yeni bir yol açmaktı. Bu emellerin her ikisi de umduğundan fazla hasıl oldu. Milletin Silistre'yi bir mukaddes kitap gibi benimsedi. Birçok edipler onu örnek tutarak tiyatro eserleri yazmağa başladılar. Düşmanların bile çok mânalı bir şekilde dedikleri gibi "Hiç kimsenin ümit etmediği bir zamanda Osmanlılarda da Avrupa milletleri gibi vatan namına yazılmış tiyatrolar meydana getirmek" az şey miydi!..

Rodos'un iyi ve mutedil havası, ahalisinin sakinliği, şair mutasarrıfa bu adayı sevdirmişti. İstanbul'dan sonra ilk idadi mektebini Rodos'ta o açtı. Bizzat nezaret ederek şoseler yaptırdı, adayı araba ile gezilebilecek bir hale getirdi. Yanıp yıkılan kale içini yeniden imar ederek bir şehire benzetti. Devlet işlerinde çabukluğa o ehemmiyet veri

yor, bugünün işini yarına bırakmıyordu. İşi geciktiren memurları cezalandırıyor ve hükûmeti makine gibi işletiyordu.

Oniki Ada - Rodos ve İstanköy müstesna - daimi isyan halinde gibiydi. Ne vergi veriyorlar, ne de memur kabul ediyorlardı. Rum halkı, kocabaşıların reisliği altında, âdeta mahallî hükûmetler kurmuşlardı. Yunanistan'ın teşviki ve Avrupa devletlerinin koruyucu tavır takınmaları bunları büsbütün şımartmıştı. Sümbeki'liler Rodos'dan gönderilen kaymakamı kabul etmiyecek kadar cüret gösterdiler. Bu hadise şair mutasarrıfı bayağı içerletti. Bununla beraber, o anî kızgınlıklarına kapılmıyarak tedbirli davrandı. İstanbul'a yazarak, evhamlı padişahı, herhangi bir şüpheye düşürmeksizin, basit bir gösteri yapılması lüzumuna inandırdı. Donanmanın bir kısmını buralara getirtmeğe muvaffak oldu. Adalar için seçtiği muhtelif memurları da yanına alarak bir gemiye bindi, işe Sümbeki'den başladı. Adalı rumların karşı koyma teşebbüslerini kırarak adaya bir miktar asker çıkardı. Kaymakamı yerine oturttu. İsyan hareketinin elebaşıları durumunda olan mühim şahısları alarak Rodos'a hapisaneye gönderdi. Kocabaşıları topladı. Onlara emir ve talimat vererek kısa bir zamanda işleri düzeltti. Diğer adalar için de aynı şeyi yaptı. Köylere camiler, mektepler yaptırdı.

Bir yandan da ilerliyen Osmanlı Tarihi, daire dışında ve ev içinde bütün vakitlerini alıyor, ilerisi için ona çok ümitler veriyordu. O şimdi biraz ailesini de düşünmeğe başlamıştı. Büyük eserinin pek çok satılacağından ve nerdeyse bir servet temin edeceğinden emin. Kendisi için mühim olmasa da çocuklarına ve hattâ belki de torunlarına kalacak şerefli bir gelir kaynağı... Bu düşüncenin verdiği saadet hazzı içinde gece gündüz çalışıyor, haftalarca okuyor, notlar alıyor, sonra, lâl mürekkebi ile, birçok sahifeler, fasıllar, kısımlar, ciltler dolduruyordu.

Bütün bu hummalı faaliyetlerle Rodos'da nasıl geçtiğinin pek de farkına varmadığı üç yıllık memuriyet hayatı sonunda işte bir münasebetsizlik daha...

Bir rum kızı, bir türke âşık olmuş, müslüman olmak istemiş. İstida ile müracaat etti. Mutasarrıf Kemal baş papaza haber verdi. Papaz kıza nasihat etmiş, fakat kız teşebbüsünde ısrar göstermiş. Kemal, papaza, kızı hükûmet konağında yalnız olarak bir odaya alıp tekrar nasihat etmesini söyler, papaz bunu da yapar; kız gene vaz geçmez. Bunun üzerine müftü kıza müslümanlık teklif eder. Kabul eden kız çarşafa bürünüp Hükûmetten çıkınca bir takım rum gençleri kızı zorla kaldırıp Fransız konsoloshanesine sokarlar. Konsoloshane kızı dışarı bırakmaz. Kız feryad eder. Kemal, jandarma komutanını bir miktar kuvvetle konsoloshaneye yollar; evvelâ nezaketle istemesi, vermedikleri takdirde zorla girip alması emrini verir. Nezaketle vermezler. Jandarma kapıyı kırıp kızı zorla alır. Konsolos vakayı Fransız sefirine bildirmiş. Mesele...

Bu yüzden Akdeniz Adaları vilâyetinin merkezi Sakız'dan Rodos'a getirilerek Rodos vilâyet merkezi oluyor ve mutasarrıf Kemal Sakız'a nakledliliyor. Midilli'den ayrılışındaki sebep kadar acayip, mânasız ve şerefsiz bir şey. Fakat gidilecek!..

ASLANIN ÖLÜMÜ

Her akşam güneş bir ıstırap kızıllığı içinde ufkun kenarına çekilir, yorgun bakışlarını meçhul bir noktaya dikerek hüzün ve kederle gurubederdi. Geceleri, yıldızlar, siyah matem örtülü dalgalar üstüne serpilir, tıpkı yetimlerin saf gözyaşları gibi gizli gizli parlardı. Bazan ay beyaz bir kefene bürünerek sessiz sessiz uyuyan gökte, mazinin solgun simalarını hatırlatırdı. Bu yer Akdeniz'in sedefli göğsünde, âlemin hayühuyundan uzak, münzevi bir ada... Bu adanın iniltili sahilinde bir yuva, bir gurbet yuvası...

Her gece, adanın rahatça uykuya dalmasına rağmen, o evin penceresinden hayat ve insanlık nuru sabaha kadar parlar. O pencere hakikatin yüzü gibi kâinata karşı daima uyanık bulunurdu. Arasıra, derin düşüncelerin çizgilendirdiği geniş dâhi alnıyle, canlı ve tesirli gözleriyle, dünyanın belâlariyle çarpışmağa amade göğsüyle, omuzlarına kadar dökülmüş perişan dalgalı saçlariyle, yarı beyazlaşmış sakaliyle, heybetli bir yüz, müstesna bir çehre görünürdü. Daima güneş doğudan onu selâmlar, yıldızlar gizli endişelerini ona açar, ay nurlu bir hale ile hulyalı başını taçlandırırdı. Hazin bir sükût içinde kükrer gibi görünen bu aslan kılıklı adam, büyük Türk milletinin büyük vatan şairi, Sakız mutasarrıfı, edib-i şehîr Kemal Bey'di.

O, bu adada pek çok buhranlı geceler, güneşsiz günler geçirdi. Karşısında saatlerce seyrettiği ebedî deniz, düşünceli gözleri önünde birer vatan yarası gibi gittikçe genişliyen derin girdaplariyle, mazlumların feryadını andıran boğuk hıçkırıklariyle, ateşli dimağında fırtınalar uyandırır; kâh bağrı yanık çöllerde şehit kanı kokusu toplıyan serseri bir rüzgâr onun hassas kalbinde volkanlar açarak hapiste boğdurulan ulvi bir ruhun feci ölümünü gizlice fısıldardı. O zaman ifadesindeki şiddeti dalgaların çarpışmasından, vezin ve ahengini gök gürültülerinden alan bir dille :

Şehitliktir sana Allahın en kıymetli ihsanı

başlangıçlı uzun bir matem şiiri tutturur, onu ilâhi bir tavırla okurken karanlıklar ürker, kızgın gözlerinden şimşekler çakardı. Ömrünü sürgünde geçiren, zindanlara giren, vatan uğrunda belâlara koşan o kahraman kalb, o zaman bir çocuk gibi ağlardı. Fırtınalardan sonra gelen yağmurlar gibi gözlerinden dökülen yaşlar gerilmiş âsabına bir an sükûn, ateşli kalbine biraz serinlik verirdi.

Onun böyle buhranlı zamanlarında yazdığı vatan şiirleri şimdi elden ele etrafa dağılıyor, İstanbul'un küçük bir mahallesine, Anadolu'nun hücra bir köyüne varıncaya kadar yayılıyor... O şiirleri, büyük, küçük, bütün bir halk heyecanla takdirlerle alkışlıyarak okuyor, ezberliyor, birer mukaddes hamiyet muskası gibi koynunda saklıyordu. İstibdat hükûmeti onun eserlerinin basılıp yayılmasına engel oldukça sanki onların intişarını büsbütün kolaylaştırıyordu. Mekteplerde, kışlalarda, hapishanelerde, zındanlarda, kurşun kalemle defterlere çekilen kitaplarından binlerce nüsha meydana gelmişti.

Onun kadar ilâhi bir saltanata ve geniş şöhrete sahip edebiyatçı acaba var mıydı? O, yalnız edip ve şair olarak değil, aynı zamanda ebedî bir millet fedayisi olarak bütün gönüllerde yer almış bulunuyordu. Onu, deniz orta-

sında bir adaya hapsederek, sayısız coşkun dalgaların aşılmaz engeli ile milletten ayırdıklarını zannedenler aldanmışlardı. Akdeniz adalarının sürgün mutasarrıfı şu anda herkesten ve her zamankinden çok milletin içinde yaşıyordu.

Onun dehasında türklük vardı. Sözünün tokluğu, ruhunun enginliği, tasvirlerinin rengi hep türktü. O, türklerin kalbine girmek, onlara vatan ve hürriyet duygularını aşılamak için nelere başvuracağını bilmişti. Türkün kahramanlıklarını anlattığı zaman, usta kaleminde, kelimeler, cümleler canlanıyor ve bir ateş seyyalesi gibi kalblere doluyordu. Kuvvete hayran olan, kahramanlığa can veren, tabiatın renklerini ve hayatın hamlelerini seven dinamik ruhlu Türk Milleti, onun, kudretli, haşmetli ve coşkun ifadesinde kendini bulmuştu. O ki, yedi evliya kuvvetinde sultanlarla çarpışmak yiğitliğini gösterdi. fikir savaşlarında kalem yerine sanki yüz okkalık gürz kullanıyor, yılmadan gittiği yolda önüne gelen ölü fikir sahiplerini, coşkun bir selin önüne katılmış eski kütükler gibi sürükleyip yokluk denizlerine atıyordu. Memleketin karanlık bulutlu gökleri altında yıllarca savaşmış, eski yunanın titanları gibi dağları yerinden oynatmış, dağlar gibi kayaları kaldırarak ummanlara fırlatmıştı. Bu titan, bir milletin tarihinde hürriyet denilen ilâhi varlığın ilk kaynağı; asil fakat mazlum bir halkın akıl hocası; fikriyle, ruhiyle, şekliyle, bütün bir yeni edebiyatın babası; insanlık idealinin ölmez siması idi...

⁂

Sabahtan ikindi zamanına kadar süren uzun bir okuma yazma faaliyetinden sonra, bitkin bir halde, sedirin köşesindeki işlemeli yastıklara dayandı. Kirlice entarisinin eteklerini çekerek dizlerini örttü. Karışık uzun saçlarını ve sakalını elleriyle taradı. Gözlerini Sakız adası-

nın etrafını çeviren ıslak ve dumanlı sonbahar denizinin uzak kül rengi ufuklarında biraz dolaştırdıktan sonra odanın öbür köşesinde kendi kitabını okuyan oğluna :

— Ekrem, dedi, başım dönüyor, şakaklarım zonkluyor.

Ekrem yavaşça yerinden kalktı.

— Doktoru çağırayım bir kere daha baksın.

Sevimli sevimli güldü :

— Ölümden korktum sanma. Ben Allahımın huzuruna, terliklerimi giyerim de şıpır şıpır koşarım.

Ekrem şaşaladı :

— Doktor fazla meşgul olmamanızı söylemişti. Kendinizi çok yoruyorsunuz.

Gerçekten çok çalışıyor ve yorgunluğu, sekiz on saat geçtikten sonra hissediyordu. Fakat bu yorgunluk da artık bir nevi hastalık haline geliyordu. Zaten o eski Kemal değildi. Sakız'a geldiğinden beri sıhhati günden güne bozulmağa başlamıştı. Rodos'ta tamamiyle unuttuğu bronşit burada yeniden başgöstermiş ve son günlerde kökleşmiş bir hal almıştı. Öksürürken ciğeri parçalanacak gibi oluyor, bazı fazlaca rahatsız olduğu günlerde, hırıltılı nefes alışı, tâ bahçe kapısından girerken duyuluyor ve evdekilere pek dokunuyordu. Bütün bunlara rağmen kendini çok kere ihmal ediyordu. İki gün evvel açık fakat soğuk bir havada araba gezintisi yaptı ve akşamı hastalandı. Dostu doktor Ornştayn mühim bir şey olmadığını söyledi. Ancak birkaç gün odadan dışarı çıkmaması lâzım geliyormuş. O bu sıhhî emri itaatla kabul etti. Fakat oda içinde durmadan dinlenmeden çalıştı.

Hummalı çalışması candan bir neşe ve saadetle beraber gidiyor, bundan dolayı sıhhatinin bozulması hiç gözüne gelmiyordu. Eserinin yazılmış bulunan ilk kısmını İstanbul'a göndereli bir hayli zaman oluyordu. Ebüzziya Tevfik bunu nefis bir şekilde bastırmış ve birkaç gün ev-

vel kendisine yollamıştı. Araba gezintisi biraz da bu sevincin tesiriyle oldu ve masum bir neşe sarhoşluğu içinde haddinden fazla uzadı. Hattâ inerken arabacıya para vermek üzere elini yeleğinin cebine sokmuş, beş liralık altını yirmi kuruşluk mecidiye zanniyle uzattıktan sonra hızlı hızlı ilerlemişti. Arkasından arabacı:

— Efendi, bu mecidiye değil!

diye bağırınca yanlışını anlamış, fakat hiç bozmamış:

— Sen anlamazsın, o sarı mecidiyedir.

cevabını vererek yoluna devam etmişti. Eve geldiği zaman bu dalgınlığını güle güle anlatmış, hepsi de uzun uzun gülmüşlerdi.

O memnundu. Kitabının basım ve şekil bakımından da mükemmel olan birinci fasikülünü birkaç defa okumuş olduğu halde elinden bırakmıyordu. Dostu, samimi takdirkârı ve sadık naşiri Ebüzziya ona çok hayırlı havadisler de yazdı: Beş bin nüsha basılan eserin iki bin tanesi bir kaç gün içinde satılmış, bu gidişle bir aya varmadan hepsinin biteceği muhakkak...

Bu haber ona bütün dertlerini unutturdu. Sürgün, bedbaht ve perişan vatan şairi, eski inkılâpçı neşriyatını kökünden kesen, sansürlü, hafiyeli, şebekeli Abdülhamîd istibdadı içinde herhangi bir yazısını milletin gözü önüne sermek imkânından mahrum kalınca, hiç olmazsa suya sabuna dokunmaz gibi görünen bir Osmanlı Tarihi yazmağa karar vermiş ve işte ilk fasikülünün basıldığını görmek saadetine de ermişti. O, bunda, istediğinin bir kısmını olsun gene yapacak, millete eski şanlı geçmişi göstererek onu şanlı bir geleceğe hazırlıyacak, vatan evlâtlarına yeni bir ruh, sarsılmaz bir kudret ve irade aşılıyacaktı. Aynı zamanda fikir ve edebiyat sahamıza büyük bir eser, ailesine de beş on kuruş servet bırakacak. Artık kitabının böyle kaç fasikül olacağını, ne kadar gelir getireceğini he saplıyor ve en fazla iki senede biteceğini tahmin ediyordu.

Ornştayn sıhhatli ve neşeli bir dost yüzüyle içeri girdi. Kemal'in büyüklüğüne bütün kalbiyle inanan bu asil ruhlu doktor, Sakız'ın yerli rumlarındandı. Almanya'da tahsil görmüş ve uzun zaman orada kalarak aldığı Ornştayn lâğabını memleketine dönüşündede muhafaza etmişti. Hasta olmaktan ziyade yorgun bulunan büyük şairi, yeniden dinledi, kendini fazla yormamasını, bilhassa düşünüp üzülmemesini tavsiye etti.

Çıkarken Ekrem de peşine takıldı. Onu evine götürdükten sonra babası hakkında kat'i ve samimi fikrini sordu. Şefkatli doktor:

— Şimdilik mühim bir şey yok, dedi, fakat olabilir. Çok dikkat etmeli. Onu hiç bir sebeple sıkmayınız, öfkelendirmeyiniz. Kendisine daima ümit verecek, onu eğlendirecek sözler söyleyiniz. Sakız'ın havası ona yaramaz. Rodos'da kalsaydı hiçbir rahatsızlığı olmazdı. Fakat ne yapabilir!.. Onun memur değil sürgün olduğunu hepimiz biliyoruz. Kendisi herkesten iyi biliyor. İkide birde en ehemmiyetsiz sebeplerle sürgünden sürgüne gönderilmesinden de üzgün. Hâlâ Rodos'u unutamadı, Sakız'ı da hiç sevmedi. Bereket versin Tarih'ini yazmakla meşgul, o büyük eser kendisini oyalıyor. Siz de daima onu eğlendirecek, memnun edecek şeyler yaparsanız hiç korkulacak bir hal yoktur. Babanızın bünyesi fevkalâde kuvvetlidir. Böyle soğuk almak filân gibi ehemmiyetsiz şeylerle değil, büyük hastalıklarla da mücadele edebilir. Yeter ki mâneviyatı bozulmasın..

Ekrem doktorla birlikte bahçe kapısından çıkarken, evrak memurunun bir takım zarflar ve kâğıtlarla birlikte, içeri girdiğini görmüştü. Doktorun sözleriyle biraz ferahladıktan sonra eve döndüğü zaman müthiş bir vaziyetle karşılaştı: Babası bitkin ve perişan bir halde koltuk üzerine yıkılmış, yüzü bembeyaz, pek güç nefes alıyor...

— Ne oldunuz?.. Neniz var?..

Hiçbir cevap vermedi. Halsiz kolunu yavaşça kaldırarak masanın üzerinden bir kâğıt aldı ve uzattı:

Sakız Mutasarrıfı Kemal Beyefendi Hazretlerine,

Osmanlı Tarihi'ne giriş olarak Roma Tarihi namiyle neşredilmiş bulunan eser-i âlileri Hilâfetpenah Efendimiz tarafından görülerek takdir buyurulup ancak, yüksek telifinizin bazı tâbir ve kelimeleri birtakımları tarafından fena anlayış ve anlatışlara uğratılarak yüksek şahsiyetiniz hakkındaki teveccühat-ı Şahanenin kaybolmasına sebebiyet verebileceği düşünülmekte olmasına mebni mezkûr Tarih'in neşredilmesinin men'i ile beraber mevcut nushalarının ortadan kaldırılması için lâzımgelenlere taraf-ı âlinizden hemen tebliğat yapılması lüzumu bildirilir...

Kura-yı Hazret-i Şehriyarî'den
Besim

Ekrem'in yüzünde, babasını bu dakikadan itibaren kaybetmiş gibi, hazin bir ifade okundu. Onu, ömründe ilk defa olarak, yeisin yumruğu altında mağlûp ve perişan görmüştü. Ve bu, maalesef, Kemal'in o emsalsiz hayat enerjisini kaybetmiş olduğunu gösteriyordu. İlk teessür ve dehşet anları geçtikten sonra, genç ve sevgili oğlu, ona kendi büyük sözleriyle teselli vermek istedi. Biraz da oyalamak için bir fikir ortaya attı:

— Saray'a şiddetli bir mektup yazarsınız...

Fakat bu çare onun yarasını hafifletmedi:

— Ben artık öldüm, Ekrem.

Oğlu onu diriltecek bir can damarı aradı:

— Sen ölürsün, baba, Abdülhamîd de ölür; fakat vatan yaşar. Tarihini mutlaka yaz, bitir! O büyük eserini tamamla. Vatan senden bunu bekliyor.

Koca büyük insan, yılmaz vatan şairi, elektrik cereyanına tutulmuş gibi tirtir titriyor, heyecanlar içinde yerinden kalkıyor, yüzüne pembe bir nur doluyor, gözlerinden kıvılcımlar saçılıyordu:

— Evet, Ekrem, hakkın var. Tarihi bitirmeliyim. Vatanıma bu benim borcumdur. Yazacağım, yazacağım...

Fakat bir an sonra yüzüne bir mezar karanlığı çöktü ve varlığından habersiz bir halde tekrar yerine yıkıldı.

Şiddetli mektup ertesi gün yazılarak gönderildi. Sükût. Simsiyah, kaskatı, uğursuz, esrarlı bir sükût... Günler, haftalar, aylar geçti. Namık Kemal, gidiyor geliyor, yazıyor, okuyor, konuşuyor, fakat yaşamıyordu.

***

1888 kışının ilk günleri onu yatakta ve yalnız buldu.

İki ay kadar evvel bir gün oğluna şöyle demişti:

— Seni büyük baban isteyip duruyor. Bir yere yerleşmenin zamanı geldi. Annen de Sakız'da hastalıktan kurtulamadı. Onu da al, İstanbul'a gidin! Beş gün sonra vapur var. Hazırlanın, bu vapura yetişmelisiniz.

Nasıl olurdu? Bilhassa son zamanlardaki bu bitkin ve ümitsiz halinde onu yalnız, çoluğundan çocuğundan ayrı bir vaziyette bırakmak...

Fakat o öfkelendi:

— Ne demek, ben çocuk muyum? Yoksa sizler bana yapışık mısınız? Hezeyan istemem, hemen hazırlanın!..

Hazırlandılar ve beş gün sonra yola çıkarken onu, sıhhati oldukça düzgün, yalnız biraz neşesiz bıraktılar.

Doktor Ornştayn şimdi yattığı odanın kapalı kapısı önünde düşünceli adımlarla gidiyor, geliyor ve söyleniyordu:

— Zatürrie, hem de çok şiddetli. Bu, ikinci imiş. Bir de dört beş sene evvel geçirmiş. Şimdikinde ihtilât da var. Daha doğrusu, hastalık, bir bronkopnömoni. Mümkün ol-

sa da göğsünü açsam, sağ ciğerini ateşle dağlasam. Yazık! Yazık! Doktorluk ne kadar geri...

Kendisi tarafından toplanan ve biraz evvel konsültasyondan çıkıp giden üç doktor arkadaşı da aynı fikirde idiler: Vaziyet ciddi... Ailesinden de yanında kimse yok. Fakat o hiç aldırış etmiyor. Çok ağır nefes almasına rağmen konuşuyor ve anlatıyor.

Ornştayn, sofadaki aynada birkaç saniye kendi yüzünün gülümseyişini muayene ettikten sonra tekrar içeri girdi. Kemal'in yanında memleketin ileri gelenlerinden ve yakın dostlarından beş altı kişi vardı.

Oda oldukça kasvetli. Dışarda, karla yağmur arası, ıslak ve yapışkan, kurşuni havalı bir gün.

Yatağı içinde biraz doğruldu. Arkasına üç yastık koydurarak dayandı. Köşedeki dolapta yerini gösterdiği bir kitap istedi. Hemen getirdiler.

Yüzünde fazla zayıflık eseri görünmüyordu. Yalnız, saçları ve sakalları her zamankinden daha karışık, bilhassa daha fazla. Beyaz çarşaflar arasında çok garip kalan, insana neden bir yüksek kayalık üzerinde veya bir sütun başında değil diye düşündüren haşmetli aslan çehresi...

— Oda çok karanlık, yüzlerinizi bile fark edemiyorum.

Büyük ceviz oymalı konsolun mermeri üzerinde, aynanın iki tarafındaki iki büyük abajurlu lâmbayı getirerek orta masasının üzerine koyuyorlar. Öbür odalardaki lâmbaları da istiyor. İki lâmba da odanın iki köşesine, misafirlerin önüne. Güzel! Fakat daha olsa fena olmıyacak. Muhtelif yerlere irili ufaklı mumlar. Odada beş lâmba ve ondört mum. Küçük bir donanma.

Dört yanından gelen gür ışık demetleri altında dalgalanan uzun saçlarını alnından geriye doğru atıyor. Eliyle dağınık sakallarını karıştırarak kitabın sahifeleri arasına

dalıyor. Beş on dakika sonra başını kaldırarak misafirlerine dönüyor:

— Victor Hugo'nun büyük şaheseri, Sefiller. Öyle muazzam bir roman ki, baştan aşağı vatanseverlik, kahramanlık ve insanlık... Bize böyle bir eser lâzım. Hâmid bazı şiirlerinde Hugo'nun şanlı üslûbunu andırıyor. Böyle bir işin yapılması da ondan beklenebilir...

Güç nefes alıyor. Sesinde yorgun fakat ilâhi bir itreyiş. Başka bir âlemin nurlariyle dolmuş gibi görünen gözleri, insanın içine tatlı bir sevgi, derin bir hayranlık ve, heyhat! Acı bir ürperiş veriyor.

Kitap açık olarak yastığın üzerine ve, sevimli, sevgili, haşmetli başı onun yanına:

— Biraz dinleneyim...

SONSÖZ

Onu Sakız'da bir cami avlusuna gömdüler.

Gelibolu mütasarrıfı iken bir gün Ebüzziya Tevfik'le birlikte Bulayır'a gezmeğe gitmişler. Çok sevdiği sırtlar üzerinde dolaşırken denize bakan tepemsi bir yerde durarak demiş ki:

— Öldüğüm zaman beni buraya gömseler ne iyi olur.

Kendisini tapınırcasına seven fedakâr talebesi ve arkadaşı, kıymetli naşiri, onun bu vasiyetini hatırlamış. Hemen Saraya koşarak Padişaha arzetmiş ve nâşının Bulayır'a nakli için yalvarmış.

Gömüldüğünden üç gün sonra Sakız kadısına emir geldi: Kemal'in nâşı, vasiyeti gereğince, Bulayır'a nakledilecek. Bu işin yapılmasına Çanakkale Boğazı komutanlığı memur.

Oğlu ile damadı, bir bölük asker ve bir sürü çocuk, tabutu Bulayır sahilinden alarak mezara götürdüler.

Hayatında ona söz söyletmiyen Padişah, ölümünden sonra, vasiyetini seve seve kabul etti. Birkaç yıl sonra kendi hazinesinden harcanacak para ile kabrinin yaptırılmasına da razı oldu. Namık Kemal, ölmekle, Abdülhamîd'e dünyanın en büyük iyiliğini yapmıştı. O da böyle vazifelerden kaçar mı? Zaten, adı milletin kalbinde yaşıyan büyük vatan şairini, milletin herhangi bir ferdi kadar o da sevmiyor muydu ki!..

Türbenin plânı Tevfik Fikret'in eliyle çizildi ve çok

geçmeden yapıldı: Altı tane mermer sütun üzerine yerleştirilmiş küçük bir kubbe. Sütunların arasında parmaklıklar. Ortada sanatkârane işlenmiş beyaz mermer bir sanduka. Abdülhamîd memnundur: Mezarın yeri de güzel, milletin gözünden bir hayli uzak.

Fakat Namık Kemal'in Midilli'ye gitmeden evvel okuduğu mısrağ doğru çıktı. İkileşen hâdise üçleşti: Aziz ve Murad gibi Abdülhamîd de tahttan indirildi. Hem de otuz üç yıl müthiş bir ihtirasla yapışıp sıkı sıkı tutunduğu halde.

Vatan şairinin verdiği ateşle yetişen nesil 1908 yılında meşrutiyeti ikinci defa olarak ilân ettiği gün Namık Kemal yeniden canlanmıştı. Şiirleri, artık gizliden gizliye değil, açıktan açığa okunuyor; kitapları harıl harıl basılıp satılıyordu. Gedikpaşa tiyatrosu Vatan yahut Silistre piyesini otuzbeş yıl sonra yeniden oynamağa başladı. Onun sürgün olarak dolaştığı Adalar vilâyetine, oğlu, hürriyet hükûmetinin valisi oldu.

Millet, mesut zamanlarında olduğu gibi, kara günlerinde de hep onun mısrağlarını hatırladı. O, vatan derdiyle yanıp kıvrandığı zamanlarda :

Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini,
Yok imiş kurtaracak bahtı kara maderini.

diye sızlanmıştı. Büyük vatan kurtarıcısı Atatürk, şanlı işini bitirdikten sonra, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden, ona ruhunu ebedî saadetlere gark edecek bir cevap verdi:

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini.

O, bu memlekette milletin hâkim ve hürriyetin kanun olduğunu görmeden öldü. Fakat, söylediği gibi, oğlu bunları gördü. Onun tahayyül ettiği kahraman millet evlâtları nihayet milletin başına geçerek Cumhuriyeti kurdu-

lar. Rüyasında gördüğü müstakbel vatan, aynen o rüyada olduğu gibi, kurulmağa başladı. Namık Kemal bir kat daha canlandı. Hakkında yüzlerce makaleler, kitaplar yazıldı. Piyesleri yeniden temsil edildi. Koca münevver gençlik İstanbul'dan kafile halinde hareket ederek mezarına çelenkler götürdü.

Musırrım, sabitim tâ can verince halka hizmette;
Fedakârın kalır ezkârı daim kalb-i millette.
Denir bir gün gelir de saye-i feyz-i hamiyyette:
Kemal'in seng-i kabri kalmadıysa namı kalmıştır.

mısrağları resminin altına konarak Cumhuriyet okullarının sınıflarına asıldı. Her yıl, yurdun her tarafında, doğum gününün kutlanması âdet oldu. Ondan altmışyedi yıl sonra, memleketin hücra bir köşesinde doğan bir vatan evlâdı, onun ölümünün altmışyedinci yılında bu kitabı yazdı.

Ne devlettir şehid-i zihayat olmak bu dünyada!

— S O N —